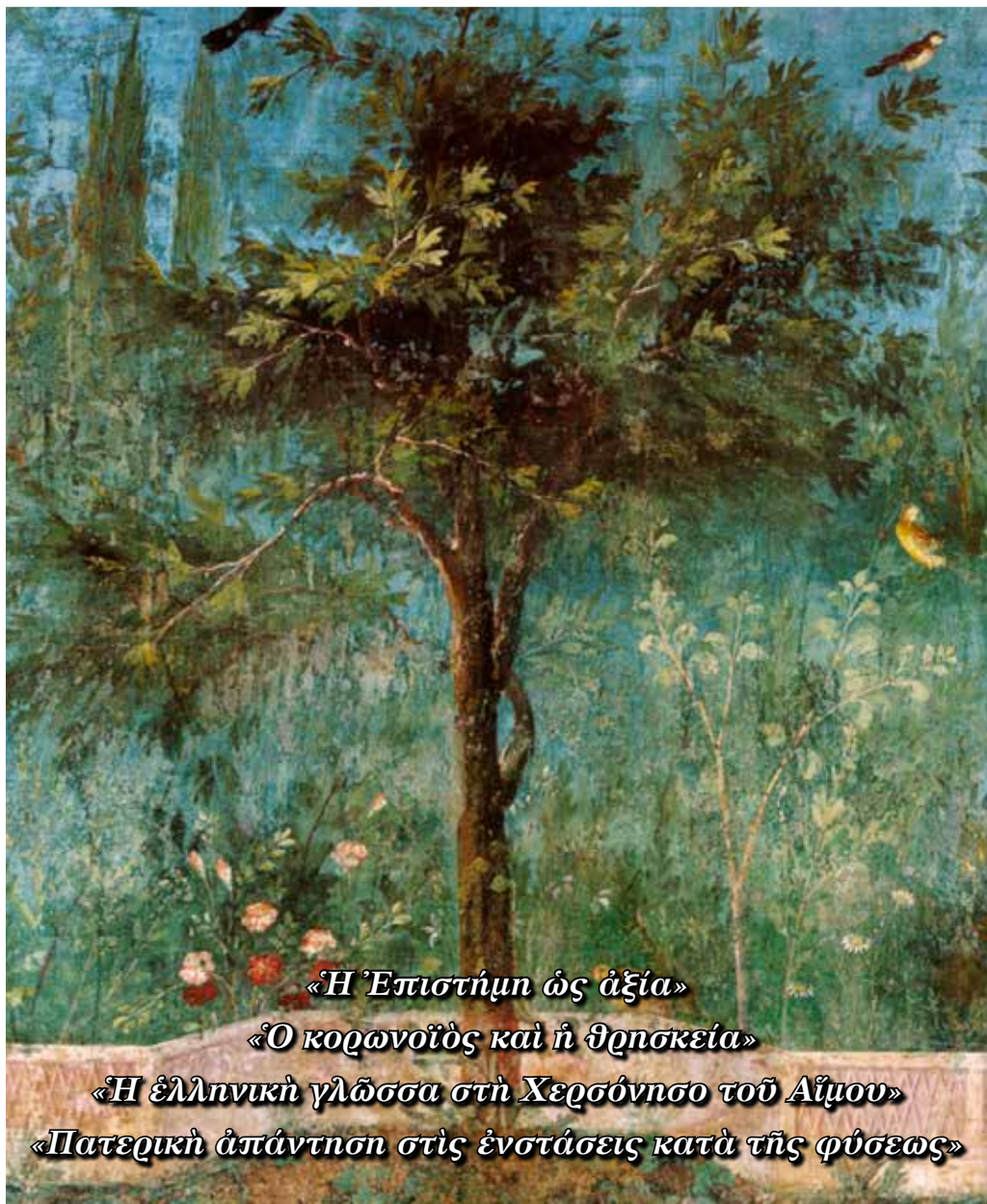

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

ΕΤΟΣ 83^ο | ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2020 | ΑΡΙΘ. 783

«Ἡ Ἐπιστήμη ὡς ἀξία»

«Ὁ κορωνοϊὸς καὶ ἡ θρησκεία»

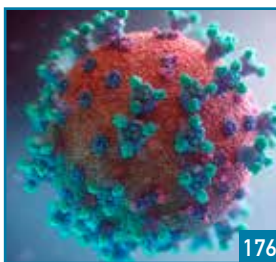
«Ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα στὴ Χερσόνησο τοῦ Αἴμου»

«Πατερικὴ ἀπάντηση στὶς ἐνστάσεις κατὰ τῆς φύσεως»

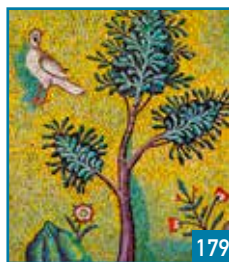
«ΟΥΚ ΑΔΥΝΑΤΗΣΕΙ ΠΑΡΑ ΤΩ ΘΕΩ...» Γ.Β.Μ.	161
Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΩΣ ΑΞΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ	164
Ο ΚΟΡΩΝΟΪΟΣ ΚΑΙ Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΑΘΗΝΑ ΛΙΝΟΥ	176
ΠΑΤΕΡΙΚΗ ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΙΣ ΕΝΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ. Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΩΝ ΦΥΤΩΝ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ	179
Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΣΤΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ ΤΟΥ ΑΙΜΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ ΑΧΙΛΛΕΥΣ Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ	192
ΣΙΝΕΜΑ ΣΑΝ ΠΡΟΣΕΥΧΗ Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ	197
ΕΙΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΑΡΔΕΛΛΗΣ.....	199

161

176

179

ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΤΕΧΝΗ

www.xee.gr • ΚΩΔΙΚΟΣ 1692.

Διμηνιαίο περιοδικό

Έκδότης

«Χριστιανική Ένωση Ακτίνες»

Καρύτση 14, 105 61 Αθήναι, Τηλ. 210 32.35.023

Διευθυντής Σύνταξης

Γιάννης Κ. Τσέντος

Θελξινόης 1, 166 74 Γλυφάδα

Ἡ Ἐπιτροπή ἐπιφυλάσσει σέ ἑαυτήν τό δικαίωμα νά μήν δημοσιεύει ἢ νά συντέμνει κατά τήν κρίση της ὅποιοδήποτε χειρόγραφο. Χειρόγραφα, δημοσιεύόμενα ἢ μή, δέν ἐπιστρέφονται.

Δημιουργικό - Ἐκτύπωση

«Λυχνία Α.Ε.» Ὁλοκληρωμένες ἰλύσεις ἔντυπης ἐπικοινωνίας

Ἀνδραβίδας 7, 136 71 Χαμόμυλο Ἀχαρνῶν, Τ. 210 3410436, F. 210 3425967

www.lyhnia.com, info@lyhnia.com

Τόπος ἐκδόσης: Ἀθήνα, Ὀκτώβριος 2020

Εἰκόνα ἐξωφύλλου: Μωσαϊκὸ ἀπὸ τὴ Villa Livia στὴ Ρώμη (1^{ος} αἰ. μ.Χ.).

Τιμὴ τεύχους 2€
Ἑτήσια συνδρομὴ
Ἑσωτερικοῦ 10€
Ἐξωτερικοῦ 20€

«ΟΥΚ ΑΔΥΝΑΤΗΣΕΙ ΠΑΡΑ ΤΩ ΘΕΩ...»

(ΛΟΥΚ., Α' 37)

Ἡ ἐποποιΐα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1940 πάνω στὰ βορειοηπειρωτικὰ βουνά, τότε ποὺ ἡ ἀλύγιστη ἑλληνικὴ ψυχὴ βροντοφώνησε τὸ ἥρωικὸ ΟΧΙ στὸν ἀδίστακτο ἐπιβουλέα τῆς ἐλευθερίας μας, ἔχει τὴν γενεσιουργό τῆς αἰτία στὴν πίστη στὸν Θεό, στὴν προστασία τῆς Παναγίας, στὴ δύναμη τῆς προσευχῆς. Σύσσωμος ὁ ἑλληνικὸς λαός, μὲ μιὰ ψυχὴ, ἀντιμετώπισε νικηφόρα τὶς σιδηρόφρακτες φάλαγγες τοῦ ἐχθροῦ, γιατί πίστευε ἀκράδαντα στὸ δίκαιο τοῦ ἀγῶνα καὶ στὴν προστασία τοῦ παντοδύναμου Θεοῦ. Καὶ τὸ θαῦμα ἔγινε. Οἱ λίγοι νίκησαν τοὺς πολλούς. «Ἐμεγαλύνθησαν ἐν ὀνόματι Κυρίου τοῦ Θεοῦ». Καὶ ἔδωσαν ἓνα μοναδικὸ μάθημα στὴν τρομαγμένη ἀνθρωπότητα τοῦ τί μπορεῖ νὰ πετύχει ἓνας μικρὸς ἀριθμητικῶς λαὸς ποὺ πιστεύει στὰ ἀκα-

τάλυτα ἰδανικά, ποὺ ἐμπνέεται ἀπὸ τὶς αἰώνιες ἀξίες, ποὺ φλογίζεται ἀπὸ ἀγάπη στὴν Πατρίδα του.

Ἡ ἐποποιΐα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1940 πάνω στὰ βορειοηπειρωτικὰ βουνά, τότε ποὺ ἡ ἀλύγιστη ἑλληνικὴ ψυχὴ βροντοφώνησε τὸ ἥρωικὸ ΟΧΙ στὸν ἀδίστακτο ἐπιβουλέα τῆς ἐλευθερίας μας, ἔχει τὴν γενεσιουργό τῆς αἰτία στὴν πίστη στὸν Θεό, στὴν προστασία τῆς Παναγίας, στὴ δύναμη τῆς προσευχῆς. Σύσσωμος ὁ ἑλληνικὸς λαός, μὲ μιὰ ψυχὴ, ἀντιμετώπισε νικηφόρα τὶς σιδηρόφρακτες φάλαγγες τοῦ ἐχθροῦ, γιατί πίστευε ἀκράδαντα στὸ δίκαιο τοῦ ἀγῶνα καὶ στὴν προστασία τοῦ παντοδύναμου Θεοῦ. Καὶ τὸ θαῦμα ἔγινε. Οἱ λίγοι νίκησαν τοὺς πολλούς. «Ἐμεγαλύνθησαν ἐν ὀνόματι Κυρίου τοῦ Θεοῦ».

“Όλοι τὸ γνωρίζουμε. Ἡ Πατρίδα μας δὲν μεγαλούργησε μὲ τὴν ἀφθονία τῶν ὑλικῶν μέσων ἢ τὴ βοήθεια τῶν ξένων. Θριάμβευσε μὲ τὴν ἐνότητα, τὴν ἀγωνιστικότητα, τὴν αὐταπάρνηση, τὸ πνεῦμα τῆς θυσίας, κάτω ἀπὸ τὴν ἐμπνευσμένη ἡγεσία φωτισμένων καὶ ἀνιδιοτελῶν ἡγετῶν. Μεγαλούργησε –τὸ τονίζουμε– μὲ τὴν πίστη καὶ τὴν καταφυγὴ της στὴν παντοδύναμη βοήθεια τοῦ Κυρίου.

Ἡ προσευχὴ αὐτὴ, ἡ γεμάτη πίστη καὶ ἐλπίδα στὸν Θεό, γίνεται ὄχι μόνο πηγὴ δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ νηφαλιότητος, εἰρήνης, ἐσωτερικῆς ἡρεμίας, μέσα καὶ

τὴν προσευχή, τὴν πίστη, τὴν ἐλπίδα στὴ δύναμη τοῦ Θεοῦ. Προσεύχονταν, πίστευαν, ἔλπιζαν, ἀγωνίζονταν. Καὶ ἡ δύναμη αὐτὴ τοὺς ἔκανε ἀκαταμάχτους. Τοὺς χάριζε ἀπερίγραπτη εἰρήνη. Μονάχα ὅσοι ἔζησαν τὴν ἀνεξάντλητη αὐτὴ ἰσχὺ μποροῦν, ἀπὸ προσωπικὴ τους πείρα, νὰ διακηρύττουν μαζί μὲ τὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο τί θὰ πεῖ νὰ στηρίζεσαι καὶ νὰ ἐλπίζεις στὸν Θεό: «Μεγάλῃ τῆς ἐπὶ τὸν Κύριον ἐλπίδος ἡ δύναμις· φρούριον ἀχείρωτον (ἀπόρρητο), τείχος ἄμαχο (ἀκαταμάχητο), συμμαχία ἀκαταγώνιστος, λιμὴν εὐδίας, ὄπλον ἀήττητον, δύναμις

Τέτοια δύναμη ἔχει ἡ καταφυγὴ μας, μὲ ἀκλόνητη πίστη στὴν προστασία τοῦ Θεοῦ. Καὶ κανένας δὲν διαψεύστηκε.

“Όσοι στήριξαν ἀταλάντευτα τὴν ἐλπίδα τους σ’ Αὐτὸν εἶδαν πάνω στὰ πράγματα ἀληθινὰ θαύματα.

Καὶ σήμερα, ὅσοι θέλουμε νὰ τὸ διαπιστώσουμε δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ τὸ ἐπιχειρήσουμε. Ἡ προσευχὴ νὰ γίνῃ ὄπλο μας.

“Όπλο στὸν ἀγῶνα μας. Καὶ τότε θὰ ἀνακαλύψουμε ἓναν ἄλλο κόσμο. Ἐνα κόσμο ποὺ δὲν περιορίζεται στὰ στενὰ πλαίσια τῆς κοντόθωρης ἀνθρώπινης λογικῆς, ἀλλὰ ξανοίγεται στὸ φῶς τῆς πίστεως.

στὶς πιὸ ἰσχυρὲς θύελλες. “Όχι γιατί ἡ προσευχὴ εἶναι ἡρεμιστικὸ ἢ καταπραϋντικό. Ἡ προσευχὴ εἶναι ἐγρήγορση. Εἶναι ἀγώνας. Εἶναι πάλη. Εἶναι ἡρεμία μέσα στὴν ταραχὴ. Εἰρήνη μέσα στὸν πόλεμο. Γαλήνη μέσα στὴν τρικυμία. Ἀσάλευτη ἡ ψυχὴ «ἐν τῷ ταράσσεσθαι τὴν γῆν καὶ μετατίθεσθαι ὅρη ἐν καρδίαις θαλασσῶν» (Ψαλμ. με’ 2).

Ἐτσι εἶδαν καὶ ἔζησαν στὸν καθημερινό τους ἀγῶνα τὴν προσευχὴ ὅλες οἱ μεγάλες ψυχές. Δὲν ἦταν ἄτρωτοι. Δοκίμασαν ἰσχυροὺς κλονισμοὺς καὶ λιποψυχίες. Ἡ ἀποθάρρυνση δὲν τοὺς ἦταν ἄγνωστη. Εἶχαν ὅμως ἓνα ὄπλο καὶ ἓνα μυστικό.

ἄμαχος καὶ ἐκ τῶν ἀπόρων εὐρίσκουσα πόρον» (διέξοδο στὸ ἀδιέξοδο).

Μάλιστα. Τέτοια δύναμη ἔχει ἡ καταφυγὴ μας, μὲ ἀκλόνητη πίστη στὴν προστασία τοῦ Θεοῦ. Καὶ κανένας δὲν διαψεύστηκε. “Όσοι στήριξαν ἀταλάντευτα τὴν ἐλπίδα τους σ’ Αὐτὸν εἶδαν πάνω στὰ πράγματα ἀληθινὰ θαύματα. Καὶ σήμερα, ὅσοι θέλουμε νὰ τὸ διαπιστώσουμε δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ τὸ ἐπιχειρήσουμε. Ἡ προσευχὴ νὰ γίνῃ ὄπλο μας. “Όπλο στὸν ἀγῶνα μας. Καὶ τότε θὰ ἀνακαλύψουμε ἓναν ἄλλο κόσμο. Ἐνα κόσμο ποὺ δὲν περιορίζεται στὰ στενὰ πλαίσια τῆς κοντόθωρης ἀνθρώπινης λογικῆς, ἀλλὰ

ξανοίγεται στο φῶς τῆς πίστεως. Καὶ ἡ «λογικὴ τῆς πίστεως» μᾶς δείχνει πὼς τὴν πορεία τῆς ἱστορίας τελικὰ δὲν τὴν κανονίζει κανένας «πλανητάρχης», κανένας ΟΗΕ, καμιά Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση, ἀλλὰ μόνον ὁ Θεός, ἡ ἐλπίδα στὸν Θεό. Πάνω καὶ πέρα ἀπὸ τὸ προσωρινό, ποὺ συχνὰ εἶναι ζοφερό, ὑπάρχει καὶ τὸ αἰώνιο, ποὺ εἶναι φωτεινὸ καὶ ἐλπιδοφόρο. Καὶ ὀπλισμένος μὲ αὐτὴ τὴν πίστη, αὐτὴ τὴ δύναμη, ὁ πιστὸς ἀντιμετωπίζει νικηφόρα τὴ ζωὴ, τὰ ἀγωνιώδη προβλήματα καὶ τὶς δυσκολίες.

Τὸ διεκήρυξε ὁ ἀρχάγγελος Γαβριὴλ

καὶ τὸ εἶδαμε πραγματοποιούμενο στὴν ἱστορία τοῦ Ἑθνους μας: «**Οὐκ ἀδυνατίζει παρὰ τῷ Θεῷ πᾶν ρῆμα**» (Λουκ. α' 37). Τίποτα ἀδύνατο γιὰ τὸν Θεὸ καὶ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Θεοῦ. Τὸ ἔζησαν οἱ πρόγονοί μας. Τὸ ἐπανέλαβαν στὴν πρώτη Ἐθνοσυνέλευσή τους οἱ ἥρωες τοῦ 1821: «*Κι ἂν οἱ σύμμαχοι μᾶς ἀφήσουν, ὁ Θεὸς δὲν θὰ μᾶς ἀφήσῃ*». Αὐτὸ τὸ μήνυμα μᾶς στέλνουν καὶ σήμερα. Τὰ σύννεφα θὰ φύγουν. Ὁ ἥλιος καὶ πάλι θὰ λάμπει. Ἀρκεῖ νὰ λάμπει στὶς ψυχές μας ὁ Ἥλιος τῆς Δικαιοσύνης καὶ ἡ βεβαιότητα στὴν παντοδύναμη προστασία Του.

Γ.Β.Μ.

Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΩΣ ΑΞΙΑ

Υπάρχει ή γενική έντύπωση ότι η Έπιστήμη και οι εφαρμογές της αποτελούν την ανώτερη αξία του πολιτισμού μας. Πράγματι, η Έπιστήμη παράγει «γνώση», κάτι που αποτελεί μια πνευματική ανάγκη του ανθρώπου, έστω κι αν είναι αφηρημένη γνώση (π.χ. γνώση της φύσεως ή των μαθηματικών), αλλά είναι πολύ περισσότερο αναγκαία για τον άνθρωπο, όταν έχει πρακτικές εφαρμογές (τεχνολογία, ιατρική).

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η τεχνολογία έχει βελτιώσει καταπληκτικά τη ζωή των ανθρώπων. Τεχνολογία στην κίνηση, τεχνολογία στην επικοινωνία, τεχνολογία στη διατροφή των ανθρώπων, τεχνολογία στην ιατρική, στη φαρμακοτεχνολογία κλπ.

Λόγω αυτών των επιδράσεων της Έπιστήμης, διατίθενται από τις διάφορες κυβερνήσεις μεγάλα ποσά για έρευνες, εν γένει στοχευμένες έρευνες για κάποιο πρακτικό σκοπό, π.χ. στη μετεωρολογία, στην έπιστήμη των υλικών, στη μελέτη του γονιδιώματος, στην αντιμετώπιση μιάς ασθένειας κλπ. Αλλά όχι μόνο σε πρακτικούς σκοπούς. Ένα σημαντικό ποσό χρημάτων διατίθεται για καθαρά θεωρητικές έρευνες, όπως είναι τα Μαθηματικά, ή Μικροφυσική και ή Αστρονομία.

Ής αναφερθούν τα τεράστια ποσά που δόθηκαν για την εξερεύνηση του Διαστήματος ή για την κατασκευή μεγάλων τηλεσκοπίων και έπιταχυντών. Βεβαίως υπάρχουν ελπίδες ότι οι μελέτες αυτές θα έχουν και πρακτικές εφαρμογές, όπως ή μελέτη των διαφόρων ακτινοβολιών του Ήλιου ή των κινδύνων από την πρόσκρουση κάποιου αστεροειδούς κλπ.

Πάντως ένα μέρος των έρευνητικών κονδυλίων αποσκοπεί στην καθαρή γνώση, χωρίς άμεση εφαρμογή σε πρακτικά προβλήματα. Αυτή ή γνώση ικανοποιεί την εύγενή περιέργεια του ανθρώπου, που θέλει να μάθει τα πάντα για τη φύση και τη θέση του ανθρώπου μέσα στο Σύμπαν. Οι γνώσεις αυτές τελικά καθορίζουν εν πολλοίς τη φιλοσοφία του ανθρώπου και επηρεάζουν την κοσμοθεωρία του. Για αυτούς τους λόγους, ή Έπιστήμη θεωρείται ότι είναι μια βασική αξία του ανθρώπινου πολιτισμού.

Αλλά είναι πάντοτε αξία ή Έπιστήμη; Θα δούμε πιδ κάτω διάφορες περιπτώσεις όπου ή Έπιστήμη χρησιμοποιήθηκε για κακούς σκοπούς. Περιπτώσεις που οδηγούν σε σοβαρά ήθικά διλήμματα. Περιπτώσεις όπου ή απάτη κυριάρχησε για ένα διάστημα στον τομέα της Έπιστήμης. Αλλά και περιπτώσεις όπου ή επιδίωξη ακόμη και της πιδ καθαρής έρευνας οδήγησε σε διαμάχες και ανταγωνισμούς πολύ χαμηλού επιπέδου.

Στο παρόν άρθρο θα αναφερθούμε σε διάφορες τέτοιες περιπτώσεις και θα προσπαθήσουμε να έπισημάνουμε τις δυνατές διεξόδους από τα υπάρχοντα προβλήματα.

1. Πολεμικές Δαπάνες

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα μεγαλύτερα κονδύλια για έρευνα πηγαίνουν στα πολεμικά προγράμματα.

α) Η άτομική βόμβα

Πρώτο παράδειγμα βεβαίως είναι ή άτομική βόμβα. Αλλά πώς ξεκίνησε ό ανταγωνισμός για την άτομική βόμβα; Βεβαίως στην αρχή του 2^{ου} Παγκοσμίου

Πολέμου όλοι γνώριζαν την εξίσωση του Einstein $E=mc^2$, ότι ή ύλη περιέχει μια τεράστια ποσότητα ενέργειας. Άλλά τα πρώτα πειράματα που έδειχναν ένα πρακτικό τρόπο να παραχθεί αυτή ή ενέργεια έγιναν με τη σχάση του ούρανίου στη Γερμανία. Αμέσως τότε στη χιτλερική Γερμανία άρχισαν πειράματα που θα όδηγοσαν κάποτε στην ατομική βόμβα. Όταν αυτό έγινε γνωστό στην Άμερική, οί έπιστήμονες γύρω από τον Einstein έστειλαν τη γνωστή έπιστολή στον πρόεδρο Ρούσβελτ για την ανάγκη να κάνει πρώτη ή Άμερική αυτή τη βόμβα. Έτσι άρχισε μια άπιστευτη κινητοποίηση των έπιστημόνων με τεράστια χρηματοδότηση από τον στρατό, που όδήγησε τελικά στην πρώτη έκρηξη ατομικής βόμβας στην έρημο της Νεβάδας το 1945. Δέν πρόλαβαν να τη χρησιμοποιήσουν στη Γερμανία, αλλά τη χρησιμοποίησαν στην Ίαπωνία, πράγμα που επέφερε το τέλος του Β΄

ταν έντατικά για τον σκοπό αυτό, και δέν άργησε να κατασκευάσει τη δική της ατομική βόμβα το 1949. Καί έτσι άρχισε ό τεράστιος ατομικός ανταγωνισμός. Κατασκευάσθηκαν όχι μόνο ατομικές βόμβες, αλλά και οί πολυ πύ καταστροφικές βόμβες ύδρογόνου (ΗΠΑ 1952, USSR 1953).

Πέρασαν χρόνια, έως ότου καταλάβουν οί δύο υπερδυνάμεις ότι έπρεπε να συμφωνήσουν στον περιορισμό των ατομικών όπλων. Έτσι έγιναν οί συμφωνίες SALT1 (1972) και SALT2 (1979). Καί βέβαια αυτό ήταν πολύ καλό, αλλά έπρεπε οί συμφωνίες να τηρηθούν και από τα δύο μέρη. Διλαδή χρειαζόταν ένα σύστημα έλέγχου, που πράγματι λειτούργησε ίκανοποιητικά.

Συγχρόνως έγινε προσπάθεια να σταματήσει ή ανάπτυξη ατομικών όπλων από άλλα κράτη. Ήδη είχαν ατομικά όπλα οί ΗΠΑ, ή Σοβιετική Ένωση, ή Άγγλία, ή Γαλλία, και άργότερα προστέθηκαν ή

Η Έπιστήμη θεωρείται ότι είναι μια βασική αξία του ανθρώπινου πολιτισμού. Άλλά είναι πάντοτε αξία ή Έπιστήμη; Θα δοϋμε πιο κάτω διάφορες περιπτώσεις όπου ή Έπιστήμη χρησιμοποιήθηκε για κακούς σκοπούς. Περιπτώσεις που όδηγοϋν σε σοβαρά ήθικά διλήμματα. Περιπτώσεις όπου ή απάτη κυριάρχησε για ένα διάστημα στον τομέα της Έπιστήμης. Άλλά και περιπτώσεις όπου ή επιδίωξη άκόμη και της πιο καθαρής έρευνας όδήγησε σε διαμάχες και ανταγωνισμούς πολύ χαμηλού επιπέδου.

Παγκοσμίου Πολέμου.

Έγιναν πολλές συζητήσεις κατόπιν αν ήταν σωστό να χρησιμοποιηθεί ή ατομική βόμβα, αλλά δέν υπάρχει άμφιβολία ότι χωρίς τη βόμβα αυτή ό πόλεμος θα διαρκούσε πολύ περισσότερο, με έπιπλέον εκατομμύρια νεκρούς.

Τό 1945 ή σοβιετική Ρωσία δέν είχε αναπτύξει ατομικά όπλα, αλλά έργαζό-

ταν ή Ινδία, το Πακιστάν, ή Κίνα, το Ίσραήλ και ή Βόρεια Κορέα. Καί υπάρχει πάντα ό κίνδυνος να κατασκευαστούν ατομικές βόμβες από τρομοκράτες.

Θυμάμαι ότι, όταν είχα πάει στο Ίσραήλ για διάλεξη το 1970, μίλησα με μερικούς για την ανάγκη να συμβιβαστούν με τους Άραβες γείτονές τους, που ήταν κατά τόσα εκατομμύρια πολυπληθέστεροι

από αυτούς. Καί η απάντηση ήταν: Δεν τους φοβόμαστε, γιατί σε λίγο θα έχουμε την ατομική βόμβα.

Παρ' όλα αυτά, οι διεθνείς συνθήκες είναι πάντοτε προτιμότερες από τον πόλεμο. Υπό τον όρον ότι οι συνθήκες θα τηρούνται, γιατί, όταν δεν τηρούνται, τότε χρησιμεύουν για εξαπάτηση και μόνο. Άς θυμηθούμε την ταπεινωτική για την Αγγλία και τη Γαλλία συνθήκη του Μονάχου το 1939 με τον Χίτλερ, που του έδινε τα Σουδητικά εδάφη της Τσεχοσλοβακίας, με την ελπίδα να τον κατευνάσουν. Αλλά ο Χίτλερ δεν άργησε να καταλάβει ολόκληρη την Τσεχοσλοβακία και να επιτεθεί σε λίγο στην Πολωνία.

β) Οι πύραυλοι

Ένας δεύτερος τομέας όπου πολλοί ανταγωνίζονται έντατικά είναι οι πύραυ-

λοι. Οι πύραυλοι μπορούν να μεταφέρουν ατομικές βόμβες σε κάθε σημείο της Γης. Άλλα η ανάπτυξη των πυραύλων είχε ένα σημαντικό επιστημονικό αποτέλεσμα. Την έρευνα του Διαστήματος. Όταν οι Ρώσοι έστειλαν τον πρώτο Sputnik να γυρίζει γύρω από τη Γη το 1957, προκάλεσαν ένα σόκ στους Αμερικανούς. Ένα δεύτερο σόκ προκάλεσαν οι Ρώσοι με την αποστολή του Gagarin στο Διάστημα το 1961. Έτσι άρχισε μια κούρσα, που έφερε πολλά καλά αποτελέσματα. Ο πρώτος αμερικανικός δορυφόρος Explorer έκτοξεύθηκε το 1958. Αργότερα οι Ηνωμένες Πολιτείες πήραν το προβάδισμα. Έτσι έγινε η αποστολή ανθρώπων στη Σελήνη το 1969 και αποστολές διαστημοπλοίων σε όλους τους πλανήτες, από τον Έρμη μέχρι τον Πλούτωνα και πέρα από αυτόν. Στα περισσότερα από τα προ-

γράμματα αυτά είχε μια κύρια συμμετοχή ο Έλληνας υπεύθυνος του Applied Physics Laboratory του Πανεπιστημίου Johns Hopkins, κ. Σ. Κριμίζης. Τελικά, δύο σκάφη που έτοιμασε ο κ. Σ. Κριμίζης, τα Voyager I και II, πέρασαν πέρα από τα όρια όπου φθάνει ο ήλιακός άνεμος και εισήλθαν στον χώρο του Γαλαξία το 2012 και το 2018 αντίστοιχα.

ον ό Πόλεμος τών Άστρων. Πράγματι, ό Πόλεμος τών Άστρων συνέβαλε στην κατάρρευση της Σοβιετικής Ένώσεως, διότι ή ανάπτυξη μιας τεχνολογίας ανάλογης προς αυτήν τών Ήνωμένων Πολιτειών για την εξουδετέρωση πυραύλων αποδείχθηκε τόσο δαπανηρή για τη Σοβιετική Ένωση, ώστε δεν μπόρεσε να πραγματοποιηθεί. Αυτό τó γεγονός, μαζί με τις

Πολλοί έπιστήμονες που προσκλήθηκαν να εργαστούν σε πολεμικά προγράμματα είχαν να αντιμετωπίσουν σοβαρά ήθικά προβλήματα. Πρώτον, ήταν ένα πρόβλημα συνειδήσεως. Είναι σωστό να εργαστεί κανείς σε προγράμματα που τελειοποιούν τούς τρόπους εξολοθρεύσεως τών ανθρώπων; Δεύτερον, οί μισθοί στα στρατιωτικά προγράμματα είναι πολύ μεγάλοι, αλλά οί έπιστήμονες απαγορεύεται να δημοσιεύσουν τὰ αποτελέσματά τους. Έτσι χάνονται από τó έπιστημονικό προσκλήνιο, και κανείς δεν τούς γνωρίζει.

Τα τελευταία χρόνια έγινε στενή συνεργασία τών Αμερικανών και τών Ρώσων στο Διάστημα, που άρχισε με τη σύνεωση επανδρωμένων σκαφών τó 1975 με τó πρόγραμμα Apollo-Soyuz. Και αυτό είναι ένα από τὰ καλύτερα παραδείγματα διεθνούς συνεργασίας.

Πάντως, οί κίνδυνοι από τούς πυραύλους εξακολουθούν να υπάρχουν και να προβληματίζουν τούς στρατιωτικούς. Έτσι, τó 1983 ό πρόεδρος Reagan πρότεινε ένα πρόγραμμα για την εξουδετέρωση τών ρωσικών πυραύλων, πριν αυτοί φτάσουν στις ΗΠΑ. Τó πρόγραμμα αυτό ονομάστηκε «Πόλεμος τών Άστρων» και διέθετε τεράστια κονδύλια. Τελικά αποδείχθηκε ότi είναι δυνατόν να καταστραφούν οί έχθρικοί πύραυλοι εγκαίρως. Αλλά μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένώσεως τó 1989 δεν χρειαζόταν πλέ-

έσωτερικές διαμάχες μεταξύ τών διαφόρων κρατών που αποτελούσαν τη Σοβιετική Ένωση, όδήγησαν στη διάλυσή της.

γ) Ήθικά προβλήματα

Πολλοί έπιστήμονες που προσκλήθηκαν να εργαστούν σε πολεμικά προγράμματα είχαν να αντιμετωπίσουν σοβαρά ήθικά προβλήματα.

Πρώτον, ήταν ένα πρόβλημα συνειδήσεως. Είναι σωστό να εργαστεί κανείς σε προγράμματα που τελειοποιούν τούς τρόπους εξολοθρεύσεως τών ανθρώπων; Δεύτερον, οί μισθοί στα στρατιωτικά προγράμματα είναι πολύ μεγάλοι, αλλά οί έπιστήμονες απαγορεύεται να δημοσιεύσουν τὰ αποτελέσματά τους. Έτσι χάνονται από τó έπιστημονικό προσκλήνιο, και κανείς δεν τούς γνωρίζει.

Τό πρώτο πρόβλημα είναι όξύτερο

στην περίπτωση επιθετικού πολέμου. Ένω θα έλεγε κανείς ότι στην περίπτωση κινδύνου της πατρίδας πρέπει όλοι να συμβάλουν στη σωτηρία της (όπως έγινε στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο), δεν ισχύει το ίδιο, όταν οι ιθύνοντες θέλουν να επιβληθούν σε μια άλλη χώρα, ακολουθώντας τη φιλοδοξία ενός ήγέτη ή λόγω οικονομικών και λοιπών συμφερόντων. Ένα παράδειγμα ήταν ο πόλεμος του NATO εναντίον της Σερβίας, που στοίχισε τη ζωή σε τεράστιο πλήθος ανθρώπων. Τότε πολλές ελληνικές επιστημονικές (μη κυβερνητικές) οργανώσεις στείλαμε μια επιστολή διαμαρτυρίας για τον πόλεμο αυτό σε πολλούς επιστήμονες ανά τον κόσμο. Πήραμε εκατοντάδες απαντήσεις που μας υποστήριξαν. Άλλοι όμως μας κατηγορούσαν ότι υποστηρίζουμε τον Μιλόσεβιτς (λάθος, ποτέ δεν τον υποστηρίξαμε), και μερικοί έφταναν στο σημείο να προτείνουν την τιμωρία μας! Μετά τον πόλεμο, οι έκφωνητες που είχαν υποστηρίξει τις επιθέσεις παραδέχθηκαν ότι είχαν βασιστεί σε ψευδείς πληροφορίες!

Τα ήθικα προβλήματα δεν είναι εύκολα. Άς θεωρήσουμε την περίπτωση ενός Έλληνα όμογενους που καλείται να υπηρετήσει σε μια στρατιωτική υπηρεσία των ΗΠΑ. Στην περίπτωση του κοινού πολέμου των ΗΠΑ και της Ελλάδος εναντίον του ναζισμού δεν υπάρχει αμφιβολία ότι καθήκον όλων ήταν να βοηθήσουμε για τη νίκη. Άν όμως η σημερινή πολιτική των ΗΠΑ είναι να κρατήσουν τα πετρέλαια του Ιράκ, τότε ένας που εργάζεται για τον σκοπό αυτό είναι απλώς μισθοφόρος, που πληρώνεται, για να εφαρμόσει την πολιτική των ΗΠΑ, και δεν μπορεί να επικαλεστεί την ελληνική φιλοπατρία του.

Ακόμη χειρότερο θα είναι, αν ένας καλείται να υπηρετήσει στο Guantanamo, όπου βασανίζονται οι κρατούμενοι, ή σε μια μυστική αστυνομία των ΗΠΑ που κάνει κατασκοπία στη «σύμμαχο» Ελλάδα.

Πάντως, είναι γεγονός ότι οι όμογενείς της Αμερικής έπαιξαν ένα πολύ σημαντικό ρόλο για τα εθνικά μας θέματα. Απέδειξαν ότι η υποστήριξη της Ελλάδος συμφέρει πάρα πολύ τις Ηνωμένες Πολιτείες ως ήγέτιδα χώρα του διεθνούς δικαίου. Π.χ., επέτυχαν για μερικά έτη ένα εμπάργκο όπλων προς την Τουρκία μετά την εισβολή στην Κύπρο. Και πράγματι, πώς θα ήταν δυνατόν τα όπλα που δίνουν οι Αμερικανοί στους Τούρκους για την προάσπιση της ελευθερίας των λαών να χρησιμοποιούνταν για την υποδούλωση ενός ελληνικού λαού που αγωνίζεται για την ελευθερία του; Το σημαντικό είναι ότι οι όμογενείς μας πέτυχαν αυτό παρά την αντίδραση του Kissinger και των άλλων έχθρων της Ελλάδος.

2. Άπάτες και προπαγάνδα

Στην ανάπτυξη της επιστήμης παρουσιάζονται κατά καιρούς άπάτες. Αυτές είναι δύο ειδών:

(α) Επιμέρους άπάτες από ανθρώπους που επιδιώκουν κάποια θέση ή κάποια αναγνώριση και παρουσιάζουν αποτελέσματα έρευνών που δεν έκαναν ή αντέγραψαν από άλλους. Όμως η επιστημονική κοινότητα διαθέτει τα μέσα για την προστασία από τέτοιες άπάτες. Το κυριότερο όπλο της επιστημονικής κοινότητας είναι το σύστημα κριτών που ελέγχει κάθε υποβαλλόμενη εργασία. Πραγματικά, μια εργασία δεν δημοσιεύεται στα σοβαρά επιστημονικά περιοδικά χωρίς την έγκριση των κριτών (referees). Οί κριτές ελέγχουν την πρωτοτυπία των υποβαλλομένων εργασιών, τα τυχόν λάθη των, αλλά και το αν τα αποτελέσματα των εργασιών είναι ή όχι αξιόλογα. Εάν σε μια εργασία διαπιστωθούν σοβαρά λάθη ή τα αποτελέσματά της δεν είναι αξιόλογα, η εργασία αυτή δεν δημοσιεύεται. Άν όμως διαπιστωθεί κλοπή από άλλες

ἐργασίες, τότε αὐτὸ ἐπισύρει πολλὰ καὶ βαρύτερες κυρώσεις, διότι κανεὶς πλέον δὲν παίρνει τὸν ἐπιστήμονα αὐτὸν στὰ σοβαρά.

Ἐξάλλου, ὅταν ἕνας ἐπιστήμονας ἰσχυρίζεται ὅτι ἔκανε μιὰ σπουδαία παρατήρηση σὲ ἕνα πείραμα, μπορεῖ μὲν νὰ δημοσιευθεῖ ἡ ἐργασία του, ἀλλὰ οἱ παρατηρήσεις του γίνονται δεκτὲς μὲ ἐπιφύλαξη, μέχρις ὅτου καὶ ἄλλοι ἐπαναλάβουν τὸ ἴδιο πείραμα καὶ βροῦν τὰ ἴδια ἀποτελέσματα.

Ἡ κυριαρχία τοῦ Lysenko ἔφερε πολλὰ κακὰ στὴ βιολογία τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως, καὶ πέρασαν πολλὰ χρόνια, γιὰ νὰ ἀναγνωριστοῦν τὰ κακὰ αὐτὰ καὶ νὰ πάρουν οἱ σοβιετικοὶ βιολόγοι μιὰ κατεύθυνση σύμφωνη μὲ τὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα. Ἕνα ἄλλο παράδειγμα εἶναι ἡ χρησιμοποίηση τῆς ψυχιατρικῆς στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση γιὰ τὸν ἐγκλεισμὸ πλῆθους ἀντιφρονούντων σὲ ψυχιατεῖα.

Ὁ Α. Huxley εἶχε προβλέψει ἤδη ἀπὸ τὸ 1931 μὲ τὸ βιβλίο του *New Brave World*

Ὑπάρχουν καὶ «ἐπιστημονικὲς» ἀπόψεις ποὺ ἐκπροσωποῦνται ἀπὸ κράτη ἢ ἀπὸ ἑταιρεῖες, καὶ ἐνῶ εἶναι λανθασμένες, ἐν τούτοις κυριαρχοῦν σὲ μιὰ χώρα ἢ γενικὰ στὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα λόγω τῆς προπαγάνδας ποὺ τὶς συνοδεύει. Παραδείγματα ὑπάρχουν πολλὰ. Π.χ., οἱ ναζὶ προσπαθοῦσαν νὰ ἀποδείξουν τὴν ἀνωτερότητα τῆς Ἀρείας φυλῆς καὶ τὴν κατωτερότητα τῶν ἄλλων φυλῶν. Ἐξάλλου, στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση εἶχαν ἐπικρατήσῃ ἐπὶ μακρὸν οἱ ἀπόψεις τῆς σχολῆς τοῦ Lysenko, ὁ ὁποῖος ὑποστήριζε ὅτι οἱ ἐπὶ κτηνὲς ἰδιότητες κληρονομοῦνται.

(β) Ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ «ἐπιστημονικὲς» ἀπόψεις ποὺ ἐκπροσωποῦνται ἀπὸ κράτη ἢ ἀπὸ ἑταιρεῖες, καὶ ἐνῶ εἶναι λανθασμένες, ἐν τούτοις κυριαρχοῦν σὲ μιὰ χώρα ἢ γενικὰ στὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα λόγω τῆς προπαγάνδας ποὺ τὶς συνοδεύει.

Παραδείγματα ὑπάρχουν πολλὰ. Π.χ., οἱ ναζὶ προσπαθοῦσαν νὰ ἀποδείξουν τὴν ἀνωτερότητα τῆς Ἀρείας φυλῆς καὶ τὴν κατωτερότητα τῶν ἄλλων φυλῶν. Ἐξάλλου, στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση εἶχαν ἐπικρατήσῃ ἐπὶ μακρὸν οἱ ἀπόψεις τῆς σχολῆς τοῦ Lysenko, ὁ ὁποῖος ὑποστήριζε ὅτι οἱ ἐπὶ κτηνὲς ἰδιότητες κληρονομοῦνται. Ἔτσι ἀπομακρύνθηκαν ἀξιόλογοι βιολόγοι, ὅπως ὁ Vavilov καὶ ἄλλοι.

τὸ πῶς ἦταν δυνατόν νὰ χρησιμοποιοῦνται ἡ ἐπιστήμη γιὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴ ὑποδούλωση τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ μιὰ δικτατορία. Οἱ ἄνθρωποι μάθαιναν, ἀπὸ μικρὰ παιδιὰ ἀκόμη, νὰ ἀγαποῦν τὴν ὑποταγὴ τους καὶ τὴ δουλειὰ γιὰ τὴν ὁποία τὰ προόριζαν. Οἱ προβλέψεις τοῦ Huxley ἐπαληθεύτηκαν ἐν πολλοῖς στὴ ναζιστικὴ Γερμανία καὶ στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση. Ἡ προπαγάνδα στὶς δύο αὐτὲς χώρες ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση γενεῶν ὀλοκληρῶν ἀπὸ ὀπαδούς, ποὺ ἔδωσαν πρόθυμα καὶ τὴ ζωὴ τους ἀκόμη γιὰ τὸ καθεστῶς ποὺ ὑπηρετοῦσαν.

Ἀλλὰ καὶ ἑταιρεῖες τσιγάρων ἔδωσαν χρήματα σὲ προγράμματα, γιὰ νὰ δείξουν ὅτι τὰ τσιγάρα δὲν πειράζουν. Καὶ ὅταν

οί έρευνήτες στὰ προγράμματα αὐτὰ έβγαλαν ἀντίθετα συμπεράσματα, ὅτι τὰ τσιγάρα πράγματι βλάπτουν τὸν ἄνθρωπο, οἱ έταιρεῖς σταμάτησαν τὰ πειράματα καὶ δὲν δημοσίευσαν τὰ ἀποτελέσματά τους. Τελευταῖα ἔχουμε ὀρισμένες ἀπίθανες δηλώσεις τοῦ προέδρου Trump ὅτι δὲν ὑπάρχει κλιματική ἀλλαγὴ, παρ' ὅλες τὶς μελέτες τῶν ειδικῶν. Καὶ αὐτὲς οἱ δηλώσεις συνοδεύονται μὲ μέτρα καταστροφικὰ γιὰ τὸ περιβάλλον.

3. Πειράματα σὲ ἄνθρωπους (Ίατρική, Βιολογία)

Μιὰ πολὺ σημαντικὴ εξέλιξη στὴν Ἐπιστήμην ἀφορᾷ τὴ Βιολογία καὶ τὴν Ίατρική. Τὰ τελευταῖα χρόνια ἔγιναν τεράστιες πρόοδοι στὴν ἔρευνα τῶν ζώντων ὁργανισμῶν καὶ ἰδιαίτερα τοῦ ἀνθρώπου, μὲ κύριο στόχο τὴν καταπολέμηση τῶν ἀσθενειῶν καὶ τὴ βελτίωση τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ πιὸ σημαντικὴ βιολογικὴ ἔρευνα ἀφορᾷ τὸ γονιδίωμα τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ πρόγραμμα αὐτό, ποὺ ἄρχισε τὸ 1990 καὶ τελείωσε τὸ 2003, ἔδωσε ἑκατομμύρια δομικὰ στοιχεῖα τῶν γόνων τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐπιπλέον, ἔγιναν πολλὲς μελέτες τοῦ γονιδιώματος τῶν ζώων, ἀκόμη καὶ τῶν φυτῶν. Διαπιστώθηκε ὅτι ὅλα τὰ εἶδη ἔχουν μεταξύ τους πολλὰς ὁμοιότητες, π.χ. τὸ γονιδίωμα τοῦ ἀνθρώπου διαφέρει λιγότερο ἀπὸ 2% ἀπὸ τὸ γονιδίωμα τῶν ἀνώτερων πρωτευόντων.

Ἐξ ἄλλου, ἔγιναν πολὺ σημαντικὲς πρόοδοι στὴν καταπολέμηση διαφόρων ἀσθενειῶν, ποὺ ταλαιπωροῦσαν ἄλλοτε ἐπὶ αἰῶνες τὴν ἀνθρωπότητα, ὅπως ἡ ἐλονοσία. Σήμερα ἡ ἔρευνα ἐπικεντρώνεται στὶς διάφορες μορφὲς καρκίνου. Παρ' ὅλη ὅμως τὴν πρόοδο, κατὰ καιροὺς ἐμφανίζονται νέες μορφὲς ἀσθενειῶν, ποὺ ἀπειλοῦν ὁλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα καὶ δύσκολα καταπολεμοῦνται, ὅπως ἡ SARS

καὶ τελευταῖα ὁ κορωνοϊός-19. Τεράστια ποσὰ ἔχουν διατεθεῖ γιὰ τὴν καταπολέμηση τῶν ἀσθενειῶν αὐτῶν. Ἐδῶ ὅμως ἐμφανίζονται καὶ διάφορα σοβαρὰ προβλήματα ἠθικῆς. Ἰδιαίτερη σπουδαιότητα ἔχουν τὰ πειράματα σὲ ἄνθρωπους.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς χιτλερικῆς Γερμανίας ἔγιναν πειράματα σὲ ἄνθρωπους στὰ κρατητήρια. Π.χ., ἄφηναν ἄνθρωπους νὰ πεθαίνουν ἀπὸ τὸ κρύο, γιὰ νὰ μετρήσουν τὴν ἀντοχὴ τοῦ ὁργανισμοῦ στὸ κρύο. Καὶ τὸ χειρότερο ἦταν ἡ δολοφονία ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων στοὺς θαλάμους ἀερίων, κυρίως Ἑβραίων, ἀλλὰ καὶ ψυχοπαθῶν Γερμανῶν.

Ὑπάρχουν ὅμως γενικώτερα ἐρωτήματα ἠθικῆς.

Πρῶτον. Ἐπιτρέπεται νὰ θανατωθοῦν ὅσοι πάσχουν ἀπὸ ἀνιάτες ἀσθένειες; Καὶ ποὶὸς ἀποφασίζει καὶ ἐκτελεῖ αὐτὸν τὸν θάνατο; Ὁ ἱατρός; Ὁ ἴδιος ὁ ἀσθενὴς ἢ οἱ συγγενεῖς του; Μὲ ποῖο δικαίωμα;

Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὰ κυοφοροῦμενα ἔμβρυα. Ἐχει δικαίωμα ἡ μητέρα νὰ σκοτώσει τὸ παιδί της; Βεβαίως δὲν εἶναι σοβαρὸ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἔχει δικαίωμα στὸ σῶμά της καὶ ὅτι τὸ ἔμβρυο εἶναι μέρος τοῦ σώματός της. Τὸ ἔμβρυο ἔχει ἀνεξάρτητη ὕπαρξη. Ἄν ἡ μητέρα πνίξει τὸ νεογέννητο παιδί της τιμωρεῖται ἀπὸ τὸν νόμο. Γιατί, ἂν τὸ πνίξει πρὶν, δὲν τιμωρεῖται; Ὑπάρχουν ὅμως καὶ περιπτώσεις ποὺ ἡ ἔκτρωση ἐμφανίζεται ὡς ἀναγκαία λύση (π.χ. περιπτώσεις βιασμοῦ). Τὰ θέματα αὐτὰ εἶναι βασικῆς σημασίας καὶ θὰ ἔπρεπε ἡ Ἐκκλησία νὰ πάρει θέση, καὶ ὄχι νὰ ἀρνεῖται ἀπλῶς νὰ τὰ συζητήσει.

Ἄλλο πρόβλημα ἀποτελεῖ ἡ ἐπέμβαση στὸ γονιδίωμα τοῦ ἀνθρώπου. Βεβαίως, ὑποτίθεται ὅτι ἡ ἐπέμβαση αὐτὴ θὰ γίνεται μὲ σκοπὸ τὴν ἀποφυγὴ ἀσθενειῶν καὶ τὴ βελτίωση γενικὰ τοῦ ἀνθρωπίνου εἶδους. Ἀλλὰ τί ἄτομα θὰ προκύψουν;

Λένε ὅτι μιὰ διάσημη ἡθοποιὸς εἶπε

στον επίσης διάσημο φιλόσοφο Bertrand Russell: «Αν κάναμε μαζί παιδιά, θα ήσαν εξαιρετικά. Θα είχαν τη δική μου όμορφιά και τη δική σας έξυπνάδα». Και ο Bertrand Russell τής απάντησε: «Για σκεφτείτε όμως να είχαν τη δική μου όμορφιά και τη δική σας έξυπνάδα»!

Μερικοί σκέφτηκαν να πάρουν γονίδια από διάσημα πρόσωπα και να προσπαθήσουν να κάνουν γενεές ολόκληρες ταλαντούχων απογόνων, έμφυτευόντάς τα, πριν γεννηθούν. Άς σκεφτούμε όμως τί θα γινόταν, αν είχαμε εκατομμύρια Χίτλερ στην ανθρωπότητα. Και πώς θα μπορούσε να αποφευχθεί κάτι τέτοιο;

Τέλος, υπάρχουν περιπτώσεις που χρησιμοποιήθηκαν γονίδια από ζώα σε ανθρώπους. Είναι αυτό επιτρεπτό; Τα όντα που προκύπτουν από τέτοια ανάμειξη γονιδίων ονομάζονται «χίμαιρες». Αλλά ποῦ θα μπορούσε να οδηγήσει μιὰ τέτοια χρησιμοποίηση γενετικού υλικού;

Σε πολλά κράτη υπάρχουν κρατικές επιτροπές βιοηθικής που ασχολούνται με τέτοια προβλήματα. Επίσης, η Έκκλησία τῆς Ελλάδος έχει δημιουργήσει μιὰ επιτροπή βιοηθικής. Αλλά πρέπει οἱ επιτροπές αυτές να είναι πιο δραστήριες, πριν γίνουν ανεξέλεγκτα πειράματα πάνω σε ανθρώπους.

Ένα βασικό θέμα που απασχολεί σήμερα την επιστήμη είναι ἡ έρευνα του εγκεφάλου. Υπάρχει ένα παγκόσμιο πρόγραμμα για τὸν εγκεφαλο, που χρηματοδοτείται με δισεκατομμύρια. Αυτό βεβαίως είναι μιὰ σημαντική εξέλιξη. Ασφαλώς θέλουμε να καταλάβουμε καλά πῶς λειτουργεί ὁ εγκεφαλος ὅσον ἀφορᾷ τις αἰσθήσεις, τὴ νόση και τὰ συναισθήματα τοῦ ἀνθρώπου. Αλλά δὲν είναι σαφές σὲ ποιὲς ἐφαρμογὲς θὰ ὀδηγήσει ἡ έρευνα αὐτή. Γι' αὐτὸ και τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν αὐτῶν πρέπει νὰ ἐλέγχονται προσεκτικὰ ἀπὸ τὴν ἐπιστημονική κοινότητα.

Τέλος, ἓνα θέμα που ἔχει πάρει τεράστια ἀνάπτυξη τὰ τελευταῖα χρόνια εἶναι ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη. Σὲ πάρα πολλοὺς τομεῖς ἔχουν ἀναπτυχθεῖ προγράμματα που ἀντικαθιστοῦν ἢ και ὑπερβαίνουν τὴν ἀνθρώπινη νοημοσύνη. Δὲν εἶναι μό-

*Υπάρχουν περιπτώσεις
που χρησιμοποιήθηκαν
γονίδια ἀπὸ ζῶα σὲ
ἀνθρώπους. Εἶναι αὐτὸ
ἐπιτρεπτό; Τὰ ὄντα
που προκύπτουν ἀπὸ
τέτοια ἀνάμειξη γονιδίων
ὀνομάζονται «χίμαιρες».
Αλλά ποῦ θὰ μπορούσε
νὰ ὀδηγήσει μιὰ τέτοια
χρησιμοποίηση γενετικού
ύλικου; Σὲ πολλὰ κράτη
υπάρχουν κρατικὲς
ἐπιτροπὲς βιοηθικῆς που
ἀσχολοῦνται μὲ τέτοια
προβλήματα. Επίσης, ἡ
Έκκλησία τῆς Ελλάδος
ἔχει δημιουργήσει μιὰ
ἐπιτροπὴ βιοηθικῆς. Αλλά
πρέπει οἱ ἐπιτροπὲς
αὐτὲς νὰ εἶναι πιο
δραστήριες, πριν γίνουν
ανεξέλεγκτα πειράματα
πάνω σὲ ἀνθρώπους.*

νο ἢ ταχύτητα ὑπολογισμῶν που εἶναι ἀσύγκριτα ἀνώτερη ἀπὸ τὴν ὑπολογιστικὴ ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι ἐπιπλέον ἡ δυνατότητα τῶν ὑπολογιστῶν νὰ κάνουν πολὺπλοκούς συνδυασμούς,

π.χ. με μαθηματικούς τύπους ή με στοιχεία που παρέχουν παρατηρήσεις του περιβάλλοντος. Έτσι, έχουμε ήδη ρομπότ που κάνουν πολύπλοκες ενέργειες, π.χ. οδηγούν αυτοκίνητα ή κάνουν ιατρική.

Μου έκανε εντύπωση ένας γνωστός ψυχίατρος, ο οποίος μου τόνισε ότι ένας ειδικός υπολογιστής μπορεί να κάνει μια καλύτερη ψυχιατρική ανάλυση από κάθε ψυχίατρο. Π.χ., κάνει τις κατάλληλες ερωτήσεις, και δεν αφήνει έξω οτιδήποτε έχει σχέση με τον άσθενή. Άλλα στο τέλος όλα τα ευρήματα του υπολογιστή έρχονται στα χέρια του ειδικού ιατρού, για να τα αξιολογήσει. Και αυτός τελικά θα έχει την ευθύνη για τη θεραπεία του ασθενούς. Άλλα μπορεί κανείς να έμπιστευτεί την τεχνητή νοημοσύνη στα πιο δύσκολα προβλήματα του ανθρώπου;

4. Άνταγωνισμοί

Γενική εντύπωση είναι ότι εν γένει ή επιστημονική έρευνα (τουλάχιστον αυτή που δεν αναφέρεται σε αμφιλεγόμενα θέματα, όπως στρατιωτικά πειράματα ή πειράματα σε ανθρώπους) είναι αντικειμενική και οδηγεί προς την πρόοδο της επιστήμης. Πράγματι, το σύστημα των κριτών που εφαρμόζουν τα σοβαρά περιοδικά φαίνεται ότι εν γένει λειτουργεί καλά και κάνει ένα πρώτο ξεκαθάρισμα των αξιολογών επιστημονικών εργασιών που δημοσιεύονται.

Έν γένει, αλλά όχι πάντα. Πράγματι, πολλές φορές υπάρχουν αντίπαλες ομάδες επιστημόνων που είτε υποστηρίζουν αντίθετες απόψεις είτε αγωνίζονται να έχουν την πρωτοπορία σε ένα τομέα. Έτσι, αν έχουν να κρίνουν εργασίες που υποβλήθηκαν από αντίπαλες ομάδες, καταβάλλουν κάθε προσπάθεια να τις υποτιμήσουν, ώστε να μη δημοσιευθούν, ή να καθυστερήσει ή δημοσιεύσится τους. Σε τέτοιες περιπτώσεις, ο εκδότης

(editor) του περιοδικού εν γένει δεν βάσει ως κριτές τους επιστήμονες της αντίπαλης ομάδας. Έν τούτοις, εάν μια εργασία κάνει αυστηρή κριτική μιας αντίπαλης ομάδας, ο εκδότης έχει υποχρέωση να ακουστεί και η αντίθετη άποψη.

Βεβαίως, η τελική απόφαση για το ποια είναι ή πιο καλή θεωρία θα δοθεί αργότερα από τους ερευνητές, οι οποίοι θα ελέγξουν τις αντίθετες απόψεις. Το ίδιο ισχύει για μια τολμηρή ανακάλυψη. Χρειάζεται πολύ καιρός, για να επιβληθεί ή νέα ανακάλυψη στην επιστημονική κοινότητα. Έν γένει, πάντως, οι αντίπαλοι μιας νέας θεωρίας δεν πείθονται ποτέ ότι έχουν κάνει λάθος, και μόνο μετά τον θάνατό τους ή νέα θεωρία γίνεται γενικά παραδεκτή.

Ένα παράδειγμα είναι ή Θεωρία της Σχετικότητας. Τα πρώτα χρόνια υπήρχαν πολλές αντιδράσεις έναντίον της. Και είναι γνωστό ότι ο Άινστάιν πήρε το βραβείο Νόμπελ το 1921, όχι για ή Θεωρία της Σχετικότητας, αλλά για το φωτοηλεκτρικό φαινόμενο. Μόνο το 1993, δηλαδή 77 χρόνια μετά ή διατύπωση της θεωρίας, πήραν το βραβείο Νόμπελ οι Taylor και Hult για μια εφαρμογή της Γενικής Θεωρίας της Σχετικότητας, στη βαρυτική ακτινοβολία άστρων νετρονίων (pulsars).

Ένα άλλο σχετικό θέμα είναι ή αναγνώριση της προτεραιότητας ενός ερευνητού σε μια ανακάλυψη. Μερικές φορές δεν είναι προφανές ποιός είχε πρώτος μια νέα ιδέα. Ένα ακραίο παράδειγμα αποτελεί ή θεωρία του πληθωρισμού στο αρχικό Σύμπαν. Μια πρώτη σχετική εργασία είχε γίνει από τον Starobinski το 1980, και μια πληρέστερη θεωρία έγινε από τον Έλληνα Δ. Καζάνα το 1980 σε μια εργασία του στο *Astrophysical Journal Letters*. Άλλα ένα χρόνο αργότερα, το 1981, ο Α. Guth δημοσίευσε μια σχετική εργασία στο *Physical Review*, ή οποία απέκτησε μεγάλη κυκλοφορία. Μόνο

πολύ αργότερα ή συμβολή του Καζάνα έγινε γνωστή ευρύτερα, π.χ. σε μια δημοσίευση στο περιοδικό *Mercury* το 1989. Ο Guth πάντως, μετά πολλά χρόνια, το 1997, δημοσίευσε ένα βιβλίο του με τίτλο *The Inflationary Universe*, όπου ζητεί συγγνώμη, γιατί δεν είχε αναφέρει μέχρι τότε τις μελέτες του Starobinski και του Καζάνα.

Ένα άλλο παράδειγμα αναφέρεται στις διακλαδώσεις περιοδικών τροχιών, που έγιναν από τους Couillet και Tresser το 1978, και ανεξάρτητα από αυτούς από τον Feigenbaum το ίδιο έτος. Οι διαδο-

αναφορών δείχνει ότι πολλοί πρόσεξαν την εργασία τους. Αλλά βεβαίως αποκλείονται οι αυτοαναφορές, δηλαδή οι αναφορές κάποιου στον εαυτό του. Αλλά εγώ σημειώνω ότι αυτοαναφορές πρέπει να θεωρούνται και οι εργασίες συνεργατών ενός επιστήμονος που αναφέρονται σε μια κοινή εργασία. Π.χ., αν σε μια εργασία υπάρχουν 100 συνεργάτες ενός επιστήμονος, μπορεί οι 100 αυτοί συνεργάτες να δημοσιεύσουν εργασίες που αναφέρονται στην κοινή εργασία, έστω και αν δεν είναι αυτοαναφορές του ιδίου. Έτσι όμως ο αριθμός των αναφορών αυξάνει τεχνητά.

χικές διακλαδώσεις περιοδικών τροχιών διπλής περιόδου σε ένα σύστημα γίνονται ανά διαστήματα μιας παραμέτρου που μικραίνει κατά ένα παράγοντα περίπου 4,67 κάθε φορά. Οι Couillet και Tresser ανέφεραν πολλές φορές τον Feigenbaum, αλλά ο Feigenbaum δεν ανέφερε ποτέ τους Couillet και Tresser.

Πολλοί δίνουν ιδιαίτερη σημασία στον αριθμό των αναφορών στις εργασίες τους. Πράγματι, ένας μεγάλος αριθμός

Πάντως, ιδιαίτερη σημασία έχει το τί γράφουν οι έτεροαναφορές άλλων επιστημόνων. Αν γράφουν ότι η εργασία του Α είναι σημαντική ή ότι εφαρμόζουν τη θεωρία του Α, αυτά δείχνουν ότι πήραν στα σοβαρά την εργασία του Α. Ένω αν απλώς αναφέρουν χωρίς σχόλια μια εργασία, αυτό δεν σημαίνει πολλά, ιδιαίτερα αν οι συγγραφείς μιας εργασίας είναι πολλοί. Και πράγματι, υπάρχουν εργασίες, ιδίως πειραματικές εργασίες στο

CERN, με εκατοντάδες ή χιλιάδες συγγραφείς. Όποτε είναι πολύ δύσκολο να ξεχωρίσει κανείς τη συμμετοχή καθενός από τους συγγραφείς αυτούς.

Εν πάση περιπτώσει, ασφαλώς είναι καλό να συμμετέχει κανείς σε πολλές εργασίες, αλλά ή συμβολή του θα φανεί περισσότερο, αν συμμετέχει και σε ειδικά συνέδρια, όπου έχει την ευκαιρία να ανα-

*Ἡ Ἐπιστήμη χωρὶς
τις παραχαράξεις
της εἶναι ἀναμφισβήτητα
μιὰ κατ' ἐξοχὴν ἀξία
τοῦ πολιτισμοῦ μας.
Ἀλλὰ πρέπει πάντα
νὰ ὑπάρχει ὁ πνευματικὸς
ἐλεγχος ἀπὸ τὸν κάθε
ἐπιστήμονα καὶ γενικότερα
ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ
κοινότητα, ὥστε
νὰ μὴν παρeisφρύνουν
ψεύδη εἰς τὴν Ἐπιστήμη,
καὶ κυρίως
νὰ χρησιμοποιεῖται
ἡ Ἐπιστήμη γιὰ τὸ καλὸ
τοῦ ἀνθρώπου
καὶ τῆς ἀνθρωπότητας,
καὶ ὄχι γιὰ τὸ κακὸ
καὶ τὴν καταστροφή.*

πτύξει τις ιδέες του ενώπιον των πλέον ειδικών επιστημόνων και να συζητήσει ιδιαιτέρως με αυτούς.

Επειδή τα παλαιά, καλά επιστημονικά περιοδικά έχουν εν γένει αυστηρά κριτήρια για τη δημοσίευση εργασιών, έχουν δημιουργηθεί τα τελευταία έτη ένα

πλήθος από νέα, χαλαρά περιοδικά, που δημοσιεύουν πολύ ευκολότερα εργασίες, αρκεί να πληρωθούν. Τα περιοδικά αυτά συνεχώς γράφουν σε πολλούς επιστήμονες, ζητώντας εκδότες (editors) και εργασίες, με διάφορες δελεαστικές προσφορές. Δηλαδή, τα περιοδικά αυτά είναι εν πολλοίς κερδοσκοπικές επιχειρήσεις.

Η διάκριση των καλών περιοδικών από τα αμφιβόλου ποιότητας περιοδικά γίνεται συνήθως από τον «παραγοντα επιδράσεως» (impact factor). Αυτός προκύπτει από τον αριθμό των εργασιών που παραπέμπουν σε άρθρα του εν λόγω περιοδικού. Αυτό είναι καλό βεβαίως. Δυστυχώς όμως και στο θέμα αυτό μπορούν να υπάρξουν υπερβολές. Π.χ., το περίφημο περιοδικό *Nature* δημοσιεύει λίγες αστρονομικές εργασίες και πάρα πολλές βιολογικές. Χάρη στις βιολογικές εργασίες έχει ένα μεγάλο impact factor (27). Άρα, μιὰ αστρονομική εργασία στο *Nature* παίρνει μεγάλο ειδικό βάρος χάρις στις βιολογικές εργασίες. Γι' αυτό τελευταία το *Nature* χωρίστηκε σε διάφορες εκδόσεις, ώστε κάθε έκδοση να αναφέρεται σε ένα κλάδο, όπως *Nature Astronomy*.

Πάντως, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι αριθμητικοί δείκτες έχουν μόνο ενδεικτική σημασία για την αξία των διαφόρων εργασιών. Δεν μας απαλλάσσουν από την ανάγκη να διαβάσουμε τις διάφορες εργασίες που δημοσιεύονται και να κρίνουμε μόνοι μας την αξία τους.

5. Συμπεράσματα

Η Ἐπιστήμη εἶναι μιὰ σημαντικὴ ἀξία τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ὑπὸ τὸν ὄρο ὅμως ὅτι χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸ καλὸ, ὕλικὸ καὶ πνευματικὸ, τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ ἡ ἐπιστήμη μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴ χειρότερη ὑποδούλωση τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ αὐτὸ ἐγινε ἤδη σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὰ ἀπολυταρχικὰ καθεστῶτα τοῦ 20^{οῦ}

αϊδωνος, και γίνεται ακόμη και σήμερα από μερικά απολυταρχικά καθεστώτα ή από τρομοκρατικές οργανώσεις.

Έξ άλλου, ακόμη και στις δημοκρατίες του πλανήτη μας ή επιστήμη χρησιμοποιείται όρισμένες φορές για το κακό. Π.χ., χρησιμοποιείται για τη βελτίωση των όπλων καταστροφής και μπορεί να καταστρέψει ολόκληρο τον πλανήτη μας και την ανθρωπότητα. Επίσης, χρησιμοποιείται για πολιτικά και οικονομικά όφελι όρισμένων κρατών ή όρισμένων εταιρειών. Στην περίπτωση αυτή επιστρατεύεται ή προπαγάνδα, για να παρουσιαστούν όρισμένες απόψεις χωρίς την ολόκληρωμένη παρουσίαση της αλήθειας. Έτσι, ακούγονται συνθήματα όπως ότι δεν υπάρχει καταστροφική κλιματική αλλαγή, ή ότι δεν βλέπεται το τσιγάρο, ή οι ψευδείς πληροφορίες ότι όρισμένες χώρες, όπως το Ιράκ, ετοίμαζαν πυρηνικά όπλα κλπ.

Υπάρχουν, ακόμη, οι φιλοδοξίες όρισμένων ατόμων και ομάδων, οι όποιες προσπαθούν να επιβάλλουν τις δικές τους απόψεις, για να επιτύχουν χρηματοδοτήσεις των έρευνών τους ή για να αποκτήσουν επιστημονικό κύρος.

Τέλος, υπάρχουν τομείς της επιστήμης, κυρίως στη Βιολογία και στην Ιατρική, όπου ανοίγονται δρόμοι άνεξερευνήτοι, που μπορεί να κάνουν μεγάλο κακό στην ανθρωπότητα. Τέτοια είναι τα πειράματα με τροποποιημένα γονίδια του ανθρώπου ή της ανάμειξης ανθρώπινων γονιδίων με γονίδια ζώων. Στις περιπτώσεις αυτές πρέπει να υπάρχει συνεχής έλεγχος.

Αλλά ποιός θα κάνει τον έλεγχο; Βεβαίως, στο τέλος τον έλεγχο θα τον κάνουν οι πολιτικοί και οι κυβερνήσεις. Αλλά ή επιστημονική κοινότης μπορεί και έχει υποχρέωση να δίνει τὰ ακριβή και αληθινὰ στοιχεία κάθε προβλήματος, ώστε να διαφωτίσει τον κόσμο και τους πολιτικούς για τις συνέπειες των αποφάσεών τους. Και είναι προφανές ότι οι επιστή-

μονες και ή κοινωνία ολόκληρη πρέπει να διέπονται από ήθικούς κανόνες που θα αποτελούν το θεμέλιο της ύπαρξής τους.

Αλλά, και όπως έγραψε ο Πλάτων, «*πάσα επιστήμη χωριζομένη ἀρετῆς πανουργία, οὐ σοφία φαίνεται*». Δεν μπορεί ό κάθε επιστήμη να ισχυριστεί ότι δεν τον ενδιαφέρουν οι συνέπειες των έρευνών του, και πολύ περισσότερο δεν επιτρέπεται να παρουσιάζει μισές αλήθειες, για να υποστηρίξει τη θεωρία του ή για να επιτύχει χρηματοδότηση των έρευνών του.

Είναι έντυπωσιακό ότι οι Έλληνες έρευνητές, προκειμένου να λάβουν το διδακτορικό τους δίπλωμα, δίνουν ένα όρκο ανάλογο με τον όρκο του Ίπποκράτη των ιατρών, που λέει χαρακτηριστικά: «*μηδ' ἐθελήσειν τάναντία ὧν αὐτὸς γινώσκω διδάσκειν, μηδὲ καπηλεύειν τὴν ἐπιστήμην, καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ τῶν μουσῶν θιασώτου αἰσχύνειν τῇ τῶν ἡθῶν ἀκοσμία*».

Δηλαδή, οι μέλλοντες διδάκτορες δεν υπόσχονται υποταγή στο κράτος, ή σε όποιαδήποτε έξουσία, αλλά μόνο εις την αλήθεια, την όποία μάλιστα οι ίδιοι προσπαθούν να αποκτήσουν. Και επιπλέον υπόσχονται να είναι παραδείγματα Ἀρετῆς και να μην έχουν άκοσμία ήθων (με ιδιαίτερη έμφαση στον τρόπο με τον όποιο έκτελούν την επιστημονική τους εργασία).

Επομένως, ή Επιστήμη χωρίς τις παραχαράξεις της είναι αναμφισβήτητα μιὰ κατ' έξοχην άξία του πολιτισμού μας. Αλλά πρέπει πάντα να υπάρχει ό πνευματικός έλεγχος από τον κάθε επιστήμονα και γενικότερα από την επιστημονική κοινότητα, ώστε να μην παρεισφρύνουν ψεύδη εις την Επιστήμη, και κυρίως να χρησιμοποιείται ή Επιστήμη για το καλό του ανθρώπου και της ανθρωπότητος, και όχι για το κακό και την καταστροφή.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

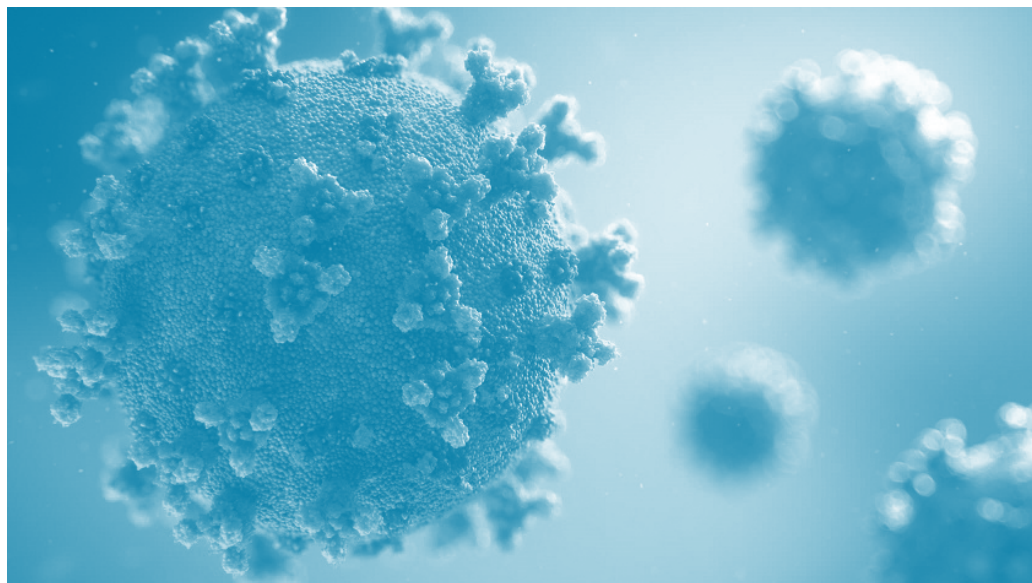
Ήακαδημαϊκός

Ο ΚΟΡΩΝΟΪΟΣ ΚΑΙ Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ¹

Ο καθηγητής Francis Collins είναι ο μακροβιότερος διευθυντής του NIH (National Institutes of Health). Είναι έπικεφαλής σε πάνω από 20.000 εργαζομένους και έρευνητές στα 27 ινστιτούτα του οργανισμού. Είναι το «άφεντικό» του Dr Fauci,

ων που πρόσφατα πήρε ειδικά για την έρευνα στην πανδημία, έχει άφοσιωθεί πλέον στην ανακάλυψη του εμβολίου και της θεραπευτικής αντιμετώπισης της COVID-19.

Πριν από λίγους μήνες οργάνωσε την ομάδα ACTIV (Accelerating COVID-19 Therapeutic Interventions and Vaccines),

που είναι ο διευθυντής ενός από αυτά τα ινστιτούτα και έπικεφαλής της προσπάθειας αντιμετώπισης του κορωνοϊού στις ΗΠΑ.

Ο Dr Collins, υπεύθυνος για τη διαχείριση του επίσιου προϋπολογισμού του NIH ύψους 43 δισεκατομμυρίων δολαρίων και των επιπλέον τριών δισεκατομμυρί-

που αποτελείται από 18 μεγάλες εταιρείες, το CDC (Centers for Disease Control and Prevention) και άλλους οργανισμούς, με σκοπό να επιταχύνει τη διάγνωση, τη θεραπεία και τα εμβόλια για τον κορωνοϊό. «Συγχρόνως όμως εργαζόμαστε, για να καταλάβουμε τί γίνεται με το παράξενο σύνδρομο στα παιδιά, πώς

1. Το κείμενο δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Καθημερινή* (9 Οκτωβρίου 2020, στη στήλη «Απόψεις»), αναδημοσιεύεται δε εδώ κατόπιν επικοινωνίας με τη διακεκριμένη επιστήμονα και συγγραφέα του.

θα προστατεύσουμε την ψυχική υγεία των ανθρώπων. Τους φόβους τους μήπως προσβληθούν από τὸν ἰό, μήπως καταστραφούν οικονομικά. Πρέπει νὰ τὰ καταλάβουμε αὐτὰ καὶ νὰ στηρίζουμε τὸν κόσμο».

Ὁ Dr Collins ἔγινε παγκοσμίως γνωστός, ὅταν, ὡς διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρου τοῦ NIH γιὰ τὴν ἔρευνα τοῦ γονιδιώματος τοῦ ἀνθρώπου, ὁλοκλήρωσε μὲ ἐπιτυχία τὸ ἔργο τὸ 2004. Ὁ πρόεδρος Ὅμπάμα, ἀναγνωρίζοντας τὴν προσφορά του στὴ γενετική καὶ στὴν ἰατρικὴ ἔρευνα, τὸν ἐπέλεξε ὡς διευθυντὴ πλέον ὅλου τοῦ NIH, θέσπ στὴν ὁποία τὸν διατήρησε καὶ ὁ σημερινὸς πρόεδρος Τράμπ.

σέλερ βιβλίου του *Ἡ γλῶσσα τοῦ Θεοῦ*, ἐξηγεῖ πῶς ἔγινε ἔνθερμος χριστιανός, ὅταν ὡς νέος ἦταν ἀγνωστικιστὴς καὶ ἄθεος. Στὸ βιβλίο αὐτό, ποὺ στὴν ἑλληνική του ἔκδοση προλογίζεται ἀπὸ ἓναν ἄλλον διεθνῶς ἀναγνωρισμένο Ἑλληνας γενετιστὴ, τὸν καθηγητὴ Στυλιανὸ Ἀντωνάκη, τονίζει ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἀπαντᾷ στὸ ἐρώτημα «πῶς», ἐνῶ ἡ θρησκεία στὸ ἐρώτημα «γιατί». Ὁ Dr Collins βλέπει τὴν πίστη καὶ τὴν ἐπιστήμη νὰ συνυπάρχουν συμπληρωματικά καὶ ὄχι ἀνταγωνιστικά. Πρὶν ἀπὸ λίγους μῆνες τιμήθηκε μὲ τὸ διεθνὲς βραβεῖο Templeton (1,2 ἑκατ. δολαρίων) γιὰ τὴ συμβολή του στὴ συνύπαρξη ἐπιστήμης καὶ θρησκείας. «Οἱ

Ἐκτὸς ἀπὸ κορυφαῖος ἐπιστήμονας, ὁ Dr Francis Collins εἶναι καὶ ἓνας βαθιὰ θρησκευόμενος ἄνθρωπος. Στὸ μπῆστ σέλερ βιβλίου του Ἡ γλῶσσα τοῦ Θεοῦ, ἐξηγεῖ πῶς ἔγινε ἔνθερμος χριστιανός, ὅταν ὡς νέος ἦταν ἀγνωστικιστὴς καὶ ἄθεος. Στὸ βιβλίο αὐτό, ποὺ στὴν ἑλληνική του ἔκδοση προλογίζεται ἀπὸ ἓναν ἄλλον διεθνῶς ἀναγνωρισμένο Ἑλληνας γενετιστὴ, τὸν καθηγητὴ Στυλιανὸ Ἀντωνάκη, τονίζει ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἀπαντᾷ στὸ ἐρώτημα «πῶς», ἐνῶ ἡ θρησκεία στὸ ἐρώτημα «γιατί». Ὁ Dr Collins βλέπει τὴν πίστη καὶ τὴν ἐπιστήμη νὰ συνυπάρχουν συμπληρωματικά καὶ ὄχι ἀνταγωνιστικά.

Ἡ πρὸ COVID-19 προσφορὰ τοῦ Dr Collins, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ ἀνθρώπινου γονιδιώματος, περιλαμβάνει τὴν ἔρευνα τοῦ BRAIN (Brain Research through Advancing Innovative Neurotechnologies), τὴν Cancer Moonshot καὶ τὴν ἔρευνα γιὰ τὴν Ἱατρικὴ Ἀκρίβειας (Precision Medicine).

Ἐκτὸς ἀπὸ κορυφαῖος ἐπιστήμονας, ὁ Dr Francis Collins εἶναι καὶ ἓνας βαθιὰ θρησκευόμενος ἄνθρωπος. Στὸ μπῆστ

περισσότερες συζητήσεις γιὰ τὴ θρησκεία καὶ τὴν ἐπιστήμη τὶς τελευταῖες δεκαετίες κυριαρχοῦνται ἀπὸ ἀκραῖες φωνές. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, τὰ ἐπιχειρήματα ὅτι ἡ πίστη δὲν ἔχει λογικὴ καὶ ὅτι ἔχει κάνει πιὸ πολὺ κακὸ ἀπὸ ὅτιδήποτε στὴν ἀνθρωπότητα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, οἱ φονταμενταλιστικὲς θρησκευτικὲς ἀπόψεις ποὺ ἀρνοῦνται τὶς ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις».

Τὴν περίοδο αὐτὴ πηγαίνει καθημε-

ρινά στις 5 τὸ πρωῒ στὸ γραφεῖο του καὶ ξεκινάει διαβάζοντας τὴν Ἁγία Γραφή. «Τὸ ἐδάφιο ἀπὸ τὴ Β' πρὸς Κορινθίου ἐπιστολὴ πού ὁ Θεὸς λέει στὸν Παῦλο “ἄρκει σοι ἡ χάρις μου, ἡ γὰρ δύναμίς μου

σκείας ἔχουν ἀναζωπυρωθεῖ. Ἰδίως στὰ κοινωνικά δίκτυα, οἱ ἀντιπαραθέσεις τῶν «ἐπιστημόνων» καὶ τῶν «χριστιανῶν» καθημερινὰ ὀδηγοῦν σὲ ὀργισμένα σχόλια ἐκατέρωθεν.

Στὴ χώρα μας, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς πανδημίας τοῦ κορωνοϊοῦ, οἱ συζητήσεις γιὰ τὴ σχέση ἐπιστήμης καὶ θρησκείας ἔχουν ἀναζωπυρωθεῖ. Ἰδίως στὰ κοινωνικά δίκτυα, οἱ ἀντιπαραθέσεις τῶν «ἐπιστημόνων» καὶ τῶν «χριστιανῶν» καθημερινὰ ὀδηγοῦν σὲ ὀργισμένα σχόλια ἐκατέρωθεν. Τὸ παράδειγμα τῆς στάσης τοῦ διεθνῶς ἀναγνωρισμένου ἐπιστήμονα καὶ χριστιανοῦ Dr Francis Collins δὲν ἔχει σκοπὸ νὰ ἐνισχύσει κάποιες ἀπὸ τὶς ἀντικρουόμενες θέσεις, ἀλλὰ ἀπλῶς νὰ τονίσει ὅτι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ θρησκεία μποροῦν νὰ συνυπάρξουν, ἂν ἐμεῖς συνεχίζουμε νὰ ρωτᾶμε τό «πῶς» καὶ τό «γιατί».

ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται” δὲν μπορῶ νὰ σᾶς ἐξηγήσω πόσο μὲ βοηθάει, ὅταν δὲν εἶναι ξεκάθαρο τί δρόμο νὰ ἀκολουθήσω», ἀναφέρει σὲ πρόσφατη συνέντευξί του.

Στὴ δύσκολη αὐτὴ περίοδο τῆς πανδημίας διατηρεῖ τὴν αἰσιοδοξία του. Ἐμπνέεται ἀπὸ τὸν ἁλτροπισμὸ καὶ τὴν ἀφοσίωση τῶν χιλιάδων ἐρευνητῶν τοῦ στὸ NIH καὶ τῶν ἐπιστημόνων σὲ ὅλο τὸν κόσμο γιὰ τὴν τελικὴ νίκη ἐνάντια στὴν COVID-19, ἀλλὰ καὶ πιστεύει στὴ συνεχῆ παρουσία τοῦ Θεοῦ. «Ἀκόμα καὶ σὲ μιὰ σκοτεινὴ στιγμὴ, ὑπάρχει τὸ σχέδιό Του».

Καὶ στὴ χώρα μας, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς πανδημίας τοῦ κορωνοϊοῦ, οἱ συζητήσεις γιὰ τὴ σχέση ἐπιστήμης καὶ θρη-

σκείας ἔχουν ἀναζωπυρωθεῖ. Ἰδίως στὰ κοινωνικά δίκτυα, οἱ ἀντιπαραθέσεις τῶν «ἐπιστημόνων» καὶ τῶν «χριστιανῶν» καθημερινὰ ὀδηγοῦν σὲ ὀργισμένα σχόλια ἐκατέρωθεν. Τὸ παράδειγμα τῆς στάσης τοῦ διεθνῶς ἀναγνωρισμένου ἐπιστήμονα καὶ χριστιανοῦ Dr Francis Collins δὲν ἔχει σκοπὸ νὰ ἐνισχύσει κάποιες ἀπὸ τὶς ἀντικρουόμενες θέσεις, ἀλλὰ ἀπλῶς νὰ τονίσει ὅτι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ θρησκεία μποροῦν νὰ συνυπάρξουν, ἂν ἐμεῖς συνεχίζουμε νὰ ρωτᾶμε τό «πῶς» καὶ τό «γιατί».

ΑΘΗΝΑ ΛΙΝΟΥ
Καθηγήτρια Ἐπιδημιολογίας
στὸ ΕΚΠΑ
Πρόεδρος τοῦ Ἰνστιτούτου
Προληπτικῆς, Περιβαλλοντικῆς
καὶ Ἐργασιακῆς Ἰατρικῆς Prolepsis

ΠΑΤΕΡΙΚΗ ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΙΣ ΕΝΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ. Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΩΝ ΦΥΤΩΝ

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Σε προηγούμενες μελέτες μας από τις σελίδες των *Ακτίνων* παρουσιάσαμε τη θεμελιώδη για την Πατερική Οικολογία θέση ότι τίποτε στη φύση δεν έχει γίνει στην τύχη¹ και αναδείξαμε περαιτέρω την οικολογική σημασία αυτής της θέσης, συγκρίνοντάς την προς ανάλογες διατυπώσεις από την Αρχαία Έλληνική φιλοσοφία².

Στο άμέσως προηγούμενο τεύχος είδαμε σε γενικές γραμμές την απάντηση που δίνει η Πατερική Φιλοσοφία στις «ένστάσεις» κατά της φύσεως, προκειμένου περί πραγμάτων που οι περισσότεροι θα έκριναν ότι τυχόν απουσία τους όχι απλώς δεν θα ζημίωνε τη φύση και τον άνθρωπο, αλλά αντιθέτως θα αποδεικνυόταν ένδεχομένως και έπωφελής: Κατά Πατέρες της Εκκλησίας μας και τους

χριστιανούς διανοητές και φιλοσόφους, εάν συμβαίνει ενίοτε κάποια πράγματα στη φύση να μας φαίνονται άχρηστα ή περιττά, τούτο όφείλεται αποκλειστικά και μόνο στην άγνοιά μας. Με άλλα λόγια, κάθε τι στη φύση έχει τον λόγο της ύπαρξέως του, τον οποίο όμως ο άνθρωπος δεν γνωρίζει πάντοτε. Και αυτή ακριβώς η άγνοια του ανθρώπου βρίσκεται στη ρίζα όλων των ενστάσεων κατά της φύσεως.

1. Γιάννη Κ. Τσέντου, «Τὰ θεμέλια τῆς Πατερικῆς Οἰκολογίας», *Ακτίνες* 777 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2019), σελ. 179-190.
2. Γιάννη Κ. Τσέντου, «Τίποτα στὴ φύση δὲν ἔχει γίνει στὴν τύχη. Αρχαία Ἑλληνικὴ καὶ Πατερικὴ φιλοσοφία», *Ακτίνες* 778 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2019), σελ. 209-220.

Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι στὴ ρίζα ὅλων τῶν ἐνστάσεων κατὰ τῆς φύσεως βρίσκεται ἡ ἄγνοια τοῦ ἀνθρώπου μᾶς ὑποδεικνύει αὐτομάτως καὶ τὸν τρόπο ἀνασκευῆς τῶν ἐν λόγῳ ἐνστάσεων. Προκειμένου δηλαδὴ νὰ ἀντιμετωπίσουμε τὶς

ἐνστάσεις κατὰ τῆς φύσεως, στὴ ρίζα τῶν ὁποίων βρίσκεται ἡ ἄγνοιά μας, φανερὰ ὀφείλουμε πρωτίστως νὰ μερμνήσουμε γιὰ τὸν κατὰ τὸ δυνατόν περιορισμὸ τῆς ἄγνοιάς μας. Καὶ ὁ δρόμος γι' αὐτὸ εἶναι ἕνας: ἡ «ὁδὸς τῆς ἔρευνας καὶ τῆς γνώσεως», ὅπως τὴν ὀνομάσαμε.

Ὡς παράδειγμα εὐθείας καὶ ἀπερίφραστης προτροπῆς γιὰ ἔρευνα στὴ φύση φέραμε τὸν Δίδυμο τὸν Τυφλό, ὁ ὁποῖος στὸ ἐρμηνευτικὸ του ἔργο *Εἰς τὸν Ἰώβ* στέκεται σὲ ἕνα κείμενο ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Ἰώβ στὴν *Παλαιὰ Διαθήκη*, τὸ ὁποῖο ἔχει ὡς ἑξῆς:

ἰδίου τοῦ Διδύμου, τὸ κείμενο θέλει νὰ μᾶς πεῖ τὸ ἑξῆς:

«*Ερεύνῃσε τὴ δημιουργίαν καὶ τὶς κρίσεις τοῦ Θεοῦ, ὅπως αὐτὲς ἀποκαλύπτονται στὰ τετράποδα ζῶα καὶ τὰ πουλιὰ καὶ τὴ γῆ, καὶ ἐξέτασε προσεκτικά, μήπως μπορέσεις νὰ κατανοήσεις τοὺς βαθύτατους λόγους ποὺ ὑπάρχουν σὲ αὐτά*»⁵.

Ὅπως μάλιστα εἶδαμε, ὁ Δίδυμος δὲν μένει σὲ αὐτὴ τὴ ρητὴ προτροπὴ γιὰ ἔρευνα στὴ φύση, ἀλλὰ λέει ἐπίσης ὅτι τὸ συγκεκριμένο κείμενο ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Ἰώβ ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ καταστήσει σαφὲς σὲ ὅλους ὅτι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ

Οἱ ἐνστάσεις ποὺ ἐγκαλοῦν τὴ φύση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ φυτῶν ἢ δένδρων ποὺ φαντάζουν ἐντελῶς ἄχρηστα καὶ περιττὰ δίνουν στοὺς χριστιανούς διανοητὲς καὶ φιλοσόφους τὴν εὐκαιρίαν νὰ γράψουν μερικὲς ἀπὸ τὶς πλέον ὑπέροχες ἀπὸ οἰκολογικὴ ἄποψη σελίδες τῆς Ἑλληνοχριστιανικῆς Πατερικῆς Γραμματείας.

«*Ρώτησε λοιπὸν τὰ τετράποδα νὰ σοῦ ποῦν καὶ τὰ πτηνὰ τοῦ οὐρανοῦ νὰ σοῦ ἀπαντήσουν· καὶ ρώτησε τὴ γῆ νὰ σοῦ μιλήσει, καὶ τὰ ψάρια τῆς θαλάσσης θὰ σοῦ ἐξηγήσουν*»³.

Ὁ Δίδυμος διευκρινίζει ὅτι τὸ κείμενο αὐτὸ δὲν σημαίνει σὲ καμμία περίπτωσι ὅτι πρέπει κυριολεκτικὰ νὰ ρωτήσουμε τὰ ζῶα καὶ τὰ πουλιὰ, ὥσάν αὐτὰ νὰ ἐπρόκειτο νὰ μᾶς ἀπαντήσουν⁴. Μιὰ τέτοια ἐρμηνεία θὰ ἦταν προδιήλως ἀνόητη. Στὴν πραγματικότητα, μὲ τὰ λόγια τοῦ

Θεοῦ διοικεῖ τὸν κόσμον παραμένει κρυμμένος, καὶ δὲν ἀρμόζει οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐπιτίθενται ἐνάντια σὲ αὐτὸν ἐν τῇ ἀγνοίᾳ τους⁶. Ὀφείλουν, ἀντ' αὐτοῦ, νὰ φροντίσουν νὰ περιορίσουν τὴν ἄγνοιά τους. Καὶ ὁ δρόμος εἶναι ἕνας: ἡ ἔρευνα στὴ φύση.

Αὐτὴ ἡ σημασία ποὺ ἀποκτᾷ ἡ ἔρευνα στὴ φύση γιὰ τὴ χριστιανικὴ φιλοσοφία ἐνδέχεται νὰ προκαλέσει ἑκπληξὴ σὲ ὅσους ἔχουν συνηθίσει νὰ λένε ὅτι τάχα ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία εἶναι ἡ

3. Ἰώβ, ιβ' 7-8: «*Ἀλλὰ δὴ ἐπερώτησον τετράποδα, ἐάν σοι εἰπωσιν, πετεινὰ δὲ οὐρανοῦ, ἐάν σοι ἀπαγγείλωσιν· ἐκδιήγησαι δὲ γῆ, ἐάν σοι φράσῃ, καὶ ἐξηγήσονται σοι οἱ ἰχθύες τῆς θαλάσσης*».

4. Διδ. Τυφλ., *Εἰς τὸν Ἰώβ* 12.1-16α8, ed. U. Hagedorn, D. Hagedorn καὶ L. Koenen, 315.11-14: «*[Οὐ π]άντως δὲ οὕτως ἐκλαβ[εῖν πρ]οσῴκει, ὅτι ἐρωτῆσαι δεῖ τ[ὰ τε]τράποδα ὡς παρ' [αὐ]τῶν ἐκδέ[χε]σθαι ἀπόκρισιν*».

5. Διδ. Τυφλ., ὁ.π., 315.15-19: «*... ἀλλ[ὰ] "τὴν ἐν τοῖς [τε]τραπόδοις ἐρεύν[η]σον καὶ ἐν π[ε]τεινοῖς καὶ τῇ γῇ δημιουργίαν καὶ κρίματα καὶ σκόπῃσον, εἰ δυνήσῃ καταλαβεῖν τοὺς βαθυτά[το]υς ἐν αὐτοῖς λόγους"*».

6. Διδ. Τυφλ., ὁ.π., 315.21-24: «*Ταῦτα δὲ φ[η]σιν ἐπιστῆσαι αὐτοῖς βουλόμεν[ος,] ὅτι ἡ τοῦ Θεοῦ ὁ διοίκησις ἐναπ[οκρ]ύπτεται καὶ οὐ πρέπει αὐτοῖς ἐπιτρέχειν αὐτῇ ἀγνοοῦντα<ς>*».

φιλοσοφία τοῦ «πίστευε καὶ μὴ ἐρεύνα». Στὴν πραγματικότητα, ἐντελῶς ἀντίθετα ἀπὸ αὐτὴ τὴν παγιωμένη ἀντίληψη, οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι προτρέπουν ἐν προκειμένῳ σὲ μιὰ ἐνδελεχῆ ἔρευνα τῆς φύσεως, ἐρευνοῦν ἐνίοτε οἱ ἴδιοι τὴ φύση μὲ μεγάλο ζήλο ἢ ἐπικαλοῦνται τὴν ἔρευνα ἄλλων, καὶ ἐπιδεικνύουν κατόπιν πανηγυρικὰ τὰ πορίσματα αὐτῆς τῆς ἔρευνας ἔναντι ὄλων ἐκείνων ποὺ πιστεύουν ἐπιπόλαια ὅτι ὑπάρχουν στὴ φύση πράγματα ἄχρηστα ἢ περιττά.

2. Ἐνστάσεις γιὰ τὸν κόσμον τῶν φυτῶν

Οἱ ἐνστάσεις ποὺ ἐγκαλοῦν τὴ φύση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ φυτῶν ἢ δένδρων ποὺ φαντάζουν ἐντελῶς ἄχρηστα καὶ περιττά δίνουν στοὺς χριστιανοὺς διανοητὲς καὶ φιλοσόφους τὴν εὐκαιρία νὰ γράψουν μερικὲς ἀπὸ τὶς πλέον ὑπέροχες ἀπὸ οἰκολογικὴ ἄποψη σελίδες τῆς Ἑλληνο-χριστιανικῆς Πατερικῆς Γραμματείας.

Μιὰ πρώτη ἐνστασις ἀφορᾷ τὰ ἄκαρπα δένδρα. Φαίνεται πράγματι ὅτι κάποιοι ἄνθρωποι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ –ἐνδεχομένως δέ, γιὰ νὰ εἰμαστε εἰλικρινεῖς, ἀκόμη καὶ σήμερα– θὰ ἔλεγαν τὸ ἑξῆς: «Καταλαβαίνουμε πολὺ καλὰ τὴ χρησιμότητα τῶν δένδρων ἀπὸ τὰ φρούτα τῶν ὁποίων τρεφόμεστε, τῆς μπλιάς, τῆς πορτοκαλιάς, τῆς ἀχλαδιᾶς, τῆς συκιᾶς καὶ τόσων ἄλλων· καταλαβαίνουμε ἐπίσης τὴ χρησιμότητα τῆς ἀμπέλου, ποὺ δὲν μᾶς δίνει μόνο τὸ σταφύλι, ἀλλὰ καὶ τὸ κρασί, ἢ τὴ χρησιμότητα τῆς ἐλιάς, ἀπὸ τὸν καρπὸ τῆς ὁποίας ἐμεῖς φτιάχνουμε τὸ τόσο πολύτιμο γιὰ μᾶς λάδι. Ἀλλὰ σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις μιλάμε γιὰ δένδρα καρποφόρα. Τὰ ἄκαρπα δένδρα ποιά τέλος πάντων χρησιμότητα μποροῦν νὰ ἔχουν; καὶ ποιοὺς ὁ λόγος τῆς ὑπαρξῆς τους;»

Ἀκόμη πιὸ αἰσθητὸ εἶναι τὸ πρόβλημα προκειμένου περὶ τῶν τῶν δηλητηρι-

ωδῶν φυτῶν. Διότι τὰ μὲν ἄκαρπα δένδρα μπορεῖ νὰ μὴν ἔχουν κάποιον ἐντελῶς προφανῆ λόγο γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τους, ἀλλὰ πάντως τοῦλάχιστον δὲν ἐνοχλοῦν κανέναν. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιο μὲ τὰ δηλητηριώδη φυτά, τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ ἀποδειχθοῦν σὲ πολλὲς περιπτώσεις ὀλέθρια. Γιατί λοιπὸν νὰ ὑπάρχουν στὴ φύση –καὶ μάλιστα σὲ μιὰ φύση δημιουργημένη ἀπὸ τὸν Θεό– τὰ δηλητηριώδη φυτά;

3. Ἡ πατερικὴ ἀπάντησις

Ἡ ἀπάντησις ποὺ δίνεται ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς διανοητὲς καὶ φιλοσόφους στοιχεῖ πρὸς τὴ γενικὴ, θεμελιακὴ παραδοχὴ ὅτι τὰ πάντα στὴ φύση εἶναι «καλὰ λίαν», ὅτι κάθε τι ἔχει τὸν λόγο τῆς ὑπάρξεώς του, καὶ ἐπομένως, ἂν ἀναζητήσουμε μεθοδικὰ τοὺς λόγους τῆς ὑπάρξεως ὄλων τῶν πραγμάτων στὴ φύση, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι τίποτα σὲ αὐτὴ δὲν εἶναι ἄχρηστο ἢ περιττό. Εἰδικώτερα, ἡ ἀπάντησις στὶς ἐνστάσεις ποὺ ἐγείρει ἡ ὑπαρξὴ τῶν ἄκαρπων δένδρων εἶναι, ὅπως ἄλλωστε θὰ ἀνέμενε κανεὶς, διττή: Ἀφ' ἐνὸς μὲν, δηλαδὴ τονίζεται ὅτι τὰ ἄκαρπα δένδρα, ἂν καὶ δὲν δίνουν καρποὺς στὸν ἄνθρωπο, χρησιμεύουν ἐν τούτοις ποικιλοτρόπως σὲ ἄλλα ζῶα πέραν τοῦ ἀνθρώπου· ἀφ' ἑτέρου δέ, ἐπισημαίνεται ὅτι τὰ ἄκαρπα δένδρα δὲν στεροῦνται χρησιμότητας καὶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο.

Εἰς ἐπίρρωσιν τοῦ πρώτου σκέλους τῆς ἀπαντήσεως περὶ τῆς ἀξίας τῶν ἄκαρπων δένδρων οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι παραπέμπουν συχνὰ στοὺς στίχους 16-17 τοῦ γνωστοῦ μας *ΡΓ΄ Ψαλμοῦ*, τοῦ πιὸ «οἰκολογικοῦ» ἴσως κεμένου τῶν Γραφῶν, καὶ πάντως τοῦ κεμένου ποὺ δίνει τὶς λαβὲς γιὰ τὶς περισσότερες συζητήσεις οἰκολογικοῦ περιεχομένου. Στὸν *ΡΓ΄ Ψαλμὸ* διαβάσουμε πράγματι, μεταξὺ ἄλλων, καὶ τὰ ἑξῆς:

«Χορτασθήσεται τὰ ξύλα τοῦ πεδίου, αἱ κέδροι τοῦ Λιβάνου, ἃς ἐφύτευσας. Ἐκεῖ στρουθία ἐννοσσεύουσιν, τοῦ ἐρωδιοῦ ἡ οἰκία ἡγεῖται αὐτῶν» (δηλαδή, «Θὰ χορτάσουν ἀπὸ τὰ ὕδατα τὰ δένδρα τοῦ κάμπου, οἱ κέδροι τοῦ Λιβάνου, ποὺ Ἐσὺ ὁ Ἰδιος ὁ Θεὸς φύτευσες. Ἐκεῖ θὰ κτίσουν τὶς φωλιές τους τὰ μικρὰ πουλιά, καὶ πιὸ ψηλὰ ἀπ’ ὅλες θὰ ξεχωρίζει ἡ φωλιά τοῦ ἐρωδιοῦ»)⁷.

Κυρίου»⁸, ὡς αὐτοφυῆ καὶ ὄχι φυτεμένα ἀπὸ ἀνθρώπινα χέρια, ἀλλὰ βλαστήσαντα κατὰ προσταγὴν τοῦ θείου λόγου. «Αἱ κέδροι τοῦ Λιβάνου ἃς ἐφύτευσας». Πολὺ σωστὰ ἀπέδωσε στὸν Θεὸ τὴν καλλιέργεια τῶν κέδρων, διότι αὐτὰ τὰ δένδρα ἔφθασαν σὲ τόσο μεγάλο μέγεθος, χωρὶς νὰ τὰ φροντίζει ἄνθρωπος. Δὲν τὰ φύτευσε δηλαδή κάποιος ἄλσοςκόμος, ἀλλὰ ὁ θεῖος λόγος σκέπασε μὲ πράσινο τὶς κορυφές

Ἀντιμετωπίζοντας συντονισμένες μομφές κατὰ τῆς φύσεως, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες τὸ τάδε φερ’ εἶπεῖν δένδρο θεωρεῖται ὅτι δὲν ἔχει κανένα λόγο ὑπαρξης, ἐπειδὴ δὲν μᾶς δίνει τοὺς καρπούς του, καὶ τὸ δεῖνα φυτὸ θεωρεῖται ὄχι μόνο ὡς περιττό, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐπιβλαβές, γιατί εἶναι δηλητηριῶδες γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀντιμετωπίζοντας λοιπὸν τέτοιες καὶ συναφεῖς ἐνστάσεις κατὰ τῆς φύσεως, ὁ Μέγας Βασίλειος δίνει μία ἀπὸ κάθε ἄποψη ἐκπληκτικὴ ἀπάντηση: Πρέπει ἐπιτέλους νὰ καταλάβουμε, λέει, ὅτι δὲν ἔχουν δημιουργηθεῖ τὰ πάντα στὴ φύση γιὰ τὸ δικό μας τὸ στομάχι («τῆς γαστρὸς ἕνεκεν τῆς ἡμετέρας»)⁹!!! Εἰλικρινὰ διερωτῶμαι τί διαφορετικὸ ἢ τί περισσότερο θὰ ἔβρισκε νὰ πεῖ ἓνας συνειδητοποιημένος οἰκολόγος τῆς ἐποχῆς μας, ὡς ἐπιστέγασμα τῶν οἰκολογικῶν του πεποιθήσεων, ἀπὸ αὐτὸ ποὺ λέει ἐδῶ αὐτὸς ὁ πραγματικὰ μέγας καὶ ἐμπνευσμένος θεολόγος καὶ φιλόσοφος τοῦ Δ’ αἰῶνος!

Σὲ ἓνα πραγματικὰ μεστὸ οἰκολογικοῦ ἐνδιαφέροντος κείμενο ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας γράφει τὰ ἑξῆς, σχολιάζοντας τοὺς παραπάνω βιβλικούς στίχους:

«Ἀφοῦ πρῶτα διεξῆλθε τὰ καρποφόρα δένδρα, κατ’ ἀνάγκην μνημονεύει ἐδῶ καὶ τὰ ἄκαρπα, ὡς ἀπαραίτητα καὶ αὐτὰ καὶ χρήσιμα γιὰ τοὺς ἀνθρώπους. Γι’ αὐτὸ καὶ τὰ ἀποκάλεσε “δένδρα τοῦ

τῶν βουνῶν. Καὶ ἐὰν Αὐτὸς φύτευσε αὐτὰ τὰ δένδρα, ὅπωςδήποτε τὸ ἔπραξε, ἐπειδὴ αὐτὰ εἶναι χρήσιμα· γιατί ὅλα ὅσα δημιουργήσε ὁ Θεὸς εἶναι “καλὰ λίαν”. Μνημονεύοντας δὲ τὸ ὄρος τοῦ Λιβάνου

8. Σημ.: Ἐκεῖ ὅπου διαβάζουμε στὴ μετάφραση τῶν Ἑβδομήκοντα «τὰ ξύλα τοῦ πεδίου», δηλαδή «τὰ δένδρα τοῦ κάμπου», ἄλλη μετάφραση, τὴν ὁποία προκρίνει ἐδῶ ὁ Εὐσέβιος, ἀποδίδει τὸ ἐβραϊκὸ κείμενο ὡς «τὰ ξύλα τοῦ Κυρίου».

7. Παλμ. ΡΓ 16-17.

ὡς ὀνομαστὸ βουνὸ καὶ τὶς κέδρους ποὺ ὑπάρχουν σὲ αὐτό, δῆλωσε μὲ αὐτὰ καὶ τὰ ἄλλα βουνὰ καὶ δένδρα. “Ἐκεῖ στρουθία ἐννοσεύουσιν. Τοῦ ἔρωδιου ἡ οἰκία ἡγεῖται αὐτῶν”. Ὁ Ἀκύλας ἀποδίδει τὸ κείμενο ὡς ἑξῆς: “Ἐκεῖ ὄρνεα νοσσεύουσιν. Ἐρωδιῷ ἐλάται οἶκος αὐτῶν”. Διότι τὰ ἴδια δένδρα ἄλλη χρησιμότητα ἔχουν γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἄλλη γιὰ τὰ πουλιά»⁹.

Στὸ παραπάνω κείμενο βρισκουμε γιὰ μία ἀκόμη φορὰ ρητὸς διατυπωμένο τὸ σκεπτικὸ ποὺ ὀδηγεῖ τὴ χριστιανικὴ διάνοη σὲ βαθύτατα οἰκολογικὲς ἐπίνοιες, καὶ τοῦτο μάλιστα σὲ μιὰ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία δὲν ὑπῆρχε οὔτε κἀν ὑποψία οἰκολογικοῦ προβλήματος ἀντιστοίχου πρὸς τὸ σημερινό. Συγκεκριμένα, ἐν προκειμένῳ ἀρκεῖ ἡ σκέψη καὶ μόνον ὅτι τὰ ἄκαρπα δένδρα εἶναι ἔργα τοῦ Θεοῦ, γιὰ νὰ πεισθεῖ κάθε χριστιανὸς ὅτι καὶ αὐτὰ ἔχουν τὸν λόγο τῆς ὑπάρξεώς τους. «Ἐὰν Αὐτός (ἐνν. ὁ Θεός) φύτευσε αὐτὰ τὰ δένδρα», εἶδαμε νὰ λέει ὁ Εὐσέβιος, «ὅπωςδὴποτε τὸ ἔπραξε, ἐπειδὴ αὐτὰ εἶναι χρήσιμα·

γιατὶ ὅλα ὅσα δημιουργήσε ὁ Θεὸς εἶναι “καλὰ λίαν”¹⁰. Τὸ μόνο ποὺ ὑπολείπεται πλέον γιὰ ἓνα χριστιανὸ διανοητὴ εἶναι νὰ ἐρευνήσῃ τὴ φύση, νὰ ἀναζητήσῃ καὶ νὰ ἀνεύρει τὸν ἀφανῆ λόγο τῆς ὑπάρξεως τῶν ἄκαρπων δένδρων, χωρὶς ὅμως οὔτε στιγμὴ νὰ ἀμφιβάλλει γιὰ τὴν ὑπαρξὴ αὐτοῦ τοῦ λόγου.

Μὲ αὐτὴ τὴν ἀφειρητρία, ὁ Εὐσέβιος προχωρεῖ στὴ διατύπωση σκέψεων ποὺ κινοῦνται ἀκριβῶς στὴ λογικὴ μὲ τὴν ὁποία οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι γενικὰ ἀπαντοῦν στὶς παντοειδεῖς αἰτιάσεις κατὰ τῆς φύσεως: «Τὰ ἴδια δένδρα ἄλλη χρησιμότητα ἔχουν γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἄλλη γιὰ τὰ πουλιά»¹¹. Ἔτσι, ἡ ὑπαρξὴ τῶν ἄκαρπων δένδρων δικαιολογεῖται μέσα ἀπὸ τὴν ἀπλὴ ἐπισήμανση ὅτι στὰ κλαδιὰ αὐτῶν τῶν δένδρων κτίζουν τὶς φωλιές τους κάθε λογῆς πουλιά. Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ἐδῶ, μὲ ἀφορμὴ αὐτὴ τὴ διαπίστωση τοῦ Εὐσεβίου, πόσο ἄστοχη εἶναι ἡ κατηγορία ποὺ ἐκτοξεύεται συχνὰ κατὰ τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας περὶ ἐγκλωβισμοῦ σὲ μιὰ στενὴ «ἀνθρωποκεντρικὴ» λογικὴ.

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα τὴ χρησιμότητα ποὺ ἔχουν γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο τὰ ἄκαρπα δένδρα, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἀρκεῖται νὰ παρατηρήσῃ ἐνδεικτικὰ ὅτι ἀπὸ αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ δένδρα παίρνουμε τὴν ξυλεία ποὺ χρησιμοποιοῦμε γιὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῶν σπιτιῶν μας καὶ γιὰ κάθε λογῆς ἄλλες κατασκευές. Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος κάνει τὴν ἐν λόγῳ παρατήρησιν σὲ τρία τοῦλάχιστον ἔργα του, τὴ Ζ' Ὁμιλία *Εἰς τὴν Γένεσιν*¹², τὴν Η' Ὁμιλία *Εἰς τοὺς ἀνδριάντας*¹³ καὶ τὸ

9. Εὐσ. Καυσ., *Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν Ψαλμῶν. Ἑρμηνεία τινῶν κατ' ἐπιτομὴν*, ed. J.- P. Migne, PG 23, 1277.54-1280.16: «Διεξελθὼν τὰ κάρπιμα, ἀναγκαίως μνημονεύει καὶ τῶν ἀκαρπῶν, ὡς ἀναγκαίαν ἀνθρώποις καὶ αὐτῶν παρεχόντων χρεῖαν. Διὰ τοῦτο καὶ Κυρίου αὐτὰ προσηγόρευσεν, ὡς αὐτοφῶν καὶ οὐ χειρόκμητα, ἀλλὰ τῷ θεῷ λόγῳ βλαστήσαντα. “Αἱ κέδροι τοῦ Λιβάνου ἅς ἐφύτευσας”. Καλῶς τῷ Θεῷ προσέγραψε τῶν κέδρων τὴν φυτείαν· ὅτι ἐκτὸς ἀνθρωπίνης ἐπιμελείας ἐπὶ τοσοῦτον νυξίησαν. Οὐ γὰρ ἄλσοςκόμος τις τούτων γέγονε φυτουργός· ἀλλ' ὁ θεῖος Λόγος, ἀμφιλαφεὶς τὰς τῶν ὀρῶν ἐιργάσατο κορυφάς. Εἰ δὲ αὐτὸς ἐφύτευσε, πάντως ὅτι χρήσιμα· πάντα γὰρ ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεός, καλὰ λίαν. Τοῦ μὲν Λιβάνου ὡς ἐπισίμου μνημονεύσας, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ κέδρων, καὶ τὰ ἄλλα ὄρη καὶ δένδρα διὰ τούτων ἐδήλωσεν. “Ἐκεῖ στρουθία ἐννοσεύουσιν. Τοῦ ἔρωδιου ἡ οἰκία ἡγεῖται αὐτῶν”. Ὁ Ἀκύλας οὕτως ἔχει· “Ἐκεῖ ὄρνεα ἐννοσεύουσιν. Ἐρωδιῷ ἐλάται οἶκος αὐτῶν”. Τὰ γὰρ αὐτὰ δένδρα ἄλλην μὲν ἀνθρώποις χρεῖαν, ἄλλην δὲ τοῖς ὀρνέοις παρέχει».

10. Εὐσ. Καυσ., ὁ.π., PG 23, 1280.7-9.

11. Εὐσ. Καυσ., ὁ.π., PG 23, 1280.14-16.

12. Ἰω. Χρυσ., *Εἰς τὴν Γένεσιν*, Ὁμιλία Ζ', ed. J.- P. Migne, PG 53, 67.21-23: «Καὶ γὰρ καὶ οἰκοδομὰς ἐξ αὐτῶν, καὶ πολλὰς ἐτέρας χρεῖας πρὸς τὴν ἡμετέραν ἀνάπαισιν συντελοῦσας κατασκευάζομεν».

13. Ἰω. Χρυσ., *Εἰς τοὺς ἀνδριάντας*, Ὁμιλία Η', ed.

έρμηνευτικό έργο *Εἰς τὸν PMH΄ Ψαλμόν*¹⁴. Τὸ συμπέρασμα τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου εἶναι τὸ κοινὸ κοσμοθεωριακὸ συμπέρασμα τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας, τοῦ ὁποῖου οἱ οἰκολογικὲς προεκτάσεις εἶναι ἐντελῶς αὐταπόδεικτες:

«Καὶ γενικά, δὲν ὑπάρχει τίποτα ποὺ νὰ μὴν ἔχει δημιουργηθεῖ μὲ κάποιον λόγο, ἂν καὶ ἡ ἀνθρώπινη φύση δὲν μπορεῖ νὰ γνωρίζει μὲ ἀκρίβεια τὸν λόγο τῶν πάντων»¹⁵.

Ἀξίζει τέλος νὰ παραθέσουμε καὶ ἕνα μικρὸ κείμενο ἀπὸ τὸ ψευδεπιγράφως ἀποδιδόμενον στὸν Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο ἐρμηνευτικὸ ἔργο *Εἰς τὸν ΡΓ΄ Ψαλμόν*. Τὸ ἐν λόγῳ κείμενο ἐμφανίζει τέτοια ὁμοιότητα –ἀκόμη καὶ λεκτικὴ– πρὸς τὸ κείμενο τοῦ Εὐσεβίου ποὺ παραθέσαμε παραπάνω, ὥστε φαίνεται ἀπολύτως βέβαιο ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ εἶχε ἐνώπιόν του τὸ κείμενο τοῦ Εὐσεβίου καὶ ἔδινε τρόπον τινὰ μίᾳ περὶληψὶ τοῦ, γράφοντας τὰ ἑξῆς:

«Μετὰ τὰ καρποφόρα δένδρα μνημονεύει ὡς ἀναγκαῖα καὶ τὰ ἄκαρπα. Καὶ κάνοντας λόγο γιὰ τὸ ὀνομαστὸ ὄρος τοῦ Λιβάνου καὶ τὶς κέδρους του, δηλώνει καὶ τὰ ὑπόλοιπα ὄρη καὶ δένδρα τῆς γῆς. Τὰ δένδρα αὐτὰ γίνονται σπίτια γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ δέχονται στὰ κλαδιά τους τὶς φωλιὰς τῶν πουλιῶν»¹⁶.

J.- P. Migne, *PG* 49, 97.36-39: «Τὼν ἐγκάρπων τὰ ἄκαρπα ἐφάμιλλον παρέχεται χρεῖαν, οὐκ ἀναγκάζοντα ἡμᾶς τῶν ἡμέρων ἄπτεσθαι δένδρων εἰς τὰς οἰκοδομὰς».

14. Ἰω. Χρυσ., *Εἰς τὸν PMH΄ Ψαλμόν*, ed. J.- P. Migne, *PG* 55, 489.50-490.2: «Καὶ γὰρ πρὸς οἰκοδομὰς ὄρη καὶ βουνοὶ καὶ ξύλα ἄκαρπα σφόδρα ἡμῖν ἐπιτήδεια, καὶ εἰ μὴ τούτων ἀπελαύομεν, οὐδὲν ἐκόλυε διαφείρεσθαι τὸ γένος τὸ ἡμέτερον».

15. Ἰω. Χρυσ., *Εἰς τὴν Γένεσιν*, Ὁμιλία Ζ΄, ed. J.- P. Migne, *PG* 53, 67.23-25: «Καὶ ὅλως οὐδὲν ἐστὶν ὃ μὴ λόγῳ τινὶ δεδημιούργηται, εἰ καὶ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις οὐκ ἰσχύει πάντων μετὰ ἀκριβείας εἰδέναι τὸν λόγον».

16. Ἰω. Χρυσ., *Εἰς τὸν ΡΓ΄ Ψαλμόν* (νόθ.), ed. J.- P. Migne, *PG* 55, 649.55-59.

4. Ἕνα ἀπὸ τὰ ἐκπληκτικώτερα οἰκολογικὰ κείμενα ὅλων τῶν ἐποχῶν καὶ ὅλων τῶν πολιτισμῶν

Τώρα βέβαια, τὸ νὰ μέμφεται κάποιος τὴ φύση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἄκαρπων δένδρων φαντάζει ἀνόητο καὶ παιδαριώδες, ἀλλὰ φαίνεται πολὺ πιὸ δικαιολογημένο νὰ μεμφθεῖ κάποιος τὴ φύση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν δηλητηριωδῶν φυτῶν. Διότι τὰ μὲν ἄκαρπα δένδρα μπορεῖ νὰ μὴν ἔχουν κάποιον ἐντελῶς προφανῆ λόγο γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τους, ἀλλὰ πάντως τοῦλάχιστον δὲν ἐνοχλοῦν κανένα· δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιο μὲ τὰ δηλητηριώδη φυτὰ, τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ ἀποδειχθοῦν σὲ πολλὰς περιπτώσεις ὀλέθρια. Ἰσοῦ λοιπὸν τὸ ἐρώτημα: Γιατί νὰ ὑπάρχουν στὴ φύση –καὶ μάλιστα, νὰ τὸ ξαναποῦμε, σὲ μίᾳ φύσῃ δημιουργημένη ἀπὸ τὸν Θεὸ– τὰ δηλητηριώδη φυτὰ; Θὰ ζημιωνόταν ἄραγε ἡ φύση, ἐὰν γιὰ παράδειγμα ἔλειπε ἀπὸ αὐτὴν τὸ τόσο ἐπιβλαβὲς ὄπιο;

Ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ ὁποῖος στὸ ἔργο του *Ὁμιλίες εἰς τὴν Ἐξαήμερον* ἀναλαμβάνει μεταξὺ ἄλλων τὸ βάρος νὰ ἀπαντήσῃ καὶ σὲ αὐτὴ τὴν ἐνστασι κατὰ τῆς φύσεως, μᾶς δίνει ἕνα ἀπὸ τὰ πλέον ἀμιγῶς οἰκολογικὰ κείμενα τῆς Πατερικῆς Γραμματείας, τολμῶ μάλιστα νὰ πῶ καὶ ἕνα ἀπὸ τὰ πλέον ἀμιγῶς οἰκολογικὰ κείμενα ὅλων τῶν ἐποχῶν καὶ ὅλων τῶν πολιτισμῶν. Σὲ λίγες μόνο γραμμὲς ὁ Μέγας Βασίλειος σκιαγραφεῖ μὲ μοναδικὸ τρόπο τόσο τὸ πρόβλημα, ὅσο καὶ τὸν κεντρικὸ ἄξονα τῆς ἀπαντήσεως σὲ αὐτό. Συγκεκριμένα ὁ Μέγας Βασίλειος γράφει κατ’ ἀρχὰς τὰ ἑξῆς:

«Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου»¹⁷, δηλαδή, «ἄς φυτρώσῃ στὴ γῆ χορτάρι», ὑπῆρξε τὸ πρόσταγμα τοῦ δημιουργοῦ. Καὶ εὐθὺς ἀμέσως ξεπετάχθηκαν ἀπὸ τὴ γῆ κοντὰ στὰ ἐδώδιμα φυτὰ, ὅσα δηλαδή

17. *Γεν.*, α΄ 11.

εἶναι κατάλληλα γιὰ τὴ διατροφή μας, καὶ τὰ δηλητηριώδη· μαζί μὲ τὸ σιτάρι ξεπετάχθηκε ἀπὸ τὴ γῆ καὶ τὸ κώνειο· μαζί μὲ τὰ ὑπόλοιπα ἐδώδιμα φυτὰ ὁ ἐλλέβορος καὶ τὸ ἀκόνιτον καὶ ὁ μανδραγόρας καὶ τὸ ὄπιο. Τί λοιπόν; Θὰ παύσουμε νὰ εὐγνωμονοῦμε τὸν Θεὸ γιὰ τὰ χρήσιμα, καὶ θὰ τὸν ἐγκαλέσουμε γιὰ τὰ ὅσα εἶναι φθαρτικά τῆς ζωῆς μας; Καὶ δὲν θὰ σκεφθοῦμε τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ δὲν ἔχουν δημιουργηθεῖ τὰ πάντα γιὰ τὸ δικό μας τὸ στομάχι;»¹⁸.

Ἐδῶ οἱ οἰκολογικὲς συλλήψεις τῆς Πατερικῆς Φιλοσοφίας φθάνουν σὲ κορυφὲς πραγματικὰ δυσθεώρητες. Ὅσο εὐμενῶς καὶ ἂν ἔχει προσεγγίσει κανεὶς τὴν Πατερικὴ Γραμματεία, δὲν μπορεῖ νὰ μὴ θαυμάσει καὶ νὰ μὴ ἀπορήσει ἐδῶ, συναντώντας λόγια σὰν τὰ παραπάνω σὲ ἓνα ἔργο μίας ἐποχῆς στὴν ὁποία σχεδὸν δὲν ὑπῆρχε οὔτε ὑποψία οἰκολογικοῦ προβλήματος.

Τὸ παραπάνω κείμενο τοῦ Μεγάλου Βασιλείου μᾶς δείχνει καὶ κάτι ἄλλο· μᾶς δείχνει πόσο ἐπιπόλαιο καὶ ἀστήρικτο εἶναι νὰ προσάπτουμε στὴ χριστιανικὴ φιλοσοφία ἐκεῖνο τὸν στεῖρο καὶ ἐγωπαθῆ, στενὸ «ἀνθρωποκεντρισμό», ποὺ μερικοὶ θεωροῦν ὡς ἐγγενὲς γνώρισμά της. Καὶ γι' αὐτὸν μὲν τὸν ἀνθρωποκεντρισμὸ θὰ μιλήσουμε σὲ ἄλλη εὐκαιρία. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅμως δὲν μποροῦμε νὰ μὴν σταθοῦμε γιὰ μία ἀκόμη φορὰ μὲ θαυμασμὸ μπροστὰ στὰ λόγια τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Ἀντιμετωπίζοντας τὶς μεμνημοιρίες μερικῶν ἀνθρώπων, ἀντιμετωπίζοντας συντονισμένες μομφὲς κατὰ τῆς φύσεως, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες τὸ τάδε

φερ' εἰπεῖν δένδρο θεωρεῖται ὅτι δὲν ἔχει κανένα λόγο ὑπαρξης, ἐπειδὴ δὲν μᾶς δίνει τοὺς καρπούς του, καὶ τὸ δεῖνα φυτὸ θεωρεῖται ὄχι μόνο ὡς περιττό, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐπιβλαβές, γιὰτὶ εἶναι δηλητηριώδες γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀντιμετωπίζοντας λοιπὸν τέτοιες καὶ συναφεῖς ἐνστάσεις κατὰ τῆς φύσεως, ὁ Μέγας Βασίλειος δίνει μία ἀπὸ κάθε ἄποψη ἐκπληκτικὴ ἀπάντησι: Πρέπει ἐπιτέλους νὰ καταλάβουμε, λέει, ὅτι δὲν ἔχουν δημιουργηθεῖ τὰ πάντα στὴ φύση γιὰ τὸ δικό μας τὸ στομάχι («τῆς γαστρὸς ἕνεκεν τῆς ἡμετέρας»)»¹⁹!!! Εἰλικρινὰ διερωτῶμαι τί διαφορετικὸ ἢ τί περισσότερο θὰ ἔβρισκε νὰ πεῖ ἓνας συνειδητοποιημένος οἰκολόγος τῆς ἐποχῆς μας, ὡς ἐπιστέγασμα τῶν οἰκολογικῶν του πεπαιδησέων, ἀπὸ αὐτὸ ποὺ λέει ἐδῶ αὐτὸς ὁ πραγματικὰ μέγας καὶ ἐμπνευσμένος θεολόγος καὶ φιλόσοφος τοῦ Δ' αἰῶνος!

Καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος δὲν σταματᾷ ἐδῶ. Ἀκόμη βεβαίως καὶ ἂν σταματοῦσε,

18. Μεγ. Βασ., *Ὁμιλῖαι εἰς τὴν Ἐξαήμερον*, Ὁμιλία Ε', ed. S. Giet, 4.3-10: «“Βλασπισάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου”. Καὶ εὐθέως συνεξεδόθη τοῖς τροφίμοις τὰ δηλητήρια· μετὰ τοῦ σίτου τὸ κώνειον· μετὰ τῶν λοιπῶν τροφίμων ἐλλέβορος, καὶ ἀκόνιτον, καὶ μανδραγόρας, καὶ ὁ τῆς μήκωνος ὁπός. Τί οὖν; ἀφέντες τὸ ἐπὶ τοῖς χρῆσιμοις τὴν χάριν ὁμολογεῖν, ἐγκαλέσομεν τῷ δημιουργῷ ἐπὶ τοῖς φθαρτικοῖς ἡμῶν τῆς ζωῆς; ἐκεῖνο δ' οὐ λογισόμεθα, ὅτι οὐ πάντα τῆς γαστρὸς ἕνεκεν τῆς ἡμετέρας δεδημιούργηται;».

19. Μεγ. Βασ., ὁ.π., 4.9-10.

καὶ πάλι τὰ ὅσα θὰ εἶχε ἥδη πεῖ θὰ ἀρκοῦσαν, γιὰ νὰ συμπεριλάβουμε τὸ συγκεκριμένο κείμενο ἀπὸ τὴν Ε΄ Ὁμιλία του *Εἰς τὴν Ἐξαήμερον* μεταξὺ τῶν σημαντικώτερων καὶ ἐκπληκτικώτερων οἰκολογικῶν κειμένων ὅλων τῶν ἐποχῶν καὶ ὅλων τῶν πολιτισμῶν. Ἀλλὰ ὁ Μέγας Βασίλειος δὲν σταματᾷ ἐδῶ· συνεχίζει μὲ ἀποφασιστικότητα, κτυπᾷ ἀνηλεῶς τὰ ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς φύσεως, ξεγυμνῶναι τὴ σαθρότητα τῶν ἐπιχειρημάτων ἐνάντια σὲ αὐτήν. Ὅσα μὲν πράγματα μποροῦν νὰ χρησιμεύσουν γιὰ τὴ διατροφή μας, γράφει, εἶναι

μερὰ γιὰ οἰκολογικὸ πρόβλημα, δὲν θὰ μιλούσαμε γιὰ περιβαλλοντικὴ κρίση καὶ γιὰ κλιματικὴ ἀλλαγὴ. Καὶ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ θεμελιώδη ἀρχή, τὴν ὁποία ἀγωνιζόμαστε σήμερὰ νὰ ἐπανακατακτήσουμε καὶ νὰ τὴν κάνουμε κοινὴ πεποίθηση ὅλων, τὴ βρίσκουμε ἐδῶ στὸ στόμα ἐνὸς ἐμπνευσμένου θεολόγου, ἐνὸς σπουδαίου φιλοσόφου, ἐνὸς χειμαρρῶδους ρήτορος, ἐνὸς μεγάλου ἐπιστήμονος, ἐνὸς «οἰκολόγου» τοῦ τέταρτου αἰῶνα!

Καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος συνεχίζει, δίνοντας πλέον στὸν λόγο του ἓνα τόνο δη-

«Κάθε τι ἀπὸ τὰ ὅσα ἔχουν γίνει ἔχει τὸν δικό του λόγο ὑπάρξεως στὴν κτίση». Αὐτὴ ἐδῶ ἡ πρόταση δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴ θεμελιώδη ἐκείνη ἀρχὴ πού, ἐὰν ὅλοι εἶχαν ἐγκαίρως συνειδητοποιήσει, δὲν θὰ μιλούσαμε σήμερὰ γιὰ οἰκολογικὸ πρόβλημα, δὲν θὰ μιλούσαμε γιὰ περιβαλλοντικὴ κρίση καὶ γιὰ κλιματικὴ ἀλλαγὴ. Καὶ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ θεμελιώδη ἀρχή, τὴν ὁποία ἀγωνιζόμαστε σήμερὰ νὰ ἐπανακατακτήσουμε καὶ νὰ τὴν κάνουμε κοινὴ πεποίθηση ὅλων, τὴ βρίσκουμε ἐδῶ στὸ στόμα ἐνὸς ἐμπνευσμένου θεολόγου, ἐνὸς σπουδαίου φιλοσόφου, ἐνὸς χειμαρρῶδους ρήτορος, ἐνὸς μεγάλου ἐπιστήμονος, ἐνὸς «οἰκολόγου» τοῦ τέταρτου αἰῶνα!

πολὺ εὐκόλο γιὰ τὸν καθένα μας νὰ τὰ βρεῖ, εἶναι γνωστὰ τοῖς πᾶσιν· ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ὅμως, «κάθε τι ἀπὸ τὰ ὅσα ἔχουν γίνει ἔχει τὸν δικό του λόγο ὑπάρξεως στὴν κτίση»! («Ἐκαστον δὲ τῶν γενομένων ἰδίον τινα λόγον ἐν τῇ κτίσει πληροῖ») ²⁰.

Ἴδου ἐδῶ μιὰ νέα πρόταση μὲ ἀσύλληπτη οἰκολογικὴ σημασία: «Κάθε τι ἀπὸ τὰ ὅσα ἔχουν γίνει ἔχει τὸν δικό του λόγο ὑπάρξεως στὴν κτίση». Αὐτὴ ἐδῶ ἡ πρόταση δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴ θεμελιώδη ἐκείνη ἀρχὴ πού, ἐὰν ὅλοι εἶχαν ἐγκαίρως συνειδητοποιήσει, δὲν θὰ μιλούσαμε σί-

κτικῆς εἰρωνείας: Μήπως λοιπὸν νομίζεις, ἄνθρωπε, ὅτι, ἐπειδὴ τὸ αἷμα τοῦ ταύρου εἶναι δηλητήριο γιὰ σένα, θὰ ἔπρεπε νὰ μὴν εἶχε δημιουργηθεῖ τὸ ζῷο αὐτό, ποὺ ἡ σωματικὴ του δύναμις εἶναι τόσο χρησιμὴ καὶ γιὰ τὴ δική σου τὴ ζωὴ, ἢ νὰ εἶχε δημιουργηθεῖ μὲν, ἀλλά... νὰ μὴν εἶχε αἷμα; ²¹ Ἀλλὰ γιὰ σένα, ἄνθρωπε, ἀρκεῖ ὁ «σύνοικος λόγος», ἡ ἐγγενὴς δηλαδὴ σὲ

20. Μεγ. Βασ., ὁ.π., 4.12-13.

21. Μεγ. Βασ., ὁ.π., 4.13-16: «Μὴ γὰρ ἐπειδὴ σοι δηλητήριον τὸ ταύριον αἷμα, τοῦτου ἐνεκεν ἔδει ἢ μὴ παραχθῆναι τὸ ζῷον, ἢ παραχθέν ἀναιμὸν εἶναι, οὗ τῆς ἰσχύος πρὸς τοσαῦτα ἡμῶν ἐπιδεῖται ὁ βίος;».

σένα λογική δύναμη, για να προφυλάσσεται από τα όληθρια²². Τα πρόβατα και τα κατσίκια, παρατηρεί ο Μέγας Βασίλειος, γνωρίζουν να αποφεύγουν ό,τι αντιπροσωπεύει κίνδυνο για τη ζωή τους, κρίνοντας το βλαβερό με μόνη τη δύναμη της αίσθησής τους. Τί λοιπόν, είναι δύσκολο για σένα, άνθρωπε, να αποφύγεις τα δηλητηριώδη φυτά, ἐσὺ ποὺ ἔχεις καὶ τὴ δύναμη τοῦ λόγου, καὶ τὴν ἱατρικὴ τέχνη σύμβουλο καὶ διδάσκαλο, καὶ τὴν πείρα ὅσων ἔχουν ζήσει πρὶν ἀπὸ σένα;²³ Καὶ συνεχίζει ὁ Μέγας Βασίλειος με μιὰ ἀκόμη πρόταση βαρύνουσας οἰκολογικῆς σημασίας:

«Τίποτε δὲν ἔχει γίνεῖ περιττό, τίποτε δὲν εἶναι ἀχρηστο. Ἡ παρέχει δηλαδὴ τροφὴ σὲ κάποιον ἀπὸ τὰ ἄλογα ζῶα, ἢ ἔχει ἀποδειχθεῖ ἀπὸ τὴν ἱατρικὴ ἐπιστήμην ὅτι χρησιμεύει καὶ πρὸς δικό μας ὄφελος, γιὰ τὴ θεραπεία δηλαδὴ κάποιων ἀσθενειῶν.»²⁴.

Ἀμέσως μετὰ ὁ Μέγας Βασίλειος ἐπιχειρεῖ νὰ δείξει πόσο χρήσιμα εἶναι στὴν πραγματικότητα ἐκεῖνα τὰ δηλητήρια γιὰ τὰ ὁποῖα ἐγίνε λόγος στὴν ἀρχή, τὸ κώνειο, ὁ ἐλλέβορος, ὁ μανδραγόρας, τὸ ὄπιο. Τὸ κώνειο, παρατηρεῖ ὁ Μέγας Βασίλειος, μπορεῖ μὲν νὰ εἶναι δηλητήριο γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ εἶναι τροφὴ γιὰ τὰ ψαρόνια. Ὁ ἐλλέβορος μπορεῖ ἐπίσης νὰ εἶναι δηλητήριο γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ εἶναι τροφὴ γιὰ τὰ ὀρτύκια. Τόσο τὰ ψαρόνια

ὅσο καὶ τὰ ὀρτύκια ἐκφεύγουν τὴ δηλητηριώδη δράση τοῦ κωνείου καὶ τοῦ ἐλλέβορου χάρι στὴν ἰδιαίτερη κατασκευὴ τοῦ σώματός τους· τὰ ψαρόνια, φερ' εἰπεῖν, ὅπως λέει ὁ Μέγας Βασίλειος, ἐκφεύγουν τὴ δηλητηριώδη δράση τοῦ κωνείου, ἐπειδὴ ἔχουν ἐξαιρετικὰ λεπτοὺς τοὺς πόρους τῆς καρδιάς, καὶ ἔτσι προλαβαίνουν νὰ προχωρήσουν στὴν πέψη τοῦ κωνείου, πρὸ τοῦ αὐτὸ προλάβει νὰ ἐπενεργήσει στὴν καρδιά καὶ τὰ ἄλλα ζωτικὰ τοὺς ὄργανα²⁵.

Τὰ ἐπιμέρους αὐτὰ παραδείγματα παρουσιάζουν βεβαίως καὶ καθ' ἑαυτὰ κάποιο ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ πολὺ μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ θέμα μας παρουσιάζει τὸ εὐρύτερο πλαίσιο τῆς ὅλης προσπάθειας τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Τὸ ζητούμενο δηλαδὴ γιὰ τὸν Μέγα Βασίλειο εἶναι νὰ καταδειχθεῖ ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεως τῶν δηλητηριωδῶν φυτῶν στὴ φύση. Καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος ἀπαντᾷ ὡς ἑξῆς: Τὰ ἴδια ἀκριβῶς φυτὰ ποὺ εἶναι δηλητηριώδη γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἀποτελοῦν τὴν τροφὴ ἄλλων ζώων πέραν τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ τοῦτο θεωρεῖται ὡς ἱκανὴ ἀπάντηση πρὸς ὅσους ἐγκαλοῦν τὴ φύση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ αὐτῶν τῶν δηλητηριωδῶν φυτῶν. Ἡ οἰκολογικὴ σημασία τῆς ἀπαντήσεως αὐτῆς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου εἶναι προφανής, καὶ δὲν χρειάζεται νὰ τὴν ἀναλύσουμε ἐκ νέου ἐδῶ.

Αὐτὸ ποὺ πραγματικὰ χρήζει τῆς προσοχῆς μας εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Μέγας Βασίλειος ἐπικαλεῖται καὶ χρησιμοποιεῖ τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης τῆς ἐποχῆς του, προκειμένου νὰ καταδείξει τὴ χρησιμότητα τῆς ὑπάρξεως τῶν

22. Μεγ. Βασ., ὁ.π., 4.16-17: «Ἀλλὰ σοι μὲν αὐτάρκης ὁ σύννοικος λόγος πρὸς τὴν φυλακὴν τῶν ὀλεθρίων»..

23. Μεγ. Βασ., ὁ.π., 4.17-23: «Οὐ δῖπου γὰρ πρόβατα μὲν καὶ αἶγες ἴσασιν ἀποφεύγειν τὰ κακοῦντα αὐτῶν τὴν ζωὴν, μόνη τῇ αἰσθήσει τὸ βλαβερόν διακρίνοντα· σοὶ δὲ ᾧ καὶ λόγος πάρεστι, καὶ ἡ ἱατρικὴ τέχνη τὸ χρήσιμον ἐκπορίζουσα, καὶ ἡ τῶν προλαβόντων πείρα τῶν βλαπτόντων τὴν φυγὴν ὑποβάλλουσα, χαλεπὸν ἐστίν, εἰπέ μοι, ἐκκλίνει τὰ δηλητήρια;».

24. Μεγ. Βασ., ὁ.π., 4.23-26: «Ἔστι δὲ τούτων οὐδὲν ἀργῶς, οὐδὲν ἀχρήστως γεγεννημένον. Ἡ γὰρ τροφὴν παρέχει τινὶ τῶν ἀλόγων· ἢ καὶ ἡμῖν αὐτοῖς παρὰ τῆς ἱατρικῆς τέχνης εἰς παραμυθίαν τινῶν ἀρρωστικμάτων ἐξεύρεται».

25. Μεγ. Βασ., ὁ.π., 4.26-31: «Τὸ μὲν γὰρ κώνειον οἱ ψᾶρες βόσκονται, διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ σώματος τὴν ἐκ τοῦ δηλητηρίου βλάβην ἀποδιδράσκοντες. Λεπτοὺς γὰρ ἔχοντες τοὺς ἐπὶ τῆς καρδίας πόρους, φθάνουσιν ἐκπέμψαι τὸ καταποθέν, πρὶν τὴν ἀπ' αὐτοῦ ψῆξιν τῶν καιρίων καθάψασθαι. Ἐλλέβορος δὲ ὀρτύκων ἐστὶ τροφή, ἰδιότητι κράσεως τὴν βλάβην ἀποφευγόντων».

δηλητηριωδών φυτῶν στὴ φύση. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Θεόδωρος Ψαριώτης, ὁ Μέγας Βασίλειος «χρησιμοποιεῖ στὶς ὁμιλίες του ἀφθονία ὑγιῶν ἐπιστημονικῶν ἀντιλήψεων, γιὰ νὰ οἰκοδομήσει τὸ εὐσεβὲς ἀκροατήριό του. Θεωρεῖ δηλαδὴ σκόπιμο νὰ ἐπιστρατεύει τὸν εὐρείας ἐπιστημονικῆς γνώσεως πλοῦτό του, γιὰ νὰ τὸν παρουσιάσει σὰν ἀπτά, στερεὰ καὶ συγκεκριμένα ἐπιχειρήματα, γιὰ μιὰ γερὴ θεμελίωση τῆς πίστεως τῶν ἀκροατῶν του. Ἄν καὶ ἐμεῖς ὑποβληθῶμε στὸν κόπο –τί εὐχῆς ἔργο!– νὰ διεξέλθουμε τὴν Ἑξαήμερό του, θὰ διαπιστώσουμε τὴ θαυμαστὴ ἐναρμόνιση θρησκείας καὶ ἐπιστήμης,

τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος δηλητηριώδη φυτά, καταλλήλως ἀξιοποιούμενα ἀπὸ τὴν ἱατρικὴ ἐπιστήμη. Ὁ μανδραγόρας, μᾶς λέει, χρησιμοποιεῖται ὡς ὑπνωτικό· τὸ ὄπιο ὡς καταπραϊντικό τῶν σφοδρῶν σωματικῶν πόνων· ἀκόμη καὶ τὸ κώνειο χρησιμοποιεῖται ἀπὸ μερικούς, γιὰ νὰ θέσει μέτρο στὶς λυσσώδεις ὀρέξεις· μετὰ τὸν ἐλλέβορο, τέλος, ἐπιτυγχάνεται ἡ θεραπεία πολλῶν χρονίων νοσημάτων²⁷. Βλέπουμε ἐδῶ γιὰ μία ἀκόμη φορὰ πῶς ὁ Μέγας Βασίλειος καταφεύγει στὴν ἐπιστήμη καὶ τὴ χρησιμοποιοῖ ὡς ἀρωγὸ τῆς πίστεως, συνάγοντας μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴν προσφυγὴ στὴν ἐπιστήμη τὸ ἐξῆς τελικὸ συμπέρασμα:

Ὅσα λοιπὸν γράφει ὁ Μέγας Βασίλειος ἐδῶ, ἀλλὰ καὶ ὅλες γενικὰ οἱ Ὅμιλίες Εἰς τὴν Ἑξαήμερον, δείχνουν περίτραπε πῶς ἀκριβῶς ἡ ἔρευνα στὴ φύση λειτουργεῖ ὡς ὄπλο στὰ χέρια τῶν χριστιανῶν διανοητῶν καὶ φιλοσόφων, μετὰ τὸ ὅποιο αὐτοὶ ἀποδεικνύουν τὴ σοφία τοῦ Δημιουργοῦ καὶ καταρρίπτουν τὰ ἐπιχειρήματα ὅσων ἐγκαλοῦν τὴ φύση.

θὰ ἀντιληφθῶμε καὶ τὸν πνευματικὸ θησαυρὸ πὺν κρύβεται καὶ ὑπάρχει καὶ ἀποκαλύπτεται μέσα ἀπὸ τὸ τηλεσκόπιο ἢ τὸ μικροσκόπιο, πίσω ἀπὸ τὶς θεωρίες ἢ τὰ πειράματα»²⁶. Ὅσα λοιπὸν γράφει ὁ Μέγας Βασίλειος ἐδῶ, ἀλλὰ καὶ ὅλες γενικὰ οἱ Ὅμιλίες Εἰς τὴν Ἑξαήμερον, δείχνουν περίτραπε πῶς ἀκριβῶς ἡ ἔρευνα στὴ φύση λειτουργεῖ ὡς ὄπλο στὰ χέρια τῶν χριστιανῶν διανοητῶν καὶ φιλοσόφων, μετὰ τὸ ὅποιο αὐτοὶ ἀποδεικνύουν τὴ σοφία τοῦ Δημιουργοῦ καὶ καταρρίπτουν τὰ ἐπιχειρήματα ὅσων ἐγκαλοῦν τὴ φύση.

Ὁ Μέγας Βασίλειος κατακλείει τὸ κείμενό του, ἐπισημαίνοντας τὴ χρησιμότητα πὺν ἔχουν καὶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο

«Ὡστε λοιπὸν αὐτὸ πὺν νόμιζες ὅτι εἶχες ὡς μομφὴ κατὰ τοῦ Δημιουργοῦ, αὐτὸ ἀκριβῶς ἀπεδείχθη ὅτι εἶναι ἕνας πρόσθετος λόγος νὰ Τὸν εὐχαριστεῖς περισσότερο»²⁸.

Τὸ κείμενο αὐτὸ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, τὸ ὅποιο ἐξετάσαμε ἐδῶ διεξοδικά, εἶναι πλέον καιρὸς νὰ πάρει τὴ θέση του ἀνάμεσα στὰ σημαντικότερα οἰκολογικὰ κείμενα ὅλων τῶν ἐποχῶν καὶ ὅλων τῶν

26. Θεοδώρου Ἱ. Ψαριώτου, *Χρῆστες ἢ καταχραστῆς; Ἐκκλησία καὶ φυσικὸ περιβάλλον*, Ἐκδόσεις Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1996, σελ. 58.

27. Μεγ. Βασ., ὁ.π., 4.32-37: «Ἔστι δὲ καὶ αὐτὰ ταῦτα ἐν καιρῷ ποτε χρήσιμα. Διὰ μὲν γὰρ τοῦ μανδραγόρου ὕπνον ἱατροὶ κατεπάγουσιν· ὁπίω δὲ τὰς σφοδρὰς ὀδύνας τῶν σωμάτων κατακοιμίζουσιν. Ἦδη δὲ τινες τῷ κωνεῖω καὶ τὸ λυσσώδες τῶν ὀρέξεων κατεμάραναν· καὶ τῷ ἐλλέβωφ πολλὰ τῶν χρονίων παθῶν ἐξεμόχλευσαν».

28. Μεγ. Βασ., ὁ.π., 4.38-39: «Ὡστε ὁ ἐνόμιζες ἔχειν κατὰ τοῦ κτίσαντος ἔγκλημα, τοῦτό σοι εἰς προσθήκην εὐχαριστίας περιελήλυθε».

πολιτισμῶν. Ἄλλωστε, δὲν μπορούμε νὰ μὴν ἐκφράσουμε τὴν ἐκπληξή μας ποὺ τοῦτο δὲν ἔχει ἤδη γίνει. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος κείμενο τοῦ Μεγάλου Βασιλείου δὲν ἀποτελεῖ ἔργο κάποιου ἀφανοῦς χριστιανοῦ διανοητοῦ, δὲν βρίσκεται κρυμμένο στοὺς ἀτέλειωτους τόμους τῆς ὀγκωδέστατης ἑλληνοχριστιανικῆς Γραμματείας, δὲν ἀποτελεῖ ἀπόσπασμα κάποιου χαμένου ἔργου ποὺ τῶρα μόλις ἔρχεται στὸ φῶς· βρίσκεται ἀντιθέτως σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον προσφιλῆ πατερικὰ ἀναγνώσματα ἑνὸς ἀπὸ τοὺς πλέον γνωστοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας. Ἐὰν ἡ σημασία του δὲν ἔχει μέχρι σήμερα διακηρυχθεῖ εἰς ἐπὶ κόρον πάντων, τοῦτο ἀπλῶς μᾶς δείχνει σὲ πόσο ἐμβρυακὸ στάδιο βρίσκεται ἡ μελέτη τῶν οἰκολογικῶν ἀντιλήψεων τῆς Πατερικῆς Φιλοσοφίας, ἡ μελέτη τῆς Πατερικῆς Οἰκολογίας.

Ἐναν ἀπὸ πῶς τῶν θέσεων τοῦ Μεγάλου Βασιλείου βρίσκουμε στὸ ἔργο τοῦ Θεοδώρητου Κύρρου *Ἐρωτήσεις εἰς τὴν Ὁκτάτευχον*. Ἐκεῖ ὁ Θεοδώρητος καλεῖται νὰ ἀπαντήσῃ στὸ ἐξῆς ἐρώτημα:

«Γιὰ ποιὸν τέλος πάντων λόγο πρόσταξε ὁ Θεὸς νὰ βλαστήσουν τὰ βοτάνια ἐκεῖνα ποὺ δὲν εἶναι κατάλληλα γιὰ τὴ διατροφή μας;»²⁹.

Ἀπὸ τὴν ἀπάντησι τοῦ Θεοδώρητου λείπει ἴσως ὁ ἐμπνευσμένος ρητορικὸς λόγος τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, καθὼς ἐπίσης λείπει καὶ ἡ σφοδρὴ ἐπίθεσι ἐναντία στὸν στενὸ «ἀνθρωποκεντρισμό». Ἀλλὰ ἡ κεντρικὴ ιδέα παραμένει σὲ γενικὲς γραμμὲς ἡ ἴδια: Τὰ δηλητηριώδη φυτὰ, τὰ ὁποῖα φαίνονται ἐν πρώτοις ἄχρηστα καὶ ἐπιβλαβῆ, πρῶτον μὲν, μπορούν νὰ χρησιμεύουν σὲ ἄλλα ζῶα πέραν τοῦ ἀνθρώπου, δεῦτερον δέ, χρησιμεύουν

καὶ στὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο, καταλλήλως χρησιμοποιούμενα ἀπὸ τὴν ἱατρικὴ ἐπιστήμη. Πιὸ συγκεκριμένα, ὁ Θεοδώρητος γράφει περίπου τὰ ἐξῆς: Ὁ Θεὸς δημιουργήσας πλείστα ὅσα εἶδη ζῶων, θηρίων καὶ ἡμερὰ ζῶα, ἐρπετὰ καὶ πτηνὰ καὶ πάμπολλα ἀκόμη, προετοίμασε δὲ τὴν τροφὴν γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ εἶδη ζῶων. Καὶ ὁ Θεοδώρητος διαπιστώνει:

«Ὅ,τι λοιπὸν εἶναι ἄχρηστο γιὰ τὸ ἓνα ζῶον εἶναι χρήσιμο γιὰ τὸ ἄλλο, καὶ ὅσα πράγματα δὲν εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ τὸν ἄνθρωπο εἶναι κατάλληλα γιὰ τὰ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ»³⁰.

Ἀμέσως μετὰ ὁ Θεοδώρητος ἐπισημαίνει τὴ χρησιμότητα τῶν δηλητηριωδῶν φυτῶν καὶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο:

29. Θεοδώρητου Κύρ., *Ἐρωτήσεις εἰς τὴν Ὁκτάτευχον*, ed. N. Fernández Marcos καὶ A. Sáenz Badillos, 16.1: *«Τί δήποτε τὰς οὐκ ἐδωδίκους βοτάνας βλαστήσαι προσέταξεν ὁ Θεός;»*.

30. Θεοδώρητου Κύρ., ὁ.π., 16.7-9: *«Τὸ τοίνυν τούτῳ ἄχρηστον, ἐκεῖνῳ χρησίμον, καὶ τὰ ἀνθρώποις οὐκ ἀναγκαῖα τοῖς δι' αὐτοῦ γεγεννημένοις ἀρμόδια»*.

«Επιπλέον δέ, προβλέποντας ὁ Θεὸς ὅτι θὰ ὑπάρξουν καὶ ἀρρώστιες στοὺς ἀνθρώπους, ἐπεὶ ἀκριβῶς αὐτοὶ λόγῳ τῆς ἁμαρτίας τοὺς δέχθηκαν τὴν κατάδικη τοῦ θανάτου, πρόσταξε τῇ γῇ νὰ μὴ βλαστήσει μόνο βοτάνια κατάλληλα γιὰ τὴ διατροφή μας, ἀλλὰ καὶ βοτάνια θεραπευτικὰ ἀσθενειῶν. Καὶ τοῦτο μπορεῖ νὰ τὸ μάθει κανεὶς μὲ περισσότερες λεπτομέρειες ἀπὸ ὅσους εἶναι ἀσκημένοι στὴν

λη σημασία εἶναι ὅτι εἶδαμε ἐδῶ κείμενα μὲ πασιφανῶς οἰκολογικὸ περιεχόμενο, τὰ ὁποῖα μᾶς δίνουν πλέον τὸ δικαίωμα νὰ μιλάμε ἀνοικτὰ γιὰ *Πατερικὴ Οἰκολογία*. Σημειωτέον μάλιστα ὅτι, ὅταν μιλάμε γιὰ Πατερικὴ Οἰκολογία, δὲν ἐννοοῦμε ἀπλῶς καὶ μόνο κάποια ἀφηρημένη ἐγγύτητα τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ πρὸς τὴ φύση οὔτε κάποια ἀόριστη ἐκτίμηση τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μας πρὸς αὐτὴν

Ἡ Πατερικὴ Οἰκολογία θεμελιώνεται πάνω σὲ ἐντελῶς ἀπτὰ καὶ συγκεκριμένα κείμενα, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα μάλιστα, ὅπως ἤδη εἶπαμε, ἀξίζει νὰ συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν ἐκπληκτικώτερων οἰκολογικῶν κειμένων ὧν τῶν ἐποχῶν καὶ ὧν τῶν πολιτισμῶν.

ιατρικὴ τέχνη· διότι καὶ αὐτὰ τὰ φυτὰ ποὺ φαίνονται ὅτι εἶναι δηλητηριώδη εἶναι θεραπευτικὰ ἀσθενειῶν· ἀναμειγνύμενα δηλαδὴ μὲ ἄλλα βοτάνια κρατοῦν μακριὰ τὸ κακό, καὶ μᾶς δίνουν τὴν υἰεῖα»³¹.

5. Ἐπίμετρον – Συμπεράσματα

Μὲ τέτοια καὶ συναφῇ ἐπιχειρήματα οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι καταρρίπτουν τὶς ἐνστάσεις ποὺ ἀπευθύνονταν κατὰ τῆς φύσεως μὲ ἀφορμὴ τὴν ὑπαρξὴ σὲ αὐτὴν δένδρων ἢ φυτῶν τὰ ὁποῖα φαίνονται ἐν πρώτοις ἄχρηστα ἢ περιττά, ἴσως μάλιστα ἀκόμη καὶ ἐπιβλαβῆ. Αὐτὸ ὅμως ποὺ ἔχει τὴν πιὸ μεγάλ-

ὡς πρὸς δημιουργία τοῦ Θεοῦ. Ἡ Πατερικὴ Οἰκολογία θεμελιώνεται πάνω σὲ ἐντελῶς ἀπτὰ καὶ συγκεκριμένα κείμενα, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα μάλιστα, ὅπως ἤδη εἶπαμε, ἀξίζει νὰ συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν ἐκπληκτικώτερων οἰκολογικῶν κειμένων ὧν τῶν ἐποχῶν καὶ ὧν τῶν πολιτισμῶν.

Ἴσως θὰ δικαιούμασταν ἐδῶ νὰ ἀποτολμίσουμε νὰ ποῦμε καὶ κάτι περαιτέρω: Ὅτι δὲν εἶναι τὰ ἐπιμέρους ἐπιχειρήματα αὐτὰ ποὺ ἔχουν τὴν πιὸ μεγάλη σημασία, ὁσοδήποτε οἰκολογικὰ καὶ ἂν εἶναι αὐτά. Τοῦτο θὰ καταστεῖ φανερό μὲ τὸ ἀκόλουθο παράδειγμα: Ὅταν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας καλοῦνται νὰ ἀποδείξουν τὴ χρησιμότητα τῶν ἄκαρπων δένδρων στὴ φύση, ὅπως εἶδαμε, ἀποκρίνονται, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι τὰ ἄκαρπα δένδρα δέχονται στὰ κλαδιά τους τὶς φωλιές τῶν πουλιῶν. Σήμερα οἱ ἐπιστημονικὲς μας γνώσεις ἐπὶ τοῦ θέματος θὰ μᾶς ἐπέτρεπαν νὰ ποῦμε πολὺ περισσότερα: ὅτι τὰ ἄκαρπα δένδρα μπορεῖ μὲν νὰ μὴν μᾶς τρέφουν μὲ τοὺς καρπούς τους, ἀλλὰ ἐμποδίζουν μὲ τὴν ὑπαρξή τους τὴ διά-

31. Θεοδωρήτου Κύρ., ὁ.π., 16.9-15: «Πρὸς δὲ τούτοις προορῶν ὁ Θεὸς ὅτι καὶ πάθη προσγενίσεται τοῖς ἀνθρώποις, ἃ τε δὴ διὰ τὴν ἁμαρτίαν δεξαμένοις τοῦ θανάτου τὸν ὄρον, οὐ μόνον ἐδωδίμους, ἀλλὰ καὶ ἀλεξικάκους τῶν παθημάτων βοτάνας βλαστήσαι τῇ γῇ προσέταξε. Καὶ τοῦτο μάθοι τις ἂν ἀκριβέστερον παρὰ τῶν τὴν ἱατρικὴν ἡσκημένων τέχνην· ὅτι καὶ τὰ δοκοῦντα εἶναι δηλητήρια παθῶν ἐστὶν ἱατήρια· κεραννύμενα γὰρ ἐτέραις βοτάναις ἀλεξικάκα γίνεται καὶ υἰεῖας παρεκτικά».

βρωση τοῦ ἐδάφους, παράγουν ὀξυγόνο καὶ καθιστοῦν τὸ περιβάλλον βιώσιμο, καὶ πολλὰ ἄλλα. Ἡ ἀπάντηση τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μας, ὅτι τὰ ἄκαρπα δένδρα δέχονται στὰ κλαδιά τους τὶς φωλιές τῶν πουλιῶν, μπορεῖ νὰ φαντάζει κάπως παιδαριώδης, ἂν τὴ συγκρίνουμε μὲ τὶς γνώσεις ποὺ ἔχουμε σήμερα, ἀλλὰ

νὰ σκεφθοῦν, μὲ δεδομένο βεβαίως τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐπιστημονικὲς γνώσεις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἦταν σχετικὰ περιορισμένες.

Ἡ ἀλματώδης πρόοδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες ἔχει φέρει στὸ φῶς τὶς αἰτίες πολλῶν πραγμάτων ποὺ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ γνωρίζουν.

Ἡ ἀλματώδης πρόοδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες ἔχει φέρει στὸ φῶς τὶς αἰτίες πολλῶν πραγμάτων ποὺ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ γνωρίζουν. Ἀλλὰ ἐμεῖς μὲν σήμερα, μ' ὅλες τὶς ἐκπληκτικὲς ἐπιστημονικὲς μας γνώσεις γιὰ τὴ φύση, ἐξακολουθοῦμε νὰ καταστρέφουμε τὰ δάση, σὰν αὐτὰ νὰ μὴν εἶχαν τὴν παραμικρὴ σημασία. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας, ἀντιθέτως, μ' ὅλη τὴν ἀνεπάρκεια τῶν ἐπιστημονικῶν τους γνώσεων, ἔβλεπαν στὴ φύση τὴ σοφία τοῦ Δημιουργοῦ, καὶ θεωροῦσαν ὡς ἱκανὸ λόγο γιὰ τὴν ὕπαρξη τῶν ἄκαρπων δένδρων στὴ φύση τὸ γεγονός ὅτι αὐτὰ δέχονται στὰ κλαδιά τους τὶς φωλιές τῶν πουλιῶν. Τὸ τί ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ εἶναι περισσότερο οἰκολογικό... ἀπόκειται στὴν κρίση τοῦ καθενός.

δὲν παύει νὰ εἶναι ἀπολύτως οἰκολογικὴ κατὰ τὸ πνεῦμά της. Ὑπ' αὐτὴ λοιπὸν τὴν ἔννοια μποροῦμε πράγματι νὰ ποῦμε ὅτι δὲν ἔχουν σημασία τὰ ἴδια τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας· σημασία ἔχει προσπάτων ἢ ἀκλόνητη πεποίθησή τους ὅτι, ἐὰν ἀναζητήσουμε προσεκτικὰ τοὺς λόγους τῆς ὑπάρξεως ὅλων τῶν πραγμάτων στὴ φύση, θὰ διαπιστώσουμε πόσο χρήσιμα εἶναι τὰ πράγματα ποὺ μέχρι πρό τιнос μόλις μᾶς φαίνονταν ἄχρηστα ἢ περιττά. Αὐτὴ τὴν ἀκλόνητη πεποίθηση οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας τὴ διακηρύσσουν μὲ ὅλες τους τὶς δυνάμεις, ἐπικαλούμενοι πρὸς στήριξή της ὅσα ἐπιχειρήματα μποροῦσαν

Ἀλλὰ ἐμεῖς μὲν σήμερα, μ' ὅλες τὶς ἐκπληκτικὲς ἐπιστημονικὲς μας γνώσεις γιὰ τὴ φύση, ἐξακολουθοῦμε νὰ καταστρέφουμε τὰ δάση, σὰν αὐτὰ νὰ μὴν εἶχαν τὴν παραμικρὴ σημασία. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας, ἀντιθέτως, μ' ὅλη τὴν ἀνεπάρκεια τῶν ἐπιστημονικῶν τους γνώσεων, ἔβλεπαν στὴ φύση τὴ σοφία τοῦ Δημιουργοῦ, καὶ θεωροῦσαν ὡς ἱκανὸ λόγο γιὰ τὴν ὕπαρξη τῶν ἄκαρπων δένδρων στὴ φύση τὸ γεγονός ὅτι αὐτὰ δέχονται στὰ κλαδιά τους τὶς φωλιές τῶν πουλιῶν. Τὸ τί ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ εἶναι περισσότερο οἰκολογικό... ἀπόκειται στὴν κρίση τοῦ καθενός.

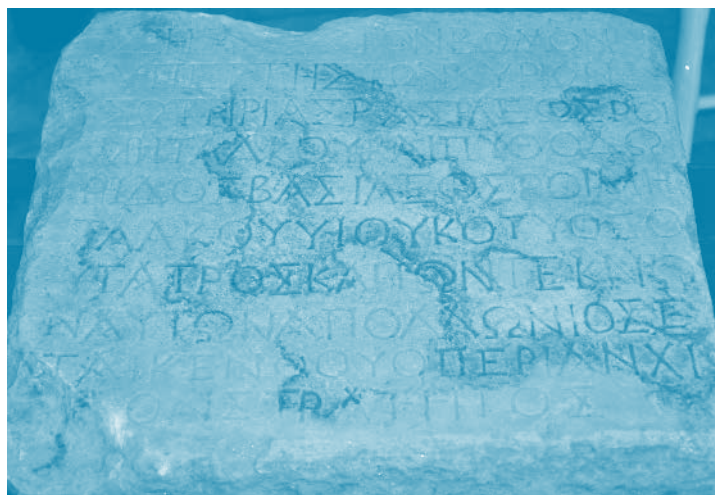
Δρ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΣΤΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ ΤΟΥ ΑΙΜΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΣΓΜΕΡΑ

Όταν σήμερα θέτουμε θέμα με αρχαιότητα ελληνική, δέν νοείται παραγνώριση τής προϊστορικής περιόδου. Διότι διάσημοι έπιστήμονες τών χρόνων μας, όπως ή καθηγήτρια Tatiana Blawatskaya, παρουσιάζουν περιεκτικά τήν τόσο πρώ-

γείται ό Διόδωρος ό Σικελιώτης, ό όποιος διακηρύσσει τήν πανάρχαια έλληνικότητα τών Κρητών, γράφοντας: «Μίνως πρώτος Έλλήνων ναυτικήν δύναμιν άξιόλογον συστησάμενος έθαλασσοκράτησε» καί «πολλάς άποικίας έξαπέστειλεν έκ τής Κρήτης»².

Έξ άλλου, ό καθηγητής τού Πανεπιστημίου τής Σορβόννης Jean Bérard, διερευνώντας τό όνομα τών Έλλήνων στη λατινική, αναφέρεται στους Πελασγούς, οί όποιοι σύμφωνα με τήν παράδοση, αναχωρώντας από τήν Πελασγιώτιδα Θεσσαλία φθάνουν στην Ήπειρο, περιοχή Δωδώνης, επί Δευκαλίωνος, πατέρα τού Έλληνα, καί έπειτα στην Ίταλία έλληνόφωνοι³, κατά μαρτυρίες τού Κάτωνος καί τού Πλινίου. Ένωρίτερα, τó 1839, ό S. S. Wilson⁴

μην έξάπλωση τού Κρητο-μινωϊκού πολιτισμού καί στα πέρα τής Χερσονήσου τού Αΐμου μέρη. Όμολογουμένως εύγλωττο είναι βραχύ μελέτημά τής, έπιγραφόμενο «Από τήν Κρητική έποποιία τού 17^{ου} έως 15^{ου} αιώνων π.Χ.»¹ καί δημοσιευμένο στην Έπετηρίδα τής Φιλοσοφικής Σχολής τού Πανεπιστημίου Σκοπίών. Πάντως προη-

άποκαλεί τήν πελασγική γλώσσα ελληνική! Πιό πρόσφατα δέ, ή άνεύρεση καί άνάγνωση από τόν Paul Faure⁵ ένεπιγράφων

1. Ziva Antika 25 (1975), 355-361.

2. Παρνασσός 32 (1990), 84 κ.έ.

3. Revue des Etudes Anciennes LIV (1952), 11-12.

4. S. S. Wilson, A narrative of the Greek mission..., London 1839, VII-VIII. Πρβ. Γ. Θ. Ζώρας, Έπτανησιακά Μελετήματα, Ε', Αθήναι 1976, 87.

5. P. Faure, La vie quotidienne en Grèce au temps

πινακίδων του 2700 π.Χ., γραμμένων στην ελληνική γλώσσα, διανοίγουν όριζοντες διευρύνσεως της ελληνικής ιστορίας προς το άπώτατο παρελθόν και επανεξετάσεως των θρυλουμένων αποδημιών Ελλήνων και επανόδων τους⁶, δοθέντος ότι είναι μεταγενέστερες εύρημάτων στα Πιλικάτα Ιθάκης, και όχι μόνον...

Όπωςδήποτε, ένδελεχῇ διερεύννηση χρεωστοῦμε καὶ στὸν καθηγητὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ ἀκαδημαϊκὸ Μιχαὴλ Σακελλαρίου, δημοσιευμένη στὴν *Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους* (Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν) μὲ τὴν ἐπικεφαλίδα «Οἱ γλωσσικὲς καὶ ἔθνικες ομάδες τῆς ἑλληνικῆς προϊστορίας. Πελασγοί»⁷, αὐτοτελῶς δὲ στὴ γαλλικὴ γλώσσα ὡς *Λαοὶ προϊστορικοὶ ἰνδοευρωπαϊκῆς καταγωγῆς, αἰφνιδιάζοντας μὲ τὴν κατακλῆῖδα τῶν πηγῶν, ὄλων, κατὰ τὶς ὁποῖες «Πελασγοὶ = Ἕλληνες» καὶ «Πελασγία = Ἑλλάς»*⁸! Ὅμως μόλις τὸ ἐπόμενο ἔτος, δίνοντας ἀδιανόητες διαστάσεις τῆς διασπορᾶς τῶν Πελασγῶν, ὁμιλεῖ γιὰ «ἀρχαῖκὲς ἑλληνικὲς ἱστορίες» ὁ Ἰταλὸς Α. Ἀντίνωριος⁹. Τὴν κατὰ αἰῶνα περίπου προγενέστερη συμβολὴ τῶν Εὐρωπαίων εἰδικῶν ἐπιστημόνων, ποὺ ἀξιοποιοῦν τόσο τὶς λατινικὲς ὅσο καὶ τὶς ἀρχαιοελληνικὲς πηγές, προσέφερε ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Εὐθύμιος Καστόρχης, τοῦ ὁποῖου ἡ συγγραφὴ ἐπιγράφεται *Περὶ τῆς ἀρχῆθεν κοινωνίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς καὶ Ρωμαίους καὶ τῆς ἐντεῦθεν ἐπενεργείας αὐτῶν πρὸς ἐκπολιτισμὸν τούτων* (Ἀθήνησι 1872).

Σὲ σχέση μὲ τὴ Χερσόνησο τοῦ Αἴμου

de la Querre de Troie (1250 av. J.C.), Hachette 1980. Βλ. καὶ Π. Κ. Γεωργούντζος, «Ἐνεπιγραφες πινακίδες τοῦ 2700 π.Χ. ἦσαν γραμμένες στὴν Ἑλληνικὴ!», *Δαυλὸς* 107 (1990), 6-103.

6. *Revue Archeologique*, ser. 6, 19 (1943), 131.

7. Ἀθῆναι 1971.

8. Athènes 1979, 339.

9. Α. Antinorio, *Storie elleniche arcaiche*, Rapalo 1980, ὅπου καὶ χάρτες του.

καὶ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἑλληνικότητος τῶν Πελασγῶν ἐπιλαμβάνεται συνεδριακὰ στὸ Ζάγκρεμπ πρὸς τιμὴν τοῦ Κροάτη ἀκαδημαϊκοῦ G. Novac ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου καὶ ἀκαδημαϊκὸς E. Condurachi, τοῦ ὁποῖου τὸ θέμα τῆς ἀνακοινώσεως εἶναι δηλωτικὸ τῶν θέσεών του: «Ἡ Δωδώνη καὶ οἱ σχέ-

Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης
διακηρύσσει τὴν
πανάρχαια ἑλληνικότητα
τῶν Κρητῶν, γράφοντας:
«Μίνως πρῶτος Ἑλλήνων
ναυτικὴν δύναμιν
ἀξιόλογον συστησάμενος
ἐθαλασσοκράτησε»
καὶ «πολλὰς ἀποικίας
ἐξαπέστειλεν
ἐκ τῆς Κρήτης».

σεις τῆς μὲ τὸν βαλκανικὸ κόσμον»¹⁰. Ἀπὸ τὶς δύο ἐκδοχὲς ἐντάξεως τῶν Πελασγῶν, ἑλληνικὴ καὶ προελληνικὴ, προκρίνει τὴν πρώτην. Ἐχεῖ δὲ πολυσχιδέστατα διερευνήσει τὶς δραστηριότητες τῶν Ἑλλήνων στὴν Χερσόνησο τοῦ Αἴμου, τὶς ὁποῖες ἀπεικονίζει σὲ διαδοχικὰ ἐνδιαφέροντα δημοσιεύματα: 1) Στοιχεῖα ἐνότητος τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν στὴ Δοβρουτσά καὶ στὸν νότο τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως (Βουκουρέστι 1947). 2) Ἑλληνικὲς καὶ Ρωμαϊκὲς ἐπιδράσεις στὰ Βαλκάνια (1962). 3) Ἱστορία (Βουκουρέστι 1968). 4) Οἱ λαοὶ τῆς ΝΑ Εὐρώπης καὶ ὁ ρόλος του στὴν ἱστορία (Ἀρχαιότητα), (Σόφια 1969). 5) Ὁ Δούναβις λίκνο τοῦ πολιτισμοῦ τῆς κεντρικῆς καὶ ΝΑ Εὐρώπης (1986). Ἐκτενέστερη βιβλιογραφία παρατίθεται σὲ δημοσίευσμά μου

10. *Adriatica praeistorica et antiqua*, Rapale 1980, Novac dicata, Zagreb 1970, 326.

της σειράς εκδόσεων του Ναυτικού Μουσείου της Ελλάδος (Αθήνα 1974), με τίτλο *Τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα στὸν Δούναβι φορεῖς καὶ ὑπέρμαχοι πολιτισμοῦ*.

Στὴν παραδουνάβια περιοχὴ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὁ Ρουμᾶνος ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Nicolae Bănescu διαπιστώνει δημιουργία «*χώρας ἀληθινὰ γετο-ελληνικῆς*», τὴν ὁποία προβάλλει ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν¹¹. Αἰσθητότερη ἐμβάθυνση στὸ ἴδιο θέμα ἐπέτυχε ὁ ὁμόλογός του Vasile Pârvan, ὁ ὁποῖος ἐπιπρόσθετα ἦταν καὶ διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ Ὅρφους, ὅπου καταχωρίζονται οἱ ἐπιπτώσεις τῆς πανάρχαιας ὑπαρξῆς Ἑλλήνων στὸν ἴδιο χῶρο. Προσφυέστατα ἀνάγει

ρεστίου, ὁ Dumitru Pîppidi, εἶναι ἐξίσου ἀποκαλυπτικὸς μὲ βιβλίο του, ἐπιγραφόμενο *Οἱ Ἕλληνες στὸν Κάτω Δούναβι ἀπὸ τὴν ἀρχαίᾳ ἐποχὴ ἕως τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση* (Μιλᾶνο 1971). Ἐξαιρετικὰ διαφωτιστικὸς γίνεται καὶ μὲ δεύτερο ἐπιβλητικὸ τόμο *Βραχέα Σκυθικά. Ἐρευνες στὶς ἑλληνικὲς ἀποικίαι τῶν ρουμανικῶν ἀκτῶν τῆς Μαύρης Θάλασσας* Βουκουρεστί-Ἀμστερταμ 1975), στὸν ὁποῖο πέρα πολλῶν ἄλλων σκιαγραφεῖ καὶ τὴν πολὺδραστη προσωπικότητα τοῦ Ἀκορνίνου ἀπὸ τὴ Διονυσόπολη.

Σὲ πολὺ μεγαλύτερη γεωγραφικὴ κλίμακα μελετᾷ τοὺς Ἕλληνες καὶ τὶς παντοῖες ἐπιδόσεις ὁ Βούλγαρος ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου

Ἡ ἀνεύρεση καὶ ἀνάγνωση ἀπὸ τὸν Paul Faure ἐνεπιγράφων πινακίδων τοῦ 2700 π.Χ., γραμμένων στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, διανοίγουν ὀρίζοντες διευρύνσεως τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας πρὸς τὸ ἀπώτατο παρελθὸν καὶ ἐπανεξετάσεως τῶν θρυλουμένων ἀποδημιῶν Ἑλλήνων καὶ ἐπανόδων τους, δοθέντος ὅτι εἶναι μεταγενέστερες εὐρημάτων στὰ Πιλικάτα Ἰθάκης, καὶ ὄχι μόνον...

στὸν Ἑλληνισμό τὸν Θρᾶκα Ὅρφεα καὶ τὸν Φρύγα Πέλοπα. Τὴν κοινὴ ἑλληνικὴ ταυτότητα ἀποκομίζει πειστικά, προσφεύγοντας στὰ Ὀμηρικὰ ἔπη καὶ στὰ χαρακτηριστικὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα. Ἐπίσης, ὁ Pârvan συγγράφει καὶ ἐπίτομη μελέτη μὲ τίτλο *Ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἑλληνιστικὴ διείσδυση στὴν κοιλάδα τοῦ Δουνάβου* (Βουκουρέστι 1923), ἀποκαλύπτοντας τὴν ἐκπληκτικὴ ἐπίδραση τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀποκαλώντας «ἑλληνικὸ» καὶ τὸν ποταμὸ Δούναβι!

Πάλι Ρουμᾶνος ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βουκου-

Σόφιας Chr. Davon, τὰ δὲ ἀποτελέσματα περιέχονται σὲ δημοσίευσμά του¹² μὲ τίτλο ἐκτενέστατο: «Οἱ ἐπιστημονικὲς ἔρευνες τῆς ἑλληνικῆς ἀποικίσεως τοῦ Εὐξείνου Πόντου στὴ Βουλγαρία, Σοβιετικὴ Ἑνωσὴ, Ρουμανία καὶ Τουρκία» (1959-60). Ἐπιπλέον ἀδιάσειστη ἀπόδειξη τῆς πολυμορφίας, ἐκτάσεως καὶ διάρκειας διαβιώσεως καὶ δράσεως Ἑλλήνων στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, στὸν χῶρο τῆς Βουλγαρίας, προσκομίζει ὁ Βούλγαρος ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Σόφιας G. Mikhailov¹³

11. N. Bănescu, "Entre Roumains et Grecs. Ce que nous apprend le passé", *Νέα Πολιτικὴ* 9 (1937), 1055.

12. *Revue Historique* (1959-1960), 281-296.

13. *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, I-IV, Serdicae 1956-1966, I², 1970

με τόμους ελληνικῶν ἐπιγραφῶν, ποὺ ἦδη κυκλοφοροῦνται, καὶ πρόσθετη συγγραφή του, τὴν ὁποία ἐπιγράφει *Ἡ γλῶσσα τῶν ἐλληνικῶν ἐπιγραφῶν στὴ Βουλγαρία. Φωνητικὴ καὶ μορφολογία* (Σόφια 1943). Ἀποτιμῶνται ὡς ἀποκτίματα μοναδικῆς σπουδαιότητος. Ἡ δὲ ἀξιολόγηση πραγματοποιεῖται ἀπὸ τὸν καλὺτερο γνῶστη, τὸν ἀκαδημαϊκὸ καὶ καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Διονύσιο Ζακυθινό, ὁ ὁποῖος ὡς Πρόεδρος τῆς Διεθνoῦς Ἐπιτροπῆς Σπουδῶν ΝΑ Εὐρώπης ἐνημέρωσε στὴ Σόφια γαλλιστὶ¹⁴ τοὺς εἰδικoὺς ἐπιστήμονες καὶ τὸ εὐρύτερο φιλομαθὲς κοινό. Τὴν ἀνακοίνωση ἐπανεῖλαβε βραδύτερα ἐλληνιστὶ μετὰ τίτλο «Οἱ Βούλγαροι ἀπὸ τοῦ ἐξελληνισμοῦ εἰς τὸν ἐκσλαβισμόν» ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν¹⁵, μάλιστα ἐνώπιον τοῦ πρέσβεως τῆς Βουλγαρίας στὴν ἐλληνικὴ πρωτεύουσα ἀκαδημαϊκοῦ Ν. Todorov, ὁ ὁποῖος γιὰ δευτέρη φορὰ ἄκουσε ὅτι οἱ Βούλγαροι γιὰ 250 χρόνια εἶχαν ὡς γλῶσσα τὴν ἐλληνικὴ! Ταυτόχρονα, μετὰ προσήκουσα προσοχὴ ἄκουσε, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ παριστάμενοι, καὶ τὰ ἐξῆς: «*Ἡ θεωρία ἡ δεχομένη ὅτι οἱ Βούλγαροι ἦσαν γηγενεῖς καὶ κατῴκουν ἀπὸ αἰῶνων εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου στερεῖται πάσης ἐπιστημονικῆς βάσεως...*»¹⁶.

Ὅστόσο, ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα καὶ παιδεία διαχέονται στὴ Βουλγαρία καὶ κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας χάρις τὴ λειτουργία ἐλληνικῶν

σχολῶν σὲ πόλεις καὶ κωμοπόλεις τῆς μετέπειτα βουλγαρικῆς ἐπικράτειας, ὅπως διαβεβαιῶνουν ἡ Nadja Danova¹⁷, ὁ Α. Balabanoff¹⁸, συνάμα Ἕλληνες, ποὺ ἀναφέρουν καὶ τὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα στὴ Βουλγαρία, π.. ὁ Π. Χ. Χαρτομασιδῆς¹⁹.

Ἐπιφανέστερη, ἰσχυρότερη καὶ πλατύτερη προκύπτει ἡ ἀκτινοβολία τῆς ἐλληνικῆς γλῶσσας μετὰ τὸν ἀντίστοιχο

*Ὁ Ράρναν συγγράφει καὶ
ἐπίτομη μελέτη μετὰ τίτλο Ἡ
ἐλληνικὴ καὶ ἐλληνιστικὴ
διείσδυση στὴν κοιλάδα
τοῦ Δουνάβεως,
ἀποκαλύπτοντας τὴν
ἐκπληκτικὴν ἐπίδραση
τῶν Ἑλλήνων καὶ
ἀποκαλώντας «ἐλληνικό»
καὶ τὸν ποταμὸ Δούναβι!*

πολιτισμὸ καὶ στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, τὸ ἐπὶ πολὺ χρόνον πασίγνωστο καὶ ὡς Ἰλλυρικόν, τὸ ὁποῖο κατὰ τὸν 7^ο αἰῶνα ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Πάπα γιὰ ἐπιτόπια ἔρευνα ὁ ἐπίσκοπος Σεβίλλης Ἰσίδωρος, μετέπειτα ἀρχιεπίσκοπος Ἰσπανίας, πολυδιπλωματοῦχος, ὀνομάζει *Graecia*, τὴ δὲ Δαλματία²⁰ πρώτη ἐλληνικὴ ἐπαρχία! Στὸν ἴδιο σχεδὸν αἰῶνα χρονολογούμενο ἐπιγραφικὸ εὔρημα, ποὺ ὑπὲρ τὴ χιλιετία διαφυλάχθηκε στὸ χῶμα

14. D. A. Zakythinos, "La synthèse byzantine", *Le peuples de l'Europe du Sud-Est et leur rôle dans l'histoire (Byzance et les peuples du Sud-Est Européen)*, Association International d'Etudes du Sud-Est Européen. *Ier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes*, Sofia 1966, 20.

15. *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 56, 981 (1982), 231, 232-233. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἑλληνισμὸς καὶ λαοὶ νοτιοανατολικῆς (ΝΑ) Εὐρώπης*, Α', Ἀθήνα 2009, 129.

16. Λαζάρου, ἑ.ἄ., 129.

17. N. Danova, "Les livres grecs de la bibliothèque d'Ivan Dobrovski", *Etudes Balkaniques* 3-4 (1992).

18. Alex. Balabanoff, "Ἡ Βουλγαρία καὶ ὁ κλασσικὸς πολιτισμός", *Νέα Ἑστία* 22 (1937), 975.

19. Π. Χ. Χαρτομασιδῆς, *Τὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα στὴ Βουλγαρία στὰ τέλη τοῦ XVIII καὶ ἀρχὲς XIX αἰῶνα*, ἄ.τ. 1985.

20. Βλ. Αἰκατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, Α', Ἀθήνα 1975, 321-322.

τῆς Χρυσουπόλεως, Σκουτάρεως καὶ σήμερα Σκόδρας, θεωρούμενο ἐπὶ πενήντα χρόνια ὡς ἡ μοναδική «ἰλλυρική» ἐπιγραφή, ἀποδείχθηκε ἀπὸ τὴ Βουλγάρα ἀρχαιολόγο Ljuba Ognepona ἑλληνική καὶ χριστιανική²¹. Σύγχρονός μας δὲ ἱστορικός, ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Πάδοβας Lorenzo Braccesi ἐπιγράφει εὐγλωττότατα περισπούδαστο σύγγραμμά του *Grecità adriatica*²², Ἑλληνικότητα ἀδριατική!

Ἀσφαλῶς δὲν ἀγνοήθηκαν καὶ οἱ πλησιέστεροι γείτονες τῶν Ἑλλήνων, οἱ Σκυπιτάροι, ὅπως αὐτοαποκαλοῦνται οἱ Ἀλβανοί, τῶν ὁποίων ὁ ἀκραιφνέστερος, μάλιστα πολυτιτλοῦχος, ὀνόματι Basri-bey, σὲ δημοσίευσμά του ἐπίτομο στὴ γαλλικὴ γλῶσσα, ἐπιγραφόμενην *Ἡ Ἀνατολὴ ἀποβαλκανοποιημένη καὶ ἡ Ἀλβανία. Ἀρχὴ τῶν τελευταίων πολέμων καὶ μέλλουσα εἰρήνη*, σελ. 5, ὁμολογεῖ: «Ἀναγνωρίζουμε τὸν ἑλληνικὸ χαρακτῆρα τῆς

Ἐπιφανέστερη, ἰσχυρότερη καὶ πλατύτερη προκύπτει ἡ ἀκτινοβολία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας μὲ τὸν ἀντίστοιχο πολιτισμὸ καὶ στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, τὸ ἐπὶ πολὺ χρόνον πασίγνωστο καὶ ὡς Ἰλλυρικόν, τὸ ὁποῖο κατὰ τὸν 7^ο αἰῶνα ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Πάπα γιὰ ἐπιτόπια ἔρευνα ὁ ἐπίσκοπος Σεβίλλης Ἰσίδωρος, μετέπειτα ἀρχιεπίσκοπος Ἰσπανίας, πολυδιπλωματοῦχος, ὀνομάζει Graecia, τὴ δὲ Δαλματία πρώτη ἑλληνικὴ ἐπαρχία!

Εὐλόγα ἐπαληθεύονται πορίσματα σπουδῶν μεγάλων εἰδικῶν ἐπιστημόνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγεται πρωτίστως ὁ Τσέχος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Πράγας καὶ Χάρβαρντ Frantisek Dvornik, ποὺ ἔχει σαφέστατα ἐπισημάνει τὴ σωστικὴ προσφορὰ τοῦ Βυζαντίου στοὺς Κροάτες, Σέρβους, Βουλγάρους..., ἀποδέκτες τῆς θρησκείας του, τῶν θεσμῶν καὶ τῶν παραδόσεών του. Ἐπιλογίζοντας δὲ τονίζει: «*Τῷ ὄντι, τοὺς ἔδωσε τὴν οὐσία τοῦ πολιτισμοῦ - τὴν γραφὴν καὶ τὴν φιλολογίαν*»²³.

νότιας Ἀλβανίας, ὅπου τὸ ὑπεραιωνόβιο πολιτισμικὸ ἔργο τῶν σχολῶν τῆς κυριαρχεῖ ἠθικὰ καὶ ἔθνικα»²⁴!

Ὁμόθυμη ἀποδοχὴ τῆς ὁμολογίας τοῦ Basri-bey γιὰ τὴν ἀδιάλειπτη πολιτισμικὴ προσφορὰ τῶν Βορειοηπειρωτῶν καὶ τὴν ἄμεση ἢ ἔμμεση συμβολὴ στὴν ἑλληνοπρεπεῖα προσαρμογὴ καὶ οἰκείωση τῶν Σκυπιτάρων, συνάμα δὲ καὶ τῶν ἀπομακρυσμένων λαῶν, θυμίζουν περιήλυστα ὀνόματα, ὅπως τῶν ἀρχῶν τῆς Τουρκοκρατίας Βασιλείου Λούπτου, πρὸ πάντων δὲ ἐπομένων αἰώνων, π.χ. Νεκταρίου Τέρπου, Τρικούπη, Ζάππα, Ζωγράφου, Σίνα καὶ ἄλλων, ὥστε οἱ φιλοπρόοδοι ἀλλότριοι νὰ μὴ στεροῦνται εὐκαιριῶν ἑλληνομάθειας καὶ ἀνατάσεως μορφωτικῆς.

ΑΧΙΛΛΕΥΣ Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ
Ρωμανιστῆς-Βαλκανολόγος

21. L. Ognepona, "Nouvelle intrprétation de l'inscription 'Illyrienne' d'Albanie", *Bulletin de Correspondance Hellénique* 83 (1959), 794-799. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Ἰλλυρικὴ γλῶσσα», *Ἐγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα* 29 (1996), 161-162.

22. Bologna 1971 (Β' ἐκδ. 1977).

23. Λαζάρου, *Ἑλληνισμὸς καὶ λαοὶ νοτιοανατολικῆς (ΝΑ) Εὐρώπης*, Α', 218, σημ. 83.

24. Λαζάρου, ἔ.ἀ., 29, 60 σημ. 46, 222 σημ. 96.

ΣΙΝΕΜΑ ΣΑΝ ΠΡΟΣΕΥΧΗ

Στὴν ἱστορία τοῦ Κινηματογράφου κάποιοι, ἐλάχιστοι ἀριθμητικῶς, σκηνοθέτες ἐπηρεάσθησαν στὶς δημιουργίες τους ἀπὸ τὴν ζωὰ χριστιανική τους πίστι. Πρόκειται γιὰ τοὺς Ρωμαιοκαθολικοὺς Κριστόφ Κισλόφσκυ καὶ Ἐρὶκ Ρομέρ. Ὁ μεγάλος σκηνοθέτης Ἴνγκριντ Μπέργκμαν ἔχει πλῆθος μεταφυσικῶν καὶ προτεσταντικῶν στοιχείων στὰ ἔργα του, χωρὶς ὅμως νὰ θεωρεῖται πιστός, παρόλο ποὺ ὑπῆρξε υἱὸς προτεστάντου πάστορος. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ὁρθοδόξιας κορυφαία σκηνοθετικὴ προσωπικότης ὑπῆρξε ὁ Ρώσος Ἀντρέι Ταρκόφσκυ, γιὰ τὸν ὁποῖο καὶ ἄλλοτε κάναμε μνεῖα στὴν στίλβη αὐτή.

Στὸ σημερινὸ σημείωμα θὰ ἀναφερθοῦμε στὴν προβολὴ ἑνὸς νέου ντοκιμανταῖρ δημιουργημένου ἀπὸ τὸν υἱὸ τοῦ Ταρκόφσκυ, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὴν ζωὴ καὶ στὸ ἔργο τοῦ μεγάλου δημιουργοῦ καὶ ἐπιγράφεται «Σινεμά σὰν προσευχή».

Ὁ Ἀντρέι Ταρκόφσκυ στὴν σχετικῶς σύντομο ζωὴ του (1932-1986) ἐδημιούργησε ἑπτὰ μόνον ταινίες, στὶς ὁποῖες ὑπολανθάνει ἄλλοτε ἐντονώτερα καὶ ἄλλοτε λιγώτερο ἔντονα ἡ ὀρθόδοξος πίστις του. Μὲ καθαρῶς θρησκευτικὸ θέμα ἀσχολεῖται ἡ ταινία του «Ἀντρέι Ρουμπλιώφ», ἑνὸς μεγάλου Ρώσου ἀγιογράφου, μαθητοῦ τοῦ Θεοφάνους τοῦ Ἑλλήνου, ὁ ὁποῖος ἀγιογράφησε τὴν περι-

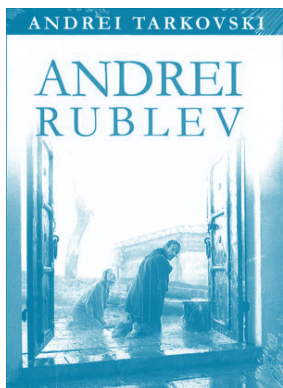
Ὁ Ἀντρέι Ταρκόφσκυ στὴν σχετικῶς σύντομο ζωὴ του (1932-1986) ἐδημιούργησε ἑπτὰ μόνον ταινίες, στὶς ὁποῖες ὑπολανθάνει ἄλλοτε ἐντονώτερα καὶ ἄλλοτε λιγώτερο ἔντονα ἡ ὀρθόδοξος πίστις του. Μὲ καθαρῶς θρησκευτικὸ θέμα ἀσχολεῖται ἡ ταινία του «Ἀντρέι Ρουμπλιώφ», ἑνὸς μεγάλου Ρώσου ἀγιογράφου, μαθητοῦ τοῦ Θεοφάνους τοῦ Ἑλλήνου, ὁ ὁποῖος ἀγιογράφησε τὴν περίφημο «Ἀγία Τριάδα». Ἀλλὰ καὶ οἱ ταινίες του «Στάλκερ», «Νοσταλγία» καὶ ἡ τελευταία του «Ἡ θυσία» εἶναι γεμᾶτες ἀπὸ θρησκευτικὲς ἀναφορές, ὑπονοούμενα καὶ σύμβολα.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

φημο «Άγια Τριάδα». Άλλα και οι ταινίες του «Στάλκερ», «Νοσταλγία» και η τελευταία του «Η Θυσία» είναι γεμάτες από θρησκευτικές αναφορές, ύπονοούμενα και σύμβολα.

Γενικώς οι ταινίες του Ταρκόφσκυ έχουν χαρακτηριστεί ως «ποιητικός κινηματογράφος» και χαρακτηρίζονται από τα άργα πλάνα και την αισθαντικότητα που προξενούν στον θεατή. Γι' αυτό και ο υιός του σκηνοθέτου τις χαρακτηρίζει ως οίονει προσευχές του πατρός του, μεταλλαγμένες σε εικόνες και ήχους. Αντιγράφουμε ένα απόσπασμα από σχετικό δημοσίευμα: «Το σημαντικότερο χαρακτηρι-

στασσει στην αφορέμα των ποιητών στοχαστών του κινηματογράφου ήταν η φιλοδοξία του να κινηματογραφή σαν μια πράξη ιερότητας και πίστης, γιατί "αυτός που προδίδει έστω

και μία φορά τις αρχές του χάνει την αγνότητα της σχέσης του με τη ζωή, η εξαπάτηση του éαυτού του είναι μια πράξη παραίτησης από τα πάντα, από την ταινία του, από τη ζωή του", όπως ο ίδιος αναφέρει στην αυτοβιογραφία του "Σμιλεύοντας τον χρόνο". Σύμφωνα με την ανάλυση του ντοκιμαντέρ για τον Ταρκόφσκι από τους Modern Times, "η βασανισμένη αυστηρότητα και η πνευματικότητα του Ταρκόφσκι βρίσκονται éλαφρώς éκτός μόδας στο σημερινό υπερχρηματοδοτούμενο πεδίο της éιρωνείας και των ίντερνετικών μετε ... αυτό το ντοκιμαντέρ áποτελεί μια éπίκαιρη υπενθύμιση για το τί σήμαινε κάποτε "άνυποχώρητη καλλιτεχνική στάση"» (Τò Βήμα 30.8.2020). Και από την συνέντευξη του υιού του και δημιουργού της ταινίας-ντοκιμανταιρί

παραθέτομε τò éξής áποσπασμα: «Νιώθω πώς δέν áντιλαμβανόμαστε πιά την πραγματική σημασία της τέχνης. Η σπουδαιότητα ή éπιτυχία éνός éργου δέν éξαρτάται áπο τη δημοτικότητα της στα ταμεία, áλλα áπο τò πώς éπιχειρεί νά áναδείξει μια νέα πτυχή του κόσμου, éνδεχομένως νά συνδεθεί με κάτι που ξεπερνά τόν áνθρωπο, όπως ó Θεός. Για τόν πατέρα μου ó κινηματογράφος ήταν éνας τρόπος νά βρεί νόημα στη ζωή, νά áνακαλύψει καινούργιες ιδέες και νά γεμίσει ή ψυχή του. Αυτό είναι τò πιο σημαντικό άπ' όλα» (https://www.athinorama.gr/cinema/article/antrei_a_tarkofski_o_pateras_mou_ekane_tainies_gia_na_gemisei_i_psuxi_tou-2545098.html).

Τò θλιβερό για éμáς τούς Έλληνες είναι ότι οι μεγάλοι μας σκηνοθέτες δέν éνεπνέοντο για τα éργα τους ούτε áπο την Όρθόδοξο áλλα ούτε áπο την Έλληνική μας Παράδοση. Έλάχιστες έλληνικές ταινίες έχουν θρησκευτικό ή éθνικό περιεχόμενο και οι πλείστες éξ αυτών έχουν δημιουργηθί πριν áπο δεκαετίες. Οι σημερινοί Έλληνες σκηνοθέτες áσχολούνται με áλλα «καυτά» και éπικαιρα θέματα, όπως ή όμοφυλοφιλία, όπως éπi παραδείγματι περυσινή ταινία μικρού μήκους áπο Έλληνα σκηνοθέτη, βραβευθείσα στο Φεστιβάλ Καννών.

Άξιόλογες θρησκευτικές ταινίες της έποχής μας προέρχονται áπο τόν Όρθόδοξο κόσμο éκτός Ελλάδος, όπως éπi παραδείγματι áπο την Ρωσία με τις δημοφιλέστερες ταινίες «Τò νησί» και «Ό ιερέας», ή áπο την Σερβία με την ταινία «Ό áνθρωπος του Θεού», ή όποία áναφέρεται στην ζωή του áγιου Νεκταρίου, με την συμπλήρωση éκατò χρόνων áπο την όσιακή κοίμησί του, και όλοκληρώνεται áυτην την περίοδο με γυρίσματα στην Ελλάδα.

Μπορεί νά ύποτιμώνται οι χριστιανικής έμπνεύσεως ταινίες, áλλα τελικώς έμπνέουν, áναπαύουν τόν σύγχρονο και διψασμένο θεατή και λειτουργούν éν τέλει ως προσευχές των δημιουργών τους.

Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Εἰς μνημόσυνον

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΑΡΔΕΛΛΗΣ (1937-2019)

Κατὰ τὴν ἑλληνοχριστιανικὴ καὶ πατερικὴ φιλοσοφία τίποτε στὸν κόσμος δὲν συμβαίνει τυχαῖα. Τίποτε δὲν γίνεται ἔξω ἀπὸ τὸ μάτι τοῦ Θεοῦ. Ὅλα τὰ βλέπει Ἐκεῖνος. Ἐκεῖνος γνωρίζει πότε καὶ μὲ ποιὸν τρόπο θὰ

καλέσει τὶς ψυχές μας στὸν Οὐρανό. Ἔτσι, πέντε μέρες πρὶν τὸ Πάσχα τοῦ 2019 (στὶς 23 Ἀπριλίου) κάλεσε στὴ Βασιλεία Του τὸν ἀγαπημένο φίλο καὶ κυκλάρχη μας Κωνσταντῖνο Γ. Σαρδέλλη.

Δὲν ἦταν τῆς τύχης, ἀλλὰ εὐλογία. Ἦταν κάλεσμα στὸν Κωνσταντῖνο, ὥστε νὰ ἐορτάσει τὸ Πάσχα τοῦ 2019 στὴν οὐράνιο βασιλεία μαζί μὲ τοὺς Ἁγίους, τοὺς Ἀγγέλους, τοὺς Μάρτυρες, ἀλλὰ καὶ τοὺς πνευματικούς του διδασκάλους καὶ συνεργάτες, τοὺς ὁποίους εἶχε τὴν εὐλογία νὰ γνωρίσει στὴ φοιτητικὴ του ζωὴ, καὶ ἐν συνεχείᾳ στὴν ἐπιστημονικὴ καὶ καθηγητικὴ του σταδιοδρομία.

Ὁ Κώστας Σαρδέλλης ὡς καθηγητὴς φυσικὸς καὶ γυμνασιάρχης ὑπῆρξε ζηλωτὴς τῆς ἐκπαίδευσης, δάσκαλος καὶ παιδαγωγός. Ὡς ἐρμηνευτὴς περικοπῶν τοῦ Εὐαγγελίου στοὺς κύκλους μελέτης Ἁγίας Γραφῆς ὑπῆρξε ἀληθινὸς κήρυκας τοῦ Εὐαγγελίου. Εἶχε συνέπεια λόγων καὶ πράξεων. «Ἄνδρὸς χαρακτὴρ ἐκ λόγου γνωρίζεται», ἔγραφε ὁ ἀρχαῖος Ἑλλήνας Μένανδρος. Ἀπλὸς ὑπῆρξε ὁ Κώστας, ἥπιος, εὐγενικός, σοβαρός, ὁλοκληρωμένος χαρακτήρας. Γι' αὐτὸ ἀγαπήθηκε καὶ ἐκτιμήθηκε ἀπὸ ὅλους ὅσοι εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ τὸν γνωρίσουν.

Ὁ Κωνσταντῖνος Σαρδέλλης γεννήθηκε τὸ 1937 στὸ χωριὸ Μακρακώμη τῆς εὐάνδρου, ἡρωτόκου καὶ ἀγιοτόκου στερεοελλαδίτικης γῆς, ἀπὸ ἀπλοὺς βιοπαλαιστὲς ἀλλὰ εὐσεβεῖς γονεῖς, τὸν Γεώργιο καὶ τὴν Ἀλεξάνδρα Σαρδέλλη. Φοίτησε στὸ δημοτικὸ σχολεῖο τοῦ χωριοῦ του, ὅπου ἡ

ἐξαιρετικὴ ἐπίδοσή του στὰ γράμματα ξεθάρρεψε τὸν πατέρα του νὰ μὴν τὸν κρατῇ στὴ βιοπάλη τοῦ χωριοῦ, ὅπου τόση ἀνάγκη ὑπῆρχε ἀπὸ χέρια ἐργατικά, ἀλλὰ νὰ τὸν ὠθήσει στὰ γράμματα. Ἔτσι, ἔστειλε τὸ παιδί του στὸ γυμνάσιο Λαμίας.

Στὴ Λαμία ὁ Κώστας ἐξοικονομοῦσε ὥρες ἀπὸ τὰ σχολικὰ του μαθήματα καὶ παρακολουθοῦσε τὸ κατηχητικὸν σχολεῖο. Ἐκεῖ γνώρισε ἀφιερωμένους κήρυκες τῆς Ἀδελφότητας Θεολόγων ἢ «Ζωή». Αὐτοὶ τὸν μαγνῆτιζαν μὲ τὴν πίστη τους στὸν Χριστό, τὴν ἀγάπην, τὴν καλοσύνη καὶ τὴν εὐγένεια ποὺ ἐδειχναν πρὸς τὸν λαό, καὶ ἰδιαίτερα πρὸς τὰ παιδιά. Τὸ ἀγνὸ χωριατόπουλο διεύρυνε τὸν πνευματικὸ του ὀρίζοντα. Ἐμοιαζε σὰν νὰ ἔλαβε τὸ πρῶτό του «βάπτισμα», πρόσκληση γιὰ μίμηση Χριστοῦ, παράδειγμα γιὰ βίο λιτὸ καὶ ζήλο ἱεραποστολικό, βασισμένο στὴν Ἁγία Γραφή καὶ τὴν ὀρθόδοξη πνευματικότητα.

Ἡ ἀριστη ἐπίδοσή του στὰ μαθήματα, ἡ ἀριστη διαγωγή καὶ συμπεριφορὰ του πρὸς τοὺς συμμαθητὲς του καὶ ἡ εὐγενέστατη διαγωγή πρὸς τοὺς καθηγητὲς του καταδεικνύουν ἓνα χαρακτῆρα ὁλοκληρωμένο, ἀκέραιο, ἀνώτερο τῆς ἡλικίας του. Ὡς παιδί ὁ Κώστας ἦταν συγκροτημένος, ἀκτινοβολοῦσε τὴν εὐσεβῆ οἰκογενειακὴ του διαγωγή, ἦταν γαλουχημένος στὰ νάματα τῆς παραδοσιακῆς στερεοελλαδίτικης κοινωνίας. Ἀποφοίτησε ἀπὸ τὸ Γυμνάσιο τῆς Λαμίας τὸ 1954 μὲ βαθμὸ «Ἀριστα» καὶ διαγωγή «Κοσμιωτάτην», χωρὶς φροντιστηριακὴ ὑποστήριξη, καὶ εἰσῆλθε στὸ Φυσικὸ Τμήμα τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Ἐκεῖ πέτυχε αὐτὸ ποὺ ἐπιθυμοῦσε: ἔμεινε στὸ Οἰκοτροφεῖο τῆς Ἀδελφότητας Θεολόγων ἢ «Ζωή», ἡ ὁποία γνώριζε μεγάλη ἀκμὴ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ. Μέλη τῆς Ἀδελφότητας καὶ στελέχη τοῦ Χριστιανικοῦ Ἔργου ποὺ ἀνθοῦσε ὑπὸ τὴν ἐποπτεία καὶ καθοδήγησή της ἦταν ἄνθρωποι σπουδαῖοι, ὅπως ὁ Ἀλ. Βάμβας, ὁ Α. Ν. Τσιριντάνης, ὁ Χρ. Παντουτσόπουλος, ὁ Ἰ. Κολιτσάρας, ὁ Παν. Τρεμπέλας, ὁ Ἀναστάσιος, νῦν Ἀρχιεπίσκοπος Ἀλβανίας, ὁ Α.

Ἀσπίωτης καὶ πάρα πολλοὶ ἄλλοι, κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, περιοδεύοντες σὲ ὅλη τὴ χώρα. Ὁ Κωνσταντῖνος Σαρδέλλης «ζυμώθηκε» μαζί τους καὶ ἀνδρώθηκε πνευματικά καὶ ἐπιστημονικά.

Μὲ τὴ λήψη τοῦ πτυχίου του, ὑπηρετήσε ὡς Καθηγητὴς Φυσικῆς σὲ διάφορα Γυμνάσια τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Λαμίας καὶ τοῦ Βόλου.

Στὸν Βόλο μάλιστα βρῆκε «στρωμένο πνευματικό τραπέζι». Ἡ χριστιανικὴ κίνησι «Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος» Βόλου πλαισιωνόταν ἀπὸ πρόσωπα σπουδαῖα, θεολόγους καὶ ἄλλους, καὶ παρουσίαζε σημαντικὴ δραστηριότητα μὲ ἄνδρες καὶ γυναῖκες: κατηχητικά σχολεῖα, κύκλους μελέτης Ἁγίας Γραφῆς, ὁμιλίες, ἐράνους, ἐπισκέψεις σὲ ἀσθενεῖς, ἐπισκέψεις κρατουμένων στὶς φυλακές, στὸ γηροκομεῖο, στὶς «ἄσπρες πεταλοῦδες» καὶ ἄλλοι, ὅπου ὀργανώνονταν χριστιανικὲς ὁμιλίες ἀπὸ πρόσωπα τοῦ Συλλόγου καὶ προσφέρονταν διάφορα δῶρα. Στὶς δράσεις αὐτὲς ὁ Κωνσταντῖνος Σαρδέλλης ὑπῆρξε πρωτεργάτης καὶ ζηλωτὴς ὑπηρετῆς. Μάλιστα διηκόνησε τί «Χριστιανικὴ Στέγη Βόλου» ὡς πρόεδρος τοῦ Συλλόγου γιὰ πάρα πολλὰ ἔτη.

Παράλληλα, λειτουργοῦσαν Χριστιανικὲς Μαθητικὲς Ὅμαδες (Χ.Μ.Ο.), στὶς ὁποῖες προσέρχονταν πολλὰ παιδιὰ τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης. Στὶς Κατασκηνώσεις Ἀρρένων Βόλου ὑπῆρξε ὑπεύθυνος καὶ ἀρχηγὸς γιὰ πολλὰ χρόνια.

Στὸν Βόλο εὐτύχησε νὰ γνωρίσει μιὰ ἐκλεκτὴ

κοπέλα, δραστήριο μέλος τῆς «Χριστιανικῆς Στέγης», κατηχήτρια, ὁμαδάρχισσα καὶ κυκλάρχισσα, τὴ Ζωὴ Καρλιγιωτῆ, τὴν ὁποία καὶ νυμφεύθηκε. Ἀπέκτησαν τρεῖς κόρες, «λαμπάδες» κι ἐπιστήμονες.

Ὁ Κωνσταντῖνος Σαρδέλλης ἐργάστηκε μὲ ζῆλο, καὶ ἀνταμείφθηκε μὲ τὴν ἐκτίμησι τῶν συναδέλφων του, ὡς καθηγητῆς Φυσικῆς ἀρχικά καὶ ὡς γυμνασιάρχης στὴ συνέχεια. Τὰ ὁμαδούλα του τὸν ἐκτιμοῦσαν πολὺ, κι εὐτύχησε νὰ καμαρώσει κάποια ἀπὸ αὐτὰ κληρικούς καὶ ἐπισκόπους. Παράλληλα, ἔχαρε τῆς ἐκτιμῆσεως καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης τῶν μαθητῶν του καὶ γεύθηκε τὴν ἠθικὴ ἱκανοποίησι νὰ δεῖ πολλοὺς ἀπὸ αὐτοὺς καταξιωμένους ἐπιστήμονες στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ἔξωτερικό.

Ὁ Θεὸς τὸν εὐλόγησε, ἀκόμη, νὰ δεῖ στὴν ἐπίγεια αὐτὴ ζωὴ ἀποκατεστημένα τὰ κορτῖσια του, νὰ χαρεῖ γαμπροὺς κι ἐγγόνια.

Στὴν ἐπουράνια, τὴν ἄνω κι αἰώνια ζωὴ ἀπολαμβάνει τώρα πιά τὸ δίκαιο τίμημα, τὸν ἔπαινο τοῦ Δικαίου.

Ὅλοι ἐμεῖς οἱ περιλειπόμενοι φίλοι τοῦ κύκλου του τοῦ εὐχόμαστε «καλὸ παράδεισο».

**Ἐκ μέρους τῶν μελῶν
τοῦ κύκλου τῆς Δευτέρας
τοῦ Ἀποστόλου Παύλου Βόλου»
ΝΙΚΟΣ ΠΑΛΑΝΤΖΑΣ**

Ἡ ἀνανέωση τῆς συνδρομῆς μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ τοὺς ἑξῆς τρόπους:

Γιὰ συνδρομὴ Ἑσωτερικοῦ

- Μὲ κατάθεση στὴν τράπεζα Eurobank, στὸν λογαριασμὸ ποὺ διατηρεῖ ἡ Χριστιανικὴ Ἑνωσις Ἀκτίνων ὑπ' ἀριθμ.: 0026-0201-94-0100366081 (IBAN: GR 1102602010000940100366081). Νὰ ζητᾶτε νὰ σημειώνεται ῥητῶς τὸ ὀνοματεπώνυμό σας στὴν Αἰτιολογία.
- Στὰ ΕΛΤΑ μὲ ταχυδρομικὴ ἐπιταγὴ στὴ διεύθυνσι τοῦ περιοδικοῦ (Καρύτση 14, 105 61 Ἀθήνα). Προβλέπεται ἐπιβάρυνσι μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.
- Στὰ ΕΛΤΑ μὲ ἔντυπο ταχυπληρωμῆς ποὺ συναποστέλλεται μὲ τὸ τελευταῖο τεῦχος κάθε χρονιάς γιὰ ὅσους ἔχουν ὀφειλὴ. Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσι δὲν προβλέπεται ἐπιβάρυνσι μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.

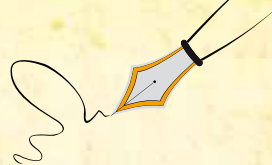
- Στὰ Βιβλιοπωλεῖα «ΖΩΗ» καὶ συνεργαζόμενα βιβλιοπωλεῖα.
- Σὲ κατὰ τόπους συνεργάτες καὶ ἀντιπροσώπους, οἱ ὅποιοι καὶ θὰ κόβουν σχετικὲς ἀποδείξεις.

Γιὰ συνδρομὴ Ἑσωτερικοῦ

Παρακαλοῦμε μὴν ἀποστέλλετε ἐπιταγές, γιὰτί ἀδυνατοῦμε νὰ τὶς εἰσπράξουμε. Ἡ συνδρομὴ μπορεῖ νὰ κατατεθεῖ μὲ τραπεζικὸ ἔμβασμα. Τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ χρειαστεῖτε εἶναι:

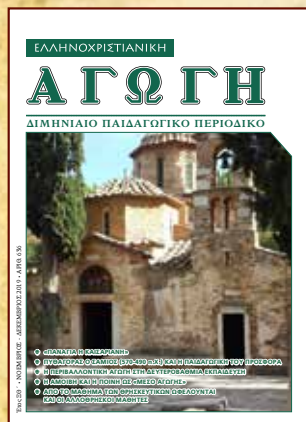
- IBAN: GR1102602010000940100366081
- BIC/Swift Code: ERBKGRAA

Ή αξίζει νά διαβάσετε

Τò μηνιαίο Ὁρθόδοξο Χριστιανικό Περιοδικό με τὴν ἱστορία τῶν 100 χρόνων του κοντά στὸν ἑλληνικό λαό.

Περιοδικό με ἱστορία 60 ἐτῶν, πού ἀπευθύνεται στὴ γυναῖκα, στὴν πνευματική καὶ κοινωνική της παρουσία.

Ένα περιοδικό – πολύτιμος συμπαράστατης για εκπαιδευτικούς και γονείς.

Νεανικό περιοδικό τῆς “Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς Ἐνώσεως” – με τὸν ἐνθουσιασμό τῆς νεότητος καὶ τὴ σφραγίδα τῆς πίστες καὶ τῆς παιδείας.

Τò μηνιαίο παιδικό περιοδικό πού κυκλοφορεῖ ἀπὸ τὸ 1946 – ἓνας πολὺτιμος πνευματικός φίλος γιὰ τὰ Ἑλληνοπούλα.

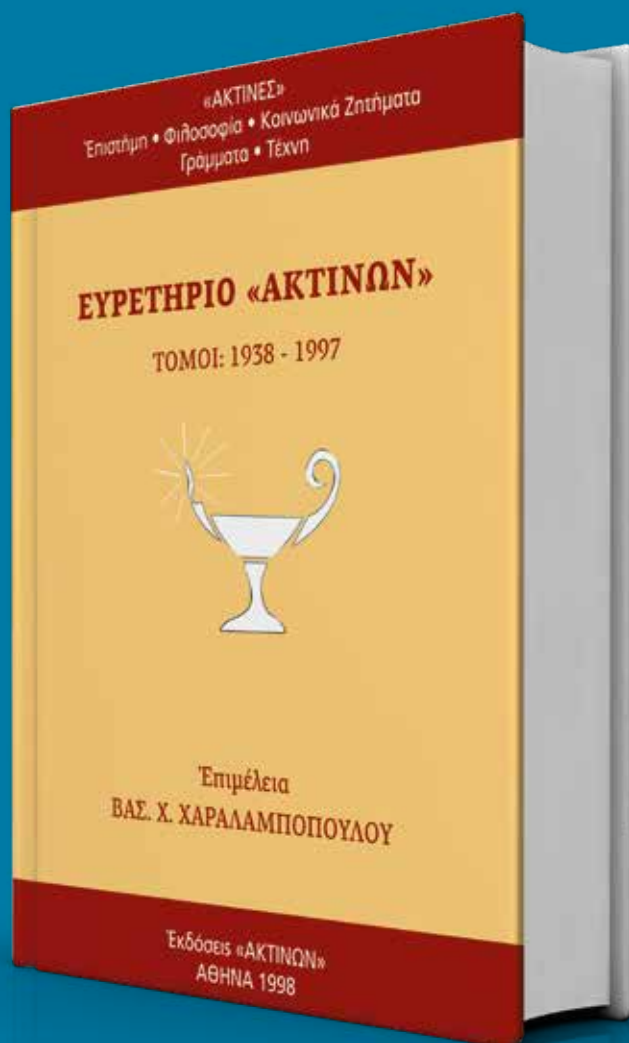
ΚΩΔΙΚΟΣ:
01 1692

«ΑΚΤΙΝΕΣ»
ΚΑΡΥΤΣΗ 14, Τ.Τ. 10561
ΑΘΗΝΑ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ:

όλοι οί τόμοι τοῦ περιοδικοῦ «Ἀκτῖνες»
καθώς καί τό εὔρετήριο τῶν ἐτῶν 1938-1997

«Χριστιανική Ένωση Έπιστημόνων»

Καρύτση 14, 105 61 Ἀθήναι, Τηλ. 210 32.35.023